ODRAZ VÁLKY V TVORBĚ SOUČASNÝCH AFGHÁNSKÝCH AUTORŮ

THE IMAGE OF WAR IN THE WORKS OF CONTEMPORARY AFGHAN WRITERS

Autorka: Adriana Stříbrná

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jan Marek,Csc

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta, Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1

Ústav Blízkého východu a Afriky, Celetná 20, 116 42, Praha 1

Rok obhajoby: 2008

Anotace

Práce se zabývá odrazem války v dílech současných afghánských autorů. Všímá si reakce, kterou v afghánské literatuře vyvolala sovětská invaze a následná okupace. Je v ní nastíněn historický vývoj Afghánistánu a vývoj tamní literatury. Jsou rozebírána častá válečná témata spolu s literárními prostředky, které autoři využívají.

Poděkování

Doc. PhDr. Janu Markovi,Csc. děkuji za cenné rady a poznámky k práci a hlavně za obrovskou vstřícnost a vynaloženou námahu.

Za projevenou ochotu patří můj dík též PhDr. Slavomíru Horákovi.

Další dík patří všem, kteří mě během psaní podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, a že jsem uvedla veškerou použitou literaturu.

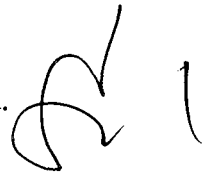

OBSAH

ÚVOD 1

I. HISTORICKO POLITICKÝ VÝVOJ AFGHÁNISTÁNU 5

Počátky afghánského státu 5
Rozpad a znovusjednocení říše 7
První státoprávní změny 9
Železný emír 11
Vláda emíra Habíbulláha a afghánské národní obrození 12
Reformní vladař Amanulláh 17
Ekonomické reformy 20
První odpor proti reformám 22
Královské turné po Evropě a Blízkém Východě 23
Devět měsíců teroru 24
Nová dynastie 25
Nádir Šáh 25
Záhir Šáh 27
Daúdovo premiérství 28
Období tzv. nové demokracie 31
Demokratická ústava 31
Opoziční strany 33
Konec království 34
Komunistický převrat – „Saurová revoluce“ 36
Amínova krutovláda 37
Období sovětské okupace 38
Exilové opoziční skupiny 40
Reformní otevřená politika – afghánská „glasnosť“ 41
Ženevská jednání a stažení sovětských vojsk 42

Vítězství mudžáhidů 43

II. LITERATURA V AFGHÁNISTÁNU

Počátky afghánské literatury 44

Dlouhá nadvláda poezie 45
Básnické formy 45
Básnické styly 46

Moderní afghánská literatura 47
Mahmúd Chán Tarzí a počátky publicistiky 48
Literatura v boji za nezávislost 49
První afghánský román 50
Dvě desetiletí stagnace 50
Ustád Chalílulláh Chalílí 53
Víš zalmiján a šíření paštštiny 54
Rozkvět moderní poezie a prózy 55
Literatura jako nástroj šíření komunistické ideologie 58

Literární emigrace 59
První vlna 59
Druhá vlna 62

III. VÁLKA OČIMA AFGHÁNSKÝCH SPISOVATELŮ 64

Boty deliria autorky Spožmaj Zarjáb 66
Povídka Doklady 66
Útěky do vzpomínek 68
Žena – ostrov bezpečí 68
Síla symbolů 69
Obětavost a mateřská láska 69
Degradace lidství 70

Bezmoc 70
Naděje? 72
Tři generace Afghánců Atíqa Rahímího **72**
Novela: Popel a země 73
Magický realismus 75
Žena 75
Převrácení úloh – konec tradic 76
Komunismus – zabiják dobrých mravů 76
Naděje, která neumírá 77

Útěky do bezpečí v povídkách Ásefa Soltanzádeho **78**
Povídka: My všichni jsme se ztratili 79
Obligátní symbolika 79
Bezmoc 80
Útěky do minulosti 80
Realita versus sen 81
Naděje 82
Smrt jako vykoupení? 85

ZÁVĚR **86**
POZNÁMKA K PŘEPISU **89**
PŘÍLOHY
Překlad povídky Spožmaj Zarjáb: Doklady
Překlad povídky Ásefa Soltánzádeho: My všichni jsme se ztratili

ÚVOD

Inspirací k napsání této práce pro mne byla cesta do Afghánistánu, kterou jsem podnikla v roce 2005. I když v době mé návštěvy uběhly již téměř 4 roky od pádu Tálibánu, aktuální bezpečnostní situace byla dobrá a vyhlídky na budoucnost země celkem růžové, přesto byla na každém kroku patrna zkáza, kterou dlouholeté boje zemi přinesly. A není divu, vždyť válka v různé podobě probíhala v Afghánistánu po dobu téměř . Dvě generace jeho obyvatel prožily svůj dosavadní život pouze během bojů a nezažily stabilnější mír. Nejvíce byl ze všech měst poznamenán Kábul, který nejcitelněji utrpěl v období vlády mudžáhidů, kdy byl jednotlivými frakcemi ostřelován z několika různých stran.

Pro mne jako pro Evropana, který se narodil v druhé poválečné generaci, bylo setkání s bezprostředními následky války emotivně velmi silné. Již předtím jsem sice viděla bělehradské budovy státní správy zničené americkým bombardováním, jižní Libanon po odchodu izraelské armády. Zažila jsem zbloudilé noční ostřelování v Kosovu i na jihoosetínské hranici. Obcházela jsem linie žlutých pásků označujících nášlapné miny v Bosně. Na žádném z těchto míst však nebyla válka se vší svou destrukcí natolik přítomná a vnímatelná jako zde.

Moderní historii Afghánistánu bohužel charakterizuje množství ozbrojených konfliktů, ať už se jedná o války s vnějším nepřítelem či války vnitřní, které bývají o to horší, že se obvykle vlečou mnoho let. Tato skutečnost je podmíněna jeho geografickou polohou a s ní spojeným geopolitickým významem na jedné straně a vnitřní nesourodostí země na straně druhé. Afghánské území je po staletí obydleno mnoha etnickými skupinami, které se navzájem liší nejen jazykem, vzhledem, ale i strukturou sociálních vztahů, která vždy vychází z kulturních tradic a zvyků jednotlivého etnika.

Největší národnostní skupinou, která vytvořila též první samostatný státní celek na území Afghánistánu jsou Paštuni. Bývají označováni za vlastní Afghánce, hovoří různými dialekty jazyka paštu. Jejich společnost je tvořena rody a kmeny, které jsou zastřešeny v kmenových svazech a řídí se více než islámským právem (šarí´a) zvykovým kodexem nazývaným paštunválí, který je někdy s šarí´ou v přímém rozporu. Původním způsobem života paštunských kmenů bylo hlavně pastevectví spojené s kočováním, které utužovalo rozvitou

kmenovou strukturu. I když jsou Paštunové nejpočetnější národnostní skupinou, tvoří méně než polovinu z celkového obyvatelstva země. Tradiční rozdělení dle příslušnosti k jednotlivým kmenům a rodovým klanům, jež se stále snaží získávat prestižnější a vlivnější postavení, přispívá k roztříštěnosti mezi příslušníky zdánlivě homogenního národa.

Další jazykově-etnickou skupinou v pořadí, z pohledu procentuálního zastoupení mezi obyvatelstvem, jsou Tádžikové. Mezi ně se zahrnují i jiná etnika, než pouze íránská. Spojujícím faktorem je, že všichni mluví afhánskou formou perštiny – darí. Darí bývalo jazykem úředních listin i na dvorech paštunských panovníků, kde se jinak v běžné komunikaci používala paštunština a do 30. let dvacátého století bylo i jediným úředním jazykem. Tádžici jako převážně usedlé zemědělské obyvatelstvo více než Paštuni cítí svou příslušnost k jednotlivým geografickým oblastem, které obývají a sami se podle nich označují.

Třetí větší národností jsou Hazárové, kteří obývají oblast velkou cca 50 000 km ², zvanou Hazáradžát. Jejich počet byl v roce 1995 odhadován na 1 milion.[1] Mezi všemi obyvateli Afghánistánu tvoří nábožensky specifickou skupinu, protože vyznávají šíitský směr islámu isma´ílíju a většinovými sunnity jsou tradičně považováni za nespolehlivé a méněcenné. Z tohoto důvodu stáli vždy spíše mimo politické dění, což se ovšem změnilo během občanské války. Od padesátých let začali migrovat z venkovských oblastí do měst, hlavně do Kábulu a v průběhu několika posledních desetiletí se jejich dříve nízké postavení zlepšuje, stali se zdatnými řemeslníky a z pod jejich rukou vycházejí specifické kábulské hedvábné koberce.

Poslední významnou etnickou skupinou, která žije na afghánském území jsou turkičtí obyvatelé, především Uzbeci a Turkmeni. Ti obývají severní pohraniční oblasti a jejich množství výrazně narostlo v první čtvrtině dvacátého století, kdy na území Afghánistánu utíkali z ruské Střední Asie.

Afghánistán byl po staletí ve středu zájmu světových velmocí a právě tato skutečnost v kombinaci s vnitřní nestabilitou uvedly v pochod sérii ozbrojených konfliktů. Oproti jiným konfliktům na Blízkém Východě nebyla etnická příslušnost aktérů jeho primárním motivem.

[1] http://countrystudies.us/afghanistan/40.htm

Je pochopitelné, že pro současnou afghánskou literaturu byl nejsilnějším impulsem příchod cizích vojsk a následná desetiletá okupace země. Tato frustrující zkušenost, se stala hlavním tématem současné afghánské literatury až do dnešních dnů.

Nám nezúčastněným se válka obvykle jeví jako sled dat a jmen důležitých bitev, mírových smluv a představitelů bojujících stran, pouhý neosobní popis událostí, který nám, je-li dobře zpracován, dává pochopit příčiny a následky bojových akcí. Avšak co dělá válka s lidmi? Jak se projevuje násilí, které je s ní nerozlučně spojeno na psychice a povaze lidí, kteří jsou ji nedobrovolně nuceni prožívat? Na tyto otázky hledá odpověď předkládaná práce. A protože nejlepším materiálem ke studiu myšlení člověka je literatura, hledá odpověď rozborem děl afghánské literární tvorby, které se tématem války zabývají. Afghánští literáti sami se stali oběťmi války. Různým způsobem byli válkou postiženi, naprostá většina z nich musela pod tlakem událostí opustit svou vlast a emigrovat, což hluboce zapůsobilo na jejich tvorbu. Okupace a následující občanská válka způsobily narušení přirozeného vývoje afghánské literatury. Na několik let došlo k její stagnaci, která až v posledních cca deseti letech pomalu ustupuje. Literární tvorba pro autory často představuje možnost, jak se vyrovnat s osobním, ale též národním traumatem, které v nich vyvolala sovětská okupace a následné období bojů.

Nutným předpokladem k pochopení politického a sociálně kulturního prostředí v Afghánistánu je poznání jeho historie, součástí práce je tudíž kapitola věnovaná moderním afghánským dějinám. Z hlediska válečné literární tvorby jsou stěžejními mezníky sovětská invaze do Afghánistánu v roce 1979, proti které se vzedmula vlna ozbrojeného odporu a dobytí Kábulu mudžáhidy o třináct let později, které ukončilo komunistickou vládu. Historická část právě posledně jmenovanou přelomovou událostí končí.

I. HISTORICKO POLITICKÝ VÝVOJ AFGHÁNISTÁNU

POČÁTKY AFGHÁNSKÉHO STÁTU

Za počátek formování afghánského státu je možné označit rok 1747, kdy mladík Ahmad Chán Abdalí, příslušník klanu Sadozajů[1] kmene Abdalí a dřívější velitel jezdeckého oddílu perského panovníka Nádira Šáha Afšára, byl zvolen džirgou, tj. tradičním shromážděním předáků paštunských kmenů, prvním padišáhem - králem Afghánců v historii.

Došlo k tomu tak, že v chaosu po smrti perského panovníka se Ahmadu Chánovi podařilo získat část válečné kořisti z perské výpravy do Indie.[2] S pomocí těchto prostředků přesvědčil kmenové vůdce, aby jej zvolili za panovníka. Z pohledu tradičního rozdělení moci byl totiž Ahmad Chán pouze jedním z řady stejně postavených uchazečů.

Volba se konala ve městě Kandahár, kde se sešly dva největší kmeny konkurenční Ghilzajové a Abdalí. Ahmad Chán byl poctěn titulem Perla věků (Durre daurán), avšak údajně na základě svého snu se rozhodl si čestný titul změnit na Perla perel (Durre Durrán). Svůj kmen Abdalí poté přejmenoval na Durrání (Perlový). Kmen Durrání, který pod vedením jeho otce Zamána Chána vládl Herátu, před tím než jej dobyl Nádir Chán Afšár na počátku 18. století,[3] obsahoval čtyři nejdůležitějších podkmeny: Popalzaje, mezi něž patřil též klan Sadozajů, Barakzaje, Alikozaje a Ačakzaje.[4] Lze říci, že vládnoucí kruhy, tedy hlavně úředníci a důstojníci pocházeli z těchto kmenů. Sadozajové měli přední postavení, z chánů tohoto klanu byl složen poradní orgán panovníka a v jejich rukou bylo též centrální vedení armády. Během života se Ahmadu Šáhovi Durránímu podařilo udržovat spojenectví též s kmenovými vůdci Ghilzájů. Svou osobní královskou gardu si vytvořil z Qizilbašů[5], příslušníků šíitského menšinového

[1] Marek, J.: Dějiny Afghánistánu. Praha 2006, s.158
[2] Rasanayagam, A: Afghanistan. London. New York 2003, int. s. XV
[3] Saikal, A.: Modern Afghanistan. London. New York 2006, s. 19
[4] tamtéž s. 22
[5] tamtéž s. 21

etnika, tato praxe byla využívána jeho nástupci ještě dalších sto let. Jeho politika byla vůči nepaštunským etnikům poměrně nekonfliktní, uvědomoval si, že je potřebuje co by protiváhu nejednotným Paštunům.

Vláda Ahmada Šáha byla ve své podstatě vládou vojenskou, jeho moc byla posilována dobyvačnými výpravami a rozšiřováním říše na východ i na západ. Ze svých tažení získával značnou část financí do státní pokladny a hlavně byl tímto způsobem schopen udržet si kmenové velmože na své straně a zabránit tak odstředivým silám uvnitř svého kmene mezi ostatními kmeny. Dobré vztahy s paštunskými kmenovými předáky a s důležitými představiteli ostatních etnik si udržoval prastarým způsobem, hojně užívaným na Blízkém Východě, četnými sňatky s vhodnými ženami, dcerami vlivných otců a sestrami vlivných bratrů. Kromě čtyř právoplatných manželek, které dovoluje islám, bylo běžnou praxí afghánských vladařů a dalších příslušníků vládnoucí elity v zemi, mít další ženy, které tradiční výklad Koránu připouštěl. Z četných svazků se rodilo mnoho potomků, což způsobovalo konflikty při rozhodování o nástupnictví v případě nečekané a náhlé smrti panovníka. Synové vedlejších manželek, měli totiž stejnou pozici v soupeření o trůn jako synové čtyř hlavních manželek. Mnohdy sehrál velmi významnou roli v boji o následnictví tlak předáků kmene, z kterého pocházela matka potomka, což bylo zdrojem politické nestability státu. Této skutečnosti rády využívaly světové mocnosti, tedy především Velká Británie a Rusko, a tento problém ještě více prohlubovaly podporou toho či onoho pro ně vhodného pretendenta. Ač nebyly během vlády Ahmada Šáha Durráního vytvořeny stabilní státní struktury, a proto jen stěží lze hovořit o státu v pravém smyslu slova, přesto bylo toto období rozhodující pro jejich uvědomění si národností jedinečnosti. Jednalo se v historii o první sjednocení afghánských – paštunských kmenů na základě etnické a kulturní identity. To vyneslo Ahmad Šáhovi Durránímu titul otec (*bábá*) nebo zakladatel (*muassis*) afghánského národa a státu.

K dynastickým bojům, tak typickým pro Afghánistán, po smrti Ahmada Šáha nedošlo. Již za svého života prozřetelně určil svým nástupcem Tímura Šáha, syna své první manželky, který byl ke konci vlády svého otce guvernérem Herátu. Jemu se podařilo udržet rozlehlé impérium svého otce pohromadě ještě po dobu 20 let, avšak s vynaložením nesmírného úsilí. Kvůli vzrůstajícímu tlaku a narůstajícím nepokojům ze

strany Ghilzajů, Chorásánců a Sístánců i z centra vlastního kmene, přeložil své sídelní město z Kandaháru, tradičního mocenského centra kmene Durrání, do Kábulu.

Po smrti Tímura Šáha došlo k bojům o trůn a dál pokračovala destabilizace říše. V poměrně krátkých sledech za sebou se střídali jednotlivý panovníci. První na trůn usedl Zamán Šáh, pátý Tímurův syn. Jeho matka byla Tímurova nejoblíbenější manželka, která pocházela z kmene Jusúfzájů. Vedoucí postava kandahárských Barakzajů, Pájenda Mohammad Chán, se zapojil do boje o trůn na straně Zamán Šáhova bratra Mahmúda, což jej stálo život. Současně se do celé záležitosti začala vměšovat Velká Británie, pro kterou byl silný afghánský stát v sousedství indických území, o něž projevovala zájem, nežádoucí. Následujících téměř třicet let charakterizuje střídáním slabých panovníků, kteří nebyli schopni udržet územní celistvost země. Okolní nepaštunští vůdci získávali na síle a docházelo k postupné ztrátě území dobytých Ahmadem Šáhem Durráním na východě i severu.

ROZPAD A ZNOVUSJEDNOCENÍ ŘÍŠE

Roku 1819 se afghánské území rozpadlo na čtyři samostatná knížectví, Kábul, Pešávár, Kandahár a Herát. První tři byla ovládána třemi barakzajskými bratry, zatímco Herátu dosud vládl sadozajský Mahmúd Šáh. O několik let později bylo dokonce ztraceno i tradičně paštunské území, letní sídlo afghánských panovníků, město Pešávar, které dobyl sikhský vůdce Randžit Singh. Dříve suverénní paštunský vládce se stal jeho vazalem. Při dobývání města byl k velké škodě zničen nádherný zimní palác afghánských vladařů, kde předtím pobýval britský vyslanec Mountstuart Elphinstone.

V roce 1826 se na scéně objevil nový silný panovník, Dúst Mohammad Chán. Byl synem významného barakzajského předáka Sardára Pájendy Chána a šíitské qizilbašské konkubíny[6], díky jejímu vlivu se stal otcovým oblíbencem a ještě za jeho života se politicky angažoval v Kábulu. Dúst Mohammad se stal zakladatelem nové panovnické dynastie a klanu Mohammadzajů, kteří se stali na dlouhou dobu nejsilnější politickou silou v zemi.

[6] tamtéž. 31

Odstranil sadozajského panovníka Mahmúda Šáha z Kábulu a v roce 1826 se prohlásil emírem. Na počátku ovládal jen území kolem Kábulu a Ghazní. Jeho bratr Kohandil Chán vládl Kandaháru. Herát byl dosud v rukou Mahmúda Šáha a později jeho syna. V roce 1833 Dúst Mohammad ovládl Džalalábád a zamýšlel pokračovat ve svém postupu dál na východ a získat nazpět Pešávar. Aby upevnil svou pozici vladaře i v mezinárodním měřítku posiloval své vztahy s Persií a carským Ruskem. Avšak obnovení Afghánistánu pod vedením silného vladaře ohrožovalo britské zájmy. Ti se proto rozhodli podpořit jiného uchazeče o afghánský trůn, Šudžáulmulka. Ten byl bratrem Mahmúd Šáha a žil v indickém exilu pod ochranou Britů.

Začalo soupeření Ruska a Velké Británie, známé jako „Velká hra" (Great Game), o vliv ve Střední Asii. Díky triviální zámince afghánských kontaktů s Ruskem propukla v roce 1838 tzv. první anglo–afghánská válka, která skončila násilnou smrtí Šudžáulmulka a britských představitelů v Kábulu. Dúst Mohammad se dobrovolně v Kábulu vydal britským silám a byl odvezen do zajetí do Indie. Povstání však pokračovalo dál pod vedením jeho syna Mohammada Akbara Chána, k němuž se připojili další kmenoví předáci, protože jim byla přítomnost cizích jednotek v zemi trnem v oku. Nikdy neuznali autoritu loutkového panovníka Šáha Šudži. Afghánští bojovníci ostřelovali z kopců britské kolony a po celém obsazeném území podnikali partyzánské akce proti oddílům britských vojáků.

Nejdůležitější obrat nastal v okamžiku, kdy britské velení omezilo vyplácení peněz ghilzajským náčelníkům, které zaručovalo volný průjezd britským oddílům z indických území do Afghánistánu. Ghilzajové obsadili Chajbarský průsmyk a uzavřeli tak možnost průchodu britské armádě. Měsíc nato se vzbouřilo obyvatelstvo Kábulu, byla zabavena velká část zásob zbraní i proviantu britskému vojsku. Na počátku roku 1842 byl zbytkům britské armády dovolen návrat do Indie. Během tvrdého pochodu, kdy byli britští vojáci vybaveni jen minimálním množstvím potravy a zbraní, na ně však neustále útočili povstalci. Prakticky celé vojsko bylo během pochodu pobito či zemřelo na jeho následky. Britský generální guvernér Indie rozhodl o uspořádání trestné výpravy, která měla pomstít potupnou porážku. Při ní byla zničena historická hrobka Mahmúda z Ghazní a celé město Ghazna. Britům se podařilo dosadit na krátkou dobu na Kábulský

trůn postupně dva Šáh Šudžovy syny, nakonec se přeci jen rozhodli Afghánistán opustit a ponechali volbu panovníka na vůli Afghánců.

Dúst Mohammad byl propuštěn ze zajetí v Kalkatě. Po svém návratu dále vládl svému dřívějšímu území, Kábulu a okolí, zatímco jeho bratr ovládal Kandahár. Na počátku padesátých let se mu podařilo ovládnout i uzbecká a turkménská území na levém břehu Amudarji s městy Balchem, Andchojem, Kunduzem. Po smrti Kohandila Chána roku 1855 získal Dúst Mohammad Kandahár a o osm let později vybojoval na Peršanech Herát, tím byl afghánský stát opět sjednocen. Aby Britové nekladli překážky jeho úsilí o ovládnutí Kandaháru a Herátu, podepsal s nimi Dúst Mohammad roku 1855 smlouvu, ve které se vzdal nároků na Pešávar. Jako odměnu obdržel finanční podporu a vojenskou výzbroj.
Avšak jednota území netrvala dlouho, po jeho smrti v roce 1863 země opět upadla do chaosu a bojů o trůn, které se rozpoutaly mezi jeho potomky.
Ač Dúst Mohammad určil za svého následníka svého mladšího syna Šéra Alího[7], jeho dva starší nevlastní bratři Mohammad Afzal Chán a Mohammad Azam Chán se nechtěli tomuto přání podvolit. Také dva vlastní Dústovi bratři se pokoušeli separatisticky vládnout na částech území. M. Afzal Chán se po třech letech sporů chopil trůnu a vládl po dobu jednoho roku do své smrti, poté přešla vláda na M. Azama Chána, který vládl také po dobu jednoho roku, jedním z jeho ministrů byl významný islámský myslitel, Džamáluddín Afghání. Poté se konečně podařilo získat vládu Šéru Alímu. Syn Mohammada Afzala Chána Abdurrahmán Chán uprchl spolu se svým strýcem do ruské Střední Asie, kde žil z ruské apanáže. Džamáluddín Afghání odešel přes Indii do Egypta.

PRVNÍ STÁTOPRÁVNÍ ZMĚNY

Šér Alí přijal titul emíra, který používal již jeho otec. Během své vlády začal podnikat první reformní kroky v afghánské historii, které měly vést k vytvoření silného centralizovaného státu opřeného o loajální národní armádu. Šér Alí stavěl na základech, které vytvořil jeho otec. Založil vojenskou školu, kam byli přijímáni studenti napříč

[7] tamtéž s. 33

etnickými skupinami a z jejíž absolventů se rekrutovali armádní důstojníci. Afghánská národní armáda měla v roce 1878 sílu 50 000 mužů.[8] Emír ustanovil svůj oficiální poradní orgán, radu starších, a do své administrativy začal zapojovat i osobnosti jiné etnické příslušnosti než durráníovské. Z těchto kroků výrazně těžili Ghilzájové. Byl vytvořen systém výběru pozemkových daní v penězích namísto dosavadních naturálních odvodů. Novinkou bylo též založení poštovního úřadu. Začalo vycházet první nepravidelné periodikum v zemi Polední slunce (*Šams al-nahár*), které bylo ovšem spíš věstníkem oficiálních postojů a výnosů emíra a státu, než klasickými novinami, jak bychom si je představovali.

Mezi tím se situace na sousedních územích výrazně měnila. Rusko získalo v roce 1869 plnou kontrolu nad Bucharským chanátem a tamního emíra degradovalo na pouhého vazala, současně ovládli Rusové také Taškent a Samarkand. Za tři roky na to se posunula ruská moc do chanátu Chiva, tedy do přímého sousedství Afghánistánu. Roku 1876 Ruská armáda okupovala již i Chokandský chanát a dostala se tak až na hranice čínské provincie Sin-ťiang.
Afghánistán se tak dostal mezi dva mlýnské kameny ještě těsněji sevřené než dosud. Britové ve stejném roce získali od balúčského chána město Kvéta, čímž se jim otevřela cesta k hranicím Afghánistánu. Emír Šér Alí se snažil hledat oporu u Ruska, aby nedošlo k britské anexi jeho země. To však ve finále posloužilo Britům, stejně jako v případě první anglo-afghánské války, jako záminka k vojenské akci na konci roku 1878. Emír uprchl z Kábulu a v Mazár-e Šarífu nečekaně zemřel. Na trůn nastoupil jeho k Britům vstřícný syn Jaqúb Chán, který v květnu 1879 podepsal v městečku Gandamak s Velkou Británií tzv. Gandamackou smlouvu, v níž uznával britský protektorát nad Afghánistánem. Země tak nadobro ztratila nezávislost v zahraniční politice a do Kábulu byl nasazen britský rezident oprávněný kontrolovat finanční hospodaření státu. Británii též smlouva zaručovala kontrolu nad strategickými horskými průsmyky, kterými se do země vstupuje od východu.

Britský rezident v Kábulu byl zabit necelé tři měsíce po svém příjezdu do města. Celá rezidence byla vypleněna a jeho ozbrojená stráž pobita. Tato akce odstartovala povstání obyvatel i na jiných místech v zemi. Britové sice při dalších jednotlivých vojenských

[8] Marek, J.: c.d. s. 185

akcích částečně vítězili, byli si však vědomi neudržitelnosti současné situace. Potřebovali pro Afghánistán nového vladaře, který by v očích kmenových náčelníků a obyvatel nebyl chápán jako jejich loutka. Byl by schopen zemi vládnout, ale samozřejmě jen v hranicích, které by Angličanům vyhovovaly. Volba padla na Abdurrahmána Chána, který úspěšně získával podporu chánů a beků na severu Afghánistánu, kam se vrátil po své dvanáctileté emigraci v Taškentu a Samarkandu.

ŽELEZNÝ EMÍR

Abdurrahmán potvrdil revidovanou Gandamackou smlouvu. Britsko – ruská komise mezitím vyměřovala hraniční linii mezi Afghánistánem a Ruskem bez jakékoliv afghánské účasti. V roce 1893 podepsal emír dohodu s Británií, kterou zastupoval tajemník ministerstva zahraničí indické vlády, Sir Mortimer Durand. Podle této dohody se emír vzdával svého vlivu na územích obývaných Paštuny u indické hranice. Byla dohodnuta hraniční čára, tzv. Durandova linie, která měla určit dosud nejasné hranice mezi Afghánistánem a Britskou Indií. Sám Abdurrahmán chápal Durandovu linii jen jako rozdělení britského a afghánského vlivu a nikdy ji neuznal jako skutečnou státní hranici. I v následujících letech vysílal své emisary spolu s náboženskými činiteli na území za touto linií a ovlivňoval postoje tamních náčelníků k britské správě.

Emír Abdurrahmán si byl vědom nebezpečí, které představovaly Rusko a Británie, stejně jako si byl vědom heterogenity vlastní říše. Svou vládu začal tedy výrazně opírat o náboženské symboly a termíny. Jeho politika se začala řídit pravidly tzv. vnitřního imperialismu.[9] V rámci této politiky začal pevně připojovat zatím necentralizovaná území. Jedním z nich byl Káfiristán (persky Země nevěřících), tamní populace tehdy dosud vyznávala přírodní náboženství. Abdurrahmán vyslal do Káfiristánu svou nově posílenou armádu a islámské náboženské činitele. Měli za úkol obrátit obyvatelstvo na islám, a tím je plně podřídit emírovu vedení a autoritě. Takováto násilná islamizace se samozřejmě neobešla bez odporu místního obyvatelstva. Abdurrahmánovi mezi muslimy vynesla pověst bojovníka za víru a šiřitele pravého náboženství. Jeho útoky

[9] Saikal, A.: c.d., s. 36

byly namířeny také proti šíitské menšině Hazárů, ta byla vysídlena z oblastí v Bámjánu, které dosud obývala, aby byla uvolněna půda pro paštunské osadníky.

Abdurrahmánovu vládu je možné charakterizovat jako absolutistickou despocii. Emír měl velké obavy o svou moc. Při svém pobytu v Ruském Turkestánu viděl, jakým způsobem se velmoci snaží ovlivňovat vnitřní politiku malých států. Kvůli těmto obavám byl styk Afghánců s okolními zeměmi výrazně omezený. Z oprávněné obavy, aby Britové neměli ulehčeno pronikání do země, nesouhlasil nikdy s jejich nabídkou vystavění železnice z Britské Indie do Kábulu, ani s obnovou a výstavbou silnic, což dále přispívalo k izolaci země. Díky dokonalému aparátu tajných agentů měli dobrý přehled o možných vzpourách a separatistických tendencích po celém území státu. Ke svým odpůrcům se vždy stavěl velmi obezřetně, nepodceňoval nepřátele, kteří ve většině případů končili smrtí či ve vězení. Díky své tvrdé vládě si vysloužil jméno Železný emír.

Relativní klid a jednota v zemi byly vykoupeny krutou daní nesvobody a útlaku. Ačkoliv byla viditelná snaha zavádět reformní kroky, většinu z nich se nepodařilo prosadit mimo hlavní město a okolí. Panovníkovy kroky proti národnostním menšinám na dlouhou dobu narušily mezi etnické vztahy a vyvolaly antipatie vůči Paštunům. Stejně tak se nebyla Abdurrahmánova vláda schopna vypořádat s finanční závislostí na britských subvencích, která zůstávala stigmatem i pro následující léta.

VLÁDA EMÍRA HABÍBULLÁHA A AFGHÁNSKÉ NÁRODNÍ OBROZENÍ

Abdurrahmánovým nástupcem se stal na základě předem vytvořených mechanismů roku 1901 jeho syn Habibulláh, syn samarkandské konkubíny. To však nebránilo jinému Abdurrahmánovu synovi, Nasrulláhu Chánovi, ponechat si mocenské ambice. Nasrulláh Chán byl silně nábožensky založený a měl dobré styky s islámskými hodnostáři, kteří tvořili výraznou politickou sílu v zemi. Proto počátek vlády Habíbulláha nebyl vůbec jednoduchý. Poté, co upevnil svou mocenskou pozici po

nástupu na trůn, začal podnikat kroky, které měly zaručit Afghánistánu rozvoj a usnadnit mu cestu za úplnou nezávislostí.

Událostí, která měla velký význam pro budoucí rozvoj myšlenek národního sebeurčení v Afghánistánu, bylo novým panovníkem vydané rozhodnutí o amnestii osob persekvovaných režimem jeho otce. Toto rozhodnutí umožnilo významným osobnostem a rodinám, které byly v minulosti vyštvány za hranice návrat do země. Nejdůležitější úlohu v budoucím formování afghánské státní politiky a modernizačních snah, sehrály dva významné rody, které měly královské kořeny. Byly jimi rod Tarzíů a tzv. rod Musáhibán, které odešly do nucené emigrace v 80. letech 19. století, když se emír Abdurrahmán snažil zbavit nepohodlných oponentů a potencionálních protivníků, kteří by mohli vznášet své nároky na trůn a připravit jej tak o moc. Tarzíové byli potomci Sardára Rahmdela Chána, nevlastního bratra emíra Dúst Mohammada a žili v Osmanské říši. Členové rodiny Musáhibán byli potomky jiného Dústova bratra Sultána Mohammada Chána, vládce Péšávaru a žili v emigraci v indickém Dehrádúnu[10].

Důležitým předpokladem vzniku afghánské inteligence, která se stala nositelem modernistických názorů a nacionalismu, bylo založení první opravdové světské střední školy. Emír Habíbulláh založil v roce 1904 dvanáctiletou školu, která nesla jeho jméno, Habíbie. Jejím ředitelem se stal indický muslim Dr. Abdul Ghaní, i další tamní učitelé byli cizinci, hlavně indičtí muslimové a Turci. Ti přinášeli pro Afghánce nové myšlenky. V Turecku se již poměrně dlouho bojovalo za fungující konstitucionalismus a silný vliv na turecké intelektuály měla skupina tzv. Mladoturků, kteří chtěli Osmanskou říši vymanit z kolotoče britských a ruských zásahů. Také indičtí muslimové zdůrazňovali potřebu boje proti koloniální nadvládě Velké Británie. V sousedním Íránu navíc v roce 1905 vypukla revoluce za přijetí ústavy a omezení moci panovníka. Přes tok Amudarji se do Afghánistánu dostávaly zprávy o revolučních bojích proti samoděržaví v carském Rusku. Všechen tento revoluční kvas byl nově se rodící afghánskou inteligencí nasáván a přetavován.

[10] Tamtéž s.45

V roce 1905 se na půdě Habíbíje dalo dohromady politické hnutí Konstituce (*Mašrútíjat*). V jeho čele stál ředitel školy indický muslim Abdul Ghaní a dále Afghánci Mír Sa´íd Qásem Laghmání, Mohammad Sardár Kandahárí[11] a další. Členy organizace byli liberální osvícenské kruhy afghánské aristokracie, stejně jako protibritští indičtí muslimové, kteří byli pro britskou správu v Indii nežádoucí, a také turečtí specialisté, kteří v Afghánistánu působili jako poradci při modernizaci. Na počátku roku 1906 vydala skupina první nezávislé noviny Svítilna zpráv Afghánistánu (*Sirádžj al-achbár Afghánistan*). Editorem novin, které vyšly jen jedinkrát, byl učitel Habíbie Abdurraúf Chán Kandahárí.

Hnutí zformovalo svůj politický program do osmi hlavních bodů[12]:

1. Likvidace despotismu a vznik konstituční monarchie
2. Založení parlamentu
3. Sestavení efektivní vlády
4. Rozvoj kultury a vědy, rozvoj vzdělávacího systému
5. Šíření moderní civilizace
6. Zajištění sociální spravedlnosti, rovnosti a obrany práv obyvatelstva
7. Posílení základů národní samostatnosti
8. Dosažení politické nezávislosti pod vládou národního režimu

K uskutečnění svého politického programu neváhali stoupenci hnutí naplánovat státní převrat. Celá akce však byla odhalena emírovými agenty a v březnu roku 1909 byla organizace zakázána a s jejími členy krutě naloženo. Sedm hlavních představitelů hnutí bylo popraveno a šedesát dalších osob zatčeno a uvězněno, mezi uvězněnými byl i Abdul Ghaní. Nasrulláh Chán, emírův konzervativní bratr, navrhl na shromáždění dvorské rady uzavřít v reakci na událost všechny světské školy, které byly podle něho semeništěm nebezpečných myšlenek[13]. K tomuto kroku však naštěstí emír nepřistoupil. V roce 1909 byla založena nová vojenská škola *Harbíja* (Válečná), na ní získal vzdělání i Habíbullahův syn a následník, Amanulláh. Zákaz hnutí *Mašrútíjat* naštěstí neznamenal

[11] Korgun, V.: Inteligencija v političeskoj žizni Afganistana. Moskva . s. 23
[12] tamtéž s.23
[13] tamtéž s.24

konec reformistických tendencí v afghánské společnosti, na jeho působení navazovali mladoafghánci kolem reformátora Mahmúda Tarzího.

Za Habíbulláhovy vlády je v administrativě královského dvora možné rozeznat dva rozdílné modernizační proudy, které mezi sebou do jisté míry soupeřily. Na jedné straně stál výrazně protibritský panislamista Tarzí, který se svými postoji přibližoval arabským a tureckým nacionalistům. Podle něj bylo nutné relativně rychle zavádět výrazné reformy, zvláště v oblastech sociálních a správních a úplně se vymanit z britské podřízenosti. Na straně druhé stáli členové musáhibánského rodu, kteří zastávali smířlivější stanovisko vůči britské kontrole Afghánistánu. Jejich dominantním názorem bylo, že vývoj afghánské společnosti by se měl uskutečnit přirozenou cestou, bez výrazných zásahů, což si ovšem vyžádá delší dobu. Modernizace a reformy byly cílem obou skupin, lišily se jen jimi určené cesty, k jejich dosažení.

Mahmúd Tarzí se během svých studijních pobytů v Damašku a hlavně v Istanbulu seznámil s myšlenkami rozvíjejícího se panislamismu. Iniciátorem tohoto myšlenkového směru byl islámský reformátor Džamáluddín Afghání, původem Afghánec, který však strávil většinu svého plodného života v Egyptě a Osmanské říši, kde jeho myšlenky silně zakořenily. Podobně jako Afghání si byl i Mahmúd Tarzí vědom propasti mezi pokročilou západní civilizací a zaostalostí islámských zemí. Tento rozdíl byl v jejich očích jedním z předpokladů existence kolonialismu, který ještě více brzdil možnost pokrokových změn v tamních společnostech, čímž se dále zhoršovaly životní podmínky místního obyvatelstva. Tarzí především zdůrazňoval možnost koexistence moderního technologického rozvoje a sociálního pokroku s muslimským náboženstvím. Emír Habíbulláh uznával Mahmúda Tarzího zvláště pro jeho vzdělání, výraznou osobnost, ovládání cizích jazyků a také pro jeho silné národní uvědomění. Učinil z něj vedoucího dvorské překladatelské kanceláře, která měla za úkol vyhledávat a zpracovávat informace ze zahraničních zdrojů o dění ve světě.

Důležitou úlohu v tehdejší politice sehrály rovněž dvě ženy, manželky emíra Habíbulláha. Emír měl tradičně velmi rozsáhlou domácnost. Měl čtyři manželky a 35 konkubín. Jeho druhá manželka se narodila v Kandaháru do mohammadzajské rodiny. Stala se matkou příštího emíra Amanulláh Chána. Nejmladší čtvrtá manželka emíra pocházela z chélu Jahjá a jejím bratrem byl generál Mohammad Nádir, budoucí

afghánský král, který svou sestru neustále přesvědčoval, aby se snažila prosadit za následníka trůnu svého syna Asadulláha, jenž byl o 18 let mladší než Amanulláh.

Amanulláhova matka, vědoma si, z jak mocného rodu pochází, podporovala ve svém synovi politické ambice. Amanulláh se za svého studia na nově otevřené Harbíji seznámil s moderními myšlenkami a byl velice otevřený novinkám. Zajímal se o dění ve světě a skrze studium zahraniční literatury poznával blízké i vzdálené země. Postupem času se myšlenkově sblížil s názory mladoafghánců, v jejichž čele stál Mahmúd Tarzí. Stal se členem jedné z jejich skupin Konstitucionalisté (*Mašrútacháhán*)[14]. S Mahmúdem Tarzím byl spojen nejen myšlenkově, ale též rodinnými pouty. V roce 1913 se po dvou nešťastných manželstvích oženil s Tarzího dcerou Sorajjou, jejíž matkou byla Syřanka Asma Rasmíja.

První světová válka znamenala pro afghánskou politiku poměrně těžký oříšek. Politické kruhy země se rozdělily na dva tábory a jednotlivé politické síly se poněkud přeskupily. Skupina mladoafghánských přívrženců viděla příležitost k získání nezávislosti a mezinárodního kreditu v tom, že se Afghánistán připojí na stranu Ústředních mocností, tedy na stranu Německa, Turecka, Rakousko-Uherska a Bulharska. To, že mezi Ústředními mocnostmi bylo Osmanské Turecko a že turecký sultán, nesoucí tehdy titul nejvyššího islámského představitele, vyhlásil proti nepřátelům džihád, bylo důvodem, že kladný postoj k afghánskému vstupu do války na straně Turecka zastávalo i mnoho náboženských představitelů a také emírův nábožensky horlivý bratr Nasrulláh. Politické kruhy kolem generála Nádira, tedy převážně členové musáhibánského rodu, které byly tradičně pro britské, neshledávaly v možnosti připojení se k protibritské straně užitek, spíše vnímali potencionální nebezpečí, které by z tohoto aktu Afghánistánu hrozilo ze strany Velké Británie. Afghánistán měl pouze minimální vojenskou sílu, aby mohl uskutečnit nějaké větší vojenské akce proti Britům. K tomuto názoru se přiklonil i emír Habíbulláh a vyhlásil neutralitu Afghánistánu. Neutralitu se podařilo emírovi udržet i přes silné přesvědčovací snahy Německa a Turecka, které chtěly přimět Afghánistán ke vstupu do války.

[14] Saikal, A.: c.d., s. 48

Říjnová revoluce, která vypukla v Rusku roku 1917, způsobila změny v britské zahraniční politice. Britská Indie se pokoušela získat pro své jednotky souhlas k průchodu přes Afghánistán, aby mohly vojensky obsadit oblasti Ruské Střední Asie. Emír však s ohledem na protibritské nálady ve společnosti i na hrozící nebezpečí obsazení Afghánistánu Brity nesouhlasil. V roce 1918 se konaly rozhovory mezi Britskou Indií a Afghánistánem o jeho nezávislosti. Habíbulláh předpokládal, že za to, že během první světové války zachoval neutralitu a nepostavil se proti Britům, bude jeho zemi poskytnuta širší nezávislost, hlavně v mezinárodní politice. Britové však jeho jednání považovali za nedostatečně vstřícné jejich zájmům a nehodlali za ně emíra tímto způsobem odměňovat. Afghánistán nadále považovali za svou neformální polokolonii. Zaujali proto taktiku protahování a zdržování jednání, což vyvolalo mezi netrpělivými mladoafghánci v zemi nevoli a stalo se zřejmě jedním z faktorů, které se podílely na rozhodnutí o spáchání atentátu na afghánského panovníka.

Pokus o atentát v létě roku 1918 vladař ještě přežil, ale následující atentát, který byl spáchán o necelý rok později 20. února 1919 při jeho pobytu v Džalálábádu, se mu již stal osudným. Pachatel atentátu nebyl nikdy s určitostí odhalen, krátce po atentátu byli sice zatčeni a odsouzeni vybraní obětní beránci, je však jasné, že osoba či osoby, které stály v pozadí, pocházely z nejvyšších vládnoucích kruhů.

REFORMNÍ VLADAŘ AMANULLÁH

Po násilné smrti Habíbulláha se emírem prohlásil jeho ambiciózní bratr Nasrulláh, který byl v Džalálabádu společně s ním. Avšak emírův syn Amanulláh využil toho, že se v době spáchání atentátu nacházel v hlavním městě, kde měl k dispozici elitní ozbrojené složky. Uvěznil svého strýce Nasrulláha, dále generála Nádira i jeho bratra Šáha Valího a na svého nevlastního staršího bratra Enájatulláha, který by byl v případě obvyklého postupu předání moci následníkem, uvalil domácí vězení. Sám se poté prohlásil novým emírem. V den inaugurace nového panovníka byl zveřejněn královský manifest, dokument, v němž Amanulláh vyjádřil své představy o budoucnosti země a zásady své vlády. Jedním z bodů tohoto dokumentu byl požadavek úplné nezávislosti

Afghánistánu. Afghánistán měl mít všechna práva jako ostatní suverénní státy. Amanulláh se ve své korunovační řeči obracel přímo k obyvatelům země a žádal je o podporu při dopadení viníků vraždy svého otce, ač někteří historikové spatřují právě jeho v pozadí vraždy[15].

První zemí, která uznala nezávislost Afghánistánu, bylo sovětské Rusko. Nově vzniklá komunistická země sledovala svým diplomatickým jednáním zesílení svého vlivu ve Střední Asii, která se měla stát předstupněm k získání cesty k teplým mořím na úkor Britů v Indii.
Britům se samozřejmě jednání nového emíra nelíbilo, trvali na zachování podřízenosti afghánské politiky vlastním zájmům, proto vyhlásili Afghánistánu válku. Emír reagoval vyhlášením džihádu proti Britům a jeho pravidelná armáda vedená generálem Nádirem s mocnou podporou pohraničních kmenů porazila britské vojsko oslabené světovou válkou a indickým bojem za nezávislost. Tato třetí britsko-afghánská válka je známa jako válka za nezávislost. Po podpisu mírové smlouvy v Raválpindí, se stal Afghánistán konečně plně nezávislým na britské politice.

Nový emír začal záhy po tom, co upevnil svou moc, provádět modernizační reformy podle mladoafghánských představ. Byl sestaven ministerský kabinet, Mahmúd Tarzí se v něm obsadil resort zahraničních věcí.Generála Nádira propustil Amanulláh brzy z vězení a dal mu post ministra války, do jeho kompetencí patřilo též jednání s pohraničními kmeny[16]. Dalším bratrům z musáhibánského klanu byly též dány důležité posty v armádě i civilní sféře a dva z nich, Šáh Valí a Šáh Mahmúd byli propojeni s panovníkem tradičním způsobem, tj. byli oženěni s Amanuláhovými sestrami. Do vlivných pozic ve státní administrativě se dostali též mladoafghánci, jako Abdulhádí Dáví a Abdurrahmán Lodín. Mezi členy vládnoucí elity se tedy dostali jak probritští konzervativci, tak protikoloniální reformisté.

Mladoaghánci v čele s Mahmúdem Tarzím vypracovali návrh ústavy, která byla vyhlášena v roce 1923. Pod tlakem vlivných duchovních a mocných kmenových náčelníků, byl emír nucen, nechat již vyhlášenou ústavu schválit *Lojou džirgou,* tradičním velkým zasedáním kmenových náčelníků a lokálních vůdců, které je

[15] tamtéž s.55
[16] tamtéž s. 59

považováno za původní nástroj přímé demokracie paštunských kmenů. Ústava byla vypracována na základě perské ústavy z roku 1906 a částečně vycházela též z reformních dekretů kemalistického Turecka. Současně s vyhlášením ústavy přijal emír titul *padišáh,* král.

Přijetí nové ústavy bylo základním krokem k postupnému zavádění modernizačních reforem.
Podle mladoafghánské ideologie potřebovala země hlubokou restrukturalizaci, aby byla schopna soupeřit s Evropou, ale i třeba s rychle se rozvíjejícím Tureckem. Zaostalost spojená s nedostatečnou vzdělaností obyvatelstva a kmenově feudálním společenským zřízením, kdy venkovské obyvatelstvo bylo plně podřízeno vůli lokálních chánů, se dala překonat pouze omezením moci těchto feudálů. Nejdůležitějšími oblastmi, které bylo z pohledu mladoafghánců třeba reformovat, byly tedy soudnictví, školství a hlavně sociálně ekonomické uspořádání venkova a v neposlední řadě také armáda, která sice změnami procházela již od doby války za nezávislost, ale dosud byla velmi slabá. Amanulláhovým velkým vzorem byl zakladatel moderního Turecka, Mustafa Kemal – Atatürk. Na rozdíl však od jeho sekulární republiky se afghánský král snažil vystavět konstituční monarchii, jejíž základy budou ležet na islámských hodnotách. Atatürk údajně afghánského vladaře při jeho návštěvě Turecka v roce 1927 varoval, že žádný široký program sociálních a politických reforem není možné provést bez silné a dobře vycvičené armády a loajální a disciplinované byrokracie,[17] což se zanedlouho potvrdilo.

Na základě nové ústavy vznikla *Mahfal-e qánun,* legislativní rada, která byla z části jmenována panovníkem, z části volena, byla předchůdkyní reprezentativnějšího legislativního orgánu Národní rady (*Šúrá-je mellí),* která měla plnit funkci stálého parlamentu. Na nižších úrovních byly podobným způsobem vytvořeny provinční rady, které sloužily k zavádění přijatých zákonů v praxi a kontrole jejich uplatňování.[18] Dosavadní soudnictví, které bylo založeno na islámském právu *šarí´a,* a možná ještě více na tradičním paštunském zvykovém právu *paštunválí,* bylo přizpůsoben novým požadavkům. Formulace trestních a obchodních zákonů byly přepracovány, aby se přiblížily evropskému pojetí, při tom se za vzor vzal turecký civilní zákoník. Vznikly nové soudy nižších instancí i revidující soudy odvolací. Všechny tyto reformy měly

[17] Rasanayagam, A: c.d., s. 21
[18] Saikal,A.: c.d., s. 73

posloužit k posílení centrální moci a omezit roztříštěnost státu a pravomoci místních hodnostářů.

Ekonomické reformy

V ekonomické oblasti byly poprvé v historii země odděleny státní finance od panovníkových soukromých fondů. Byla zavedena nová měnová jednotka *afghání,* která nahradila dosavadní bezcenné rupie, avšak pokus se zavedením papírových peněz ztroskotal na nedůvěře většiny Afghánců. Amanulláh se snažil změnit dosavadní způsob získávání peněz do státního rozpočtu. Dosud většinu příjmů tvořily platby od světových velmocí, toto se mělo změnit a země si měla být schopna větší část rozpočtu shromáždit z vlastních zdrojů. Nově bylo zavedeno odvádění daní ze zemědělské výroby v penězích, narozdíl od dosavadních naturálních odvodů. Daňový systém byl zpřehledněn a zjednodušen. Král si uvědomoval, že je potřeba kumulovat kapitál uvnitř země, aby mohly být zakládány soukromé průmyslové závody a celkově nastartovat proces vzniku kapitalistické ekonomiky. Proto byla provedena pozemková reforma. Půda, která dosud patřila panovníkovi, byla prodávána za velmi nízké ceny do soukromého vlastnictví. Jednalo se převážně o půdu na severu země. Vznikala tak nová třída vlastníků půdy, kteří již nebyli přímo spojeni s kmeny a jejich autorita neměla kmenové kořeny. Noví velkostatkáři se rekrutovali většinou z kruhů státních úředníků, vyšších duchovních a dřívějších nájemců půdy, kteří měli prostředky půdu získat. I když součástí reformních snah byly výnosy o zákazu otrocké a nucené práce, jednalo se pouze o ideál a jejich dodržování bylo v daných podmínkách nereálné. Půda byla obdělávána zastaralými způsoby s nízkou intenzitou využití jejího potenciálu. Moderní metody pěstování plodin a chovu hospodářských zvířat byly pro místní zemědělce neznámé. Vláda se to pokoušela změnit zakládáním vzorových farem, kde se vysévali nové odrůdy plodin, které přinášely vyšší výnosy. Rovněž se tu pracovalo s moderní zemědělskou mechanizací urychlující a usnadňující namáhavou práci. Jen menší část afghánského území je vhodná k intenzivní zemědělské činnosti, proto bylo potřeba co nejvíce zintenzivnit její využití. Kromě zakládání vzorových farem byly pořádány i zemědělské výstavy, kde bylo možné získat kvalitní osiva za dotované ceny.

Reformními kroky se centrální vláda snažila omezit moc lokálních a kmenových vůdců. Zrušila jejich úlevy na daních, které z různých důvodů požívaly po dlouhá desetiletí a

také omezila platy, které dostávali z královské pokladny. Příjmy náčelníků paštunských kmenů, žijících na jižní a východní hranici země se ztenčily také díky uvalení cel na dovoz zboží. Většina těchto pohraničních kmenů žila dosud hlavně z přeshraničního obchodu a pašování.

K centralizaci země a usnadnění transportu zboží měly také přispět nově budované komunikace. Byly stavěny nové zpevněné cesty, rozšiřovány byly telegrafické i telefonní linky.

Jedním z důležitých bodů reformního programu byl rozvoj školství, jednalo se o základní předpoklad k vytvoření širší vzdělané byrokratické vrstvy, o kterou by se král mohl ve svých dalších krocích opírat. S podporou zahraničních států byly zakládány nové školské instituce. Francouzi vedli od roku 1922 v Kábulu lyceum *Amaní*, které bylo později přejmenováno na Svoboda (*Istiqlál*). Německá škola byla otevřena o dva roky později pod názvem Nidžat a britsko-indická škola Ghází fungovala od roku 1927. Již v roce 1921 byla otevřena první vyšší škola pro dívky Maláláj, která nesla jméno známé hrdinky z války proti Britům, a kde se vyučovalo ve francouzštině.

Dále se rozvíjela tištěná média, i když jejich dopad byl poměrně omezený vzhledem k vysoké negramotnosti obyvatelstva. Důležitou událostí proto bylo, když v roce 1925 začal vysílat afghánský rozhlas.

V sociální oblasti patřily k nejzávažnějším změny, které se týkaly rodinného práva. Byly zakázány nucené sňatky a byl stanoven minimální věk pro nevěstu i ženicha. Polygamní sňatky byly zpoplatněny a byla též vedena kampaň propagující monogamii, sám král svým soukromým životem sloužil v tomto ohledu za vzor. Ženám byl uznán stejný nárok na podíl z dědictví jako mužským pozůstalým. A současně byla vedena kampaň proti zahalování. Sama královna Sorajja se na veřejnosti objevovala bez závoje. Právě tyto nejpatrnější změny se staly vhodným cílem kritiky mullů, kteří se cítili omezováni na svých pozicích a využili své autority mezi prostými lidmi k rozdmýchání nenávisti proti režimu, který neměl islámské právo v dostatečné vážnosti.

První odpor proti reformám

Poměrně záhy po zavedení prvních reformních kroků se objevily jasné známky odporu proti nim. V březnu roku 1924 se rozhořelo povstání v příhraničním Chostu na východě země. Nedostatečně vycvičená a vyzbrojená vládní armáda nebyla sto povstání potlačit. Povstání vedlo několik náboženských vůdců, z nichž největší autoritu měli Abdullah Charótí, kterému se pro tělesnou vadu přezdívalo *Mullá-je Lang* (Kulhavý Mullá), a spolu s ním Abdurrašíd ze Sahaku. Náboženští představitelé byli pobouřeni změnami v oblasti rodinného práva, které byly uzákoněny a které zasahovaly do oblastí, které byly dosud v jejich výhradním vlivu. Hlubší příčinou, která stála v pozadí povstání bylo oslabení pozic místních kmenových vůdců a ztráta největší části jejich příjmů, ke které došlo kvůli restrikcím s dovozem zboží z Britské Indie. Také nový systém odvodu branců do vojenské služby, pomocí něhož měla být vystavěna pravidelná armáda, byl pro kmeny nepřijatelný. Proto nábožensky horlivá kázání nalezla podporu hlavně u kmene Mangal, který žil v oblasti Chostu, postupně se k němu však připojovaly i další místní kmeny. Povstání trvalo neuvěřitelných devět měsíců, než se jej podařilo zažehnat s pomocí konkurenčních kmenů, několika britských letadel a uplacením části kmenových stařešinů. Svou roli jistě sehrálo i nepříznivé počasí, v zimě se totiž v horských krajích bojuje jen velmi obtížně. Podobné principy se uplatnily v následujících obdobích ještě mnohokrát. Povstalcům by se zřejmě nedařilo vzdorovat vládním vojskům tak dlouho, pokud by je dodávkami zbraní nepodporovali též Britové z Indie, kterým stabilní režim v Afghánistánu byl trnem v oku a snažili se dodat na afghánský trůn svého pretendenta.

Přemožení povstalců vyčerpalo státní pokladnu natolik, že to byl jeden z důvodů, kvůli kterému musely být pozastaveny mladoafghánské reformy. Současně však Amanulláh ztratil v očích veřejnosti část své hodnověrnosti, a protesty začaly propukat po celém území Afghánistánu. Mezi králem Amanulláhem a Mahmúdem Tarzím zesilovaly rozpory ve způsobu implementace reforem. Král trval na rychlé radikální modernizaci, zatímco Tarzí upozorňoval na nutnost přizpůsobit tempo zavádění změn daným podmínkám v zemi. Tento nesoulad vedl v roce 1925 Tarzího ke složení funkcí a k odchodu z politického života.

Královské turné po Evropě a Blízkém Východě

V roce 1927 se král Amanulláh vypravil spolu s chotí na několikaměsíční cestu do zahraničí, kde chtěl najít partnery pro budoucí spolupráci a podporu pro své plány na rozvoj vlasti. V Evropě navštívil Velkou Británii, Itálii, Francii, Švýcarsko, Německo, Belgii, Polsko a Sovětský svaz. Dále navštívil Turecko, Egypt, Írán a Britskou Indii. Zatímco se však král setkával s nejvýznamnějšími světovými politiky a podepisoval smlouvy o přátelství a spolupráci, kolovaly po Afghánistánu jako důkaz královy bezbožnosti snímky královny Sorájji, která se na evropských recepcích objevovala oblečená ve večerních šatech evropského střihu bez závoje. Mezi většinovou společností se tak vytvářela půda pro budoucí protivládní odpor. I když by se na první pohled mohlo zdát, že králova cesta byla úspěšná a otevřela Afghánistánu mnohé dveře, její následky byly nakonec katastrofální. Umožnily pád země do chaosu a přivodily jí na několik měsíců nestabilitu, která zničila všechen pokrok, kterého v předchozím desetiletí dosáhla.

Po svém návratu v červnu 1928 vyhlásil Amanulláh, zřejmě ještě pod vlivem entusiasmu, kterým ho cesta nabila, další vlnu reforem. Ta však obsahovala z islámského hlediska nemyslitelné požadavky. Amanulláh si ve své samolibosti a v naprosté neznalosti poměrů mimo královský dvůr vůbec neuvědomoval, jaké reakce jeho neuvážené návrhy vyvolají. Nešlo již o restrukturalizaci státu a společnosti, jako u prvního kola reforem, ale o velmi necitlivé zásahy do po staletí se vyvíjejícího uspořádání sociálních struktur, které měly své pevné kořeny v náboženských a kmenových tradicích. Předně panovník požadoval dokončení proměny království v konstituční monarchii vznikem dvoukomorového parlamentu evropského typu, oddělení státu od náboženství, zrovnoprávnění žen a zákaz nošení *čádorí* (závoje), povinnou školní docházku pro chlapce i dívky, která měla být navíc realizována na nejnižším stupni škol ve společných třídách, a další stejně agresivní změny. Jeho návrhy se setkaly s tvrdým odporem členů *Loji Džirgi,* která byla složena z konzervativních kmenových vůdců a duchovních. Přesto král nakonec iluzorního schválení svého

reformního programu dosáhl tím, že návrhy předložil pro tento účel zvlášť vybranému kruhu svých přívrženců.[19]

Reakce na sebe nenechala dlouho čekat, již na začátku října 1928 se konaly v Kábulu protivládní demonstrace, v listopadu vypálili příslušníci šinvarského paštunského kmene královský palác v Džalalabádu a také britský konzulát a vydali se k pochodu na hlavní město. Král se pokusil vyjednávat s paštunskými kmenovými náčelníky a představiteli ulamá, aby se udržel u moci, po zkušenosti s povstáním v Chostu, dobře věděl, že by jeho armáda mohla jen stěží čelit velkému kmenovému povstání. Požadavky, které předložili kmenoví a náboženští vůdci, byly však pro krále nepřijatelné, patřilo mezi ně zrušení veškerých reforem, návrat soudní moci islámským soudcům, snížení daní, ale třeba i rozvod s královnou Sorajjou.[20]

DEVĚT MĚSÍCŮ TERORU

Ze severu na Kábul současně pochodovali přívrženci bývalého tádžického poddůstojníka královské armády Habíbulláha Kalakáního, který se zapsal do dějin pod přízviskem Syn nosiče vody, *Bača-je saqao,* i jako král Habíbulláh II. Tento bandita působil od podzimu 1928 v oblasti severně od Kábulu, omezoval pohyb vládních sil a úředníků tím, že blokoval silnice. V polovině ledna 1929, kdy většina vládního vojska byla dislokována na jihu země, se mu podařilo dobýt hlavní město. Král uprchl a po kratičkém intermezzu, kdy se na trůn posadil králův bratr, byl novým panovníkem prohlášen Habíbulláh Kalakání jako Habíbulláh II. Podařilo se mu to za podpory vlivného šejcha dervišského řádu *naqšbandí*[21] z významné rodiny Modžaddedí, který mu udělil titul bojovníka za víru, *gházího*. Nový emír okamžitě prohlásil veškeré reformní výnosy za neplatné, aby naplnil očekávání venkovského obyvatelstva, které jej od počátku podporovalo, přestal vybírat zemědělské daně, které tvořily většinu příjmů státního rozpočtu za krále Amanulláha. Tím ulehčil zemědělcům, ale připravil se o jediné stálé příjmy. Zrušil též povinné vojenské odvody mladých mužů a vojenskou službu znovu postavil na základě dobrovolnosti. Když vyčerpal prostředky ze

[19] Rasanayagam, A.: cd s. 22
[20] Saikal, A.: cd. s.87-88
[21] naqšbandíja – mystický řád, který kladl důraz na duchovní kontakt učitele a žáka. Zavrhoval askezi.

zkonfiskovaných majetků Amanulláhových stoupenců a mladoafghánců, nezbylo mu nic jiného než stanovit nové daně, které dokonce převýšily daně Amanulláhovy, čímž ztratil podporu rolníků i obchodníků. Kvůli nedostatku financí začal postupně ztrácet i přízeň kmenů, které jej akceptovaly především díky peněžním odměnám, které ji poskytoval. Proti Habíbulláhovi Gházímu vystoupila dvojí opozice. Na jedné straně to byli příznivci dřívějšího krále Amanulláha v čele v generálem Ghulámem Nabím Čarchím, který působil jako velvyslanec v Moskvě. Na straně druhé stál s Brity sympatizující generál Mohammad Nádir spolu se svými bratry.

NOVÁ DYNASTIE

Nádir Šáh

Svých dobrých vztahů s kmenovými náčelníky z doby války za nezávislost využil bývalý ministr války a pozdější velvyslanec ve Francii, Mohammad Nádir Chán. Poslední dva roky strávil v Nice, kde žil v ústraní jako rentiér, kvůli politickým neshodám s králem Amanulláhem. Přes Britskou Indii se vrátil do Afghánistánu, podařilo se mu sjednotit kolem sebe armádu sestavenou převážně z příslušníků východních kmenů. Jeho vznešený původ mu zaručoval nárok na afghánský trůn, což si dobře uvědomovali Britové, navíc dobře věděli, že jim byl vždy příznivě nakloněn. Pro Rusy i pro Brity byl současný afghánský panovník neakceptovatelný. Jednak pro svůj radikální islamismus, který mohl potencionálně šířit za hranice Afghánistánu, jednak pro svou tádžickou národnost, která jej činila těžko přijatelným pro tradiční paštunské vůdce z pohraničních kmenů a nezaručovala mu dostatečně pevnou podporu v kmenové společnosti. Toto byly všechno důvody, proč se Britové rozhodli podpořit generála Nádira v boji o trůn. Již v říjnu 1929 dobyl generál Kábul a zajal Baču Saqaa, který byl o měsíc později veřejně oběšen, přestože mu Mohammad Nádir původně slíbil svobodu. O rok později potvrdila svolaná *Loja džirga* Nádirův královský titul.

Začátek vlády Nádira Šáha provázelo vícero revolt, které se mu podařilo úspěšně potlačit. Podobně jako Bača Sakáo i on pokračoval v odstraňování mladoafghánců

z politického života. Ty, které nestihl zabít jeho předchůdce, nechal uvěznit či přímo fyzicky zlikvidovat král Nádir. Do vlády jmenoval své bratry, kteří mu pomáhali dostat se na trůn, a také ostatní důležité politické a správní funkce obsadil svými rodinnými příslušníky. Král byl současně vrchním velitelem ozbrojených sil, jeho bratr Mohammad Hášim byl jmenován premiérem, bratr Šáh Mahmúd ministrem obrany, Šáh Valí byl jmenován velvyslancem v Londýně a Mohammad Azíz v Moskvě. Vláda krále Nádira trvala jen čtyři roky, v roce 1933 sklidil plody své nesmlouvavé krvavé politiky. Stal se obětí atentátu. Útočníkem byl adoptovaný syn Nádirova politického protivníka, generála Čarchího, který se stal rok předtím obětí královych čistek[22].

Nádiru Šáhovi se podařilo během své relativně krátké vlády obnovit státní administrativu, rozrušenou předchozí ničivou vládou zbojníků. V roce 1931 byla přijata nová ústava, která jako nejdůležitější článek obsahovala navrácení části politické moci, soudnictví a školství do rukou sunnitského duchovenstva. Kromě tohoto ustanovení v ní byl obsažen i výrok o rovnosti všech občanů nehledě na jejich národnost a dále jejich právo na soukromé vlastnictví. Byl v ní zakotven vznik dvoukomorového parlamentu, podobně jako si jej představoval Amanulláh. V roce 1931 byla také založena první banka v afghánské historii, která měla pomáhat domácím soukromým investorům získat kapitál k realizaci jejich obchodů. Dosud ovládal afghánský trh kapitál ze sousední Britské Indie, to se však v průběhu 30. let rychle změnilo. Banku z 90 % kontroloval stát a stala předchůdkyní Národní banky Afghánistánu. Během 30. let vznikalo relativně mnoho společností založených na principech monopolního postavení na trhu, které jim garantoval stát. Význačnou postavou obchodnických kruhů byl Abdulmadžíd Zábulí, který v podstatě stál v pozadí celé ekonomické transformace a později se stal dokonce guvernérem afghánské národní banky.

Zjednodušeně je možné konstatovat, že Nádirovy modernizační kroky se kryly se snahami, které vyvíjel Amanulláh s tím rozdílem, že neobsahovaly články jdoucí proti islámským tradicím. A proto se Nádir, v jejich prosazování mohl opírat o duchovenstvo. Jeho přístup byl rozhodně diplomatičtější a uváženější, a proto se mu podařilo své představy realizovat.

[22] Rasanayagam, A.: c.d., s.23

Záhir Šáh

Po úspěšném atentátu na krále byla koruna svěřena jeho synu Záhiru Šáhovi. V době korunovace mu bylo pouhých 19 let, není proto divu, že se stal pouze representativní figurkou s korunou na hlavě a stát ve skutečnosti řídili jeho strýcové. Mohammad Záhir žil se svým otcem ve Francii, kde získal též vyšší vzdělání a osvojil si západní způsob života, což mu samozřejmě ztěžovalo orientovat se v tradiční afghánské společnosti. Největší moc ve státě se nyní soustředila v rukou Hášima Chána, krále strýce, který prosazoval do významných funkcí královy bratrance Dáúda a Na´ima. Byl to zřejmě právě Mohammad Dáúd, který byl zaujat fašistickou ideologií, která se právě šířila v Evropě a která mohla posloužit i jako sjednocující prvek pro Afghánistán .[23] V roce 1936 byl vydán dekret o nahrazení dari jazykem paštu ve školách na všech úrovních. I když tento dekret nevstoupil nakonec v platnost, stal se předzvěstí budoucích snah o paštunizaci země. V následujícím roce byla založena *Paštu tolana* (Paštunská akademie), která měla za úkol vytvořit pravidla spisovného paštu.

V roce 1946 nahradil Hášima Chána ve funkci premiéra jeho bratr Šáh Mahmúd. Ihned po svém nástupu propustil z vězení politické vězně a celkově se uvolnila politická atmosféra v zemi. Rok na to vzniklo kulturně–politické hnutí Víš Zalmiján (Probuzená mládež), jehož cílem byly liberalizace politického života, rozvoj občanské společnosti, vzdělanosti a zrovnoprávnění žen. Toto politické uvolnění způsobilo, že po volbách roku 1949 se do parlamentu dostalo vysoké procento reformních politiků pocházejících ze středostavovských kruhů. Jak se začala rozrůstat střední vrstva, vznikala potřeba otevřenějšího politického systému. Na konci 40. let se konaly první svobodnější volby na lokální i národní úrovni. V roce 1950 založil Mohammad Dáúd organizaci Národní klub, který financoval Abdulmadžíd Zábulí a který mu měl pomoci vytvořit si politickou základnu, která by mu pomohla získat premiérské křeslo. V roce 1951 vyšel tiskový zákon, který povoloval soukromá média a omezoval dosavadní cenzuru, reakce byla rychlá, téměř okamžitě vzniklo několik nových tiskovin a kolem nich se vytvořily politické skupiny. *Vatan* (Vlast) protimonarchisticky zaměřená převážně persky mluvící skupina, *Nidá-je chalk* (Hlas lidu), silně levicová skupina, kde převažoval ne-paštunský element. Vysoká podpora opozičním politikům představovala velké nebezpečí pro vládu

[23] Saikal, A.: c.d., s. 112

Šáha Mahmúda, proto se rozhodl zakročit. Ještě před volbami v roce 1952 byly politické organizace zakázány, rozpuštěna byla Unie studentů kábulské univerzity a zavřeny nezávislé noviny. Význační opoziční představitelé putovali za mříže. Avšak doba již příliš pokročila a společenský vývoj nebylo možné zastavit, k moci se draly nové elementy.

Dáúdovo premiérství

V září 1953 byl králem do funkce ministerského předsedy jmenován jeho bratranec, Mohammad Dáúd Chán. Velmi cílevědomý a autokratický politik, který si dal za cíl dostat zemi rychle kupředu. Oproti generaci jejich otců se chystali Záhir Šáh a Daúd Chán provést modernizaci v rychlejším tempu. Pochopitelně si byli vědomi, že na rozsáhlý modernizační program je potřeba dostatek finančních prostředků, které Afghánistán nedokázal získat z vnitřních zdrojů, a proto se je pokusil získat ze zahraničí. V roce 1954 se vypravil ministr zahraničí, Dáúdův bratr Na´ím, do USA, aby odtud získal vojenskou a ekonomickou pomoc. Avšak pro americké politické plány nebyl Afghánistán zajímavý, protože trval na své neutralitě a neúčasti ve vojenských paktech. Krátce předtím vstoupil do vojensko-politického uskupení SEATO Pákistán a stal se hlavním americkým spojencem v oblasti. USA neměly žádný důvod k tomu, aby afghánskou žádost o vojenskou a ekonomickou pomoc vyslyšely. Mezi Pákistánem, jako nástupnickým státem Britské Indie, a Afghánistánem dosud nebyla uspokojivě vyřešena otázka tzv. Paštunistánu, tj. území za Durandovou linií, kde žijí paštunské kmeny a které bylo roku 1893 anektováno Britskou Indií. Afghánistán po rozpadu Britské Indie neuznal nárok nově vzniklého Pákistánu na tuto oblast a podporoval separatismus tamních Paštunů. Z tohoto důvodu docházelo mezi oběma státy k politickým třenicím, které vyvrcholily roku 1950 zákazem transportu afghánského zboží přes Pákistán. Afghráncům nezbylo než se obrátit na Sovětský svaz, který jim vzápětí umožnil tranzit zboží přes své území. Došlo k ekonomickému sblížení obou zemí a byla podepsána barterová dohoda, na jejímž základě byl ze SSSR do Afghánistánu dodáván cement, benzín či bavlněné látky výměnou za surovou vlnu, bavlnu, ovčí kůže a další afghánské produkty. V roce 1952 byla otevřena sovětská obchodní mise v Kábulu. Přesto až do nástupu Dáúda do premiérského křesla nebyl sovětský ekonomický a tudíž ani politický vliv nijak výrazný, ale odmítnutí vojenské a

ekonomické pomoci ze strany USA otevřelo sovětskému vlivu v Afghánistánu dveře dokořán.

Na konci roku 1955 navštívil Leonid Chruščov na zastávce své cesty do Indie Kábul a nabídl Afghánistánu dodávku vojenského materiálu a techniky, současně veřejně podpořil nároky afghánské vlády ve věci Paštunistánu[24]. Premiér Daúd dobře věděl, že kvalitně vyzbrojená a vycvičená armáda je zárukou pro vnitřní i vnější stabilitu země a současně oporou při prosazování reformních kroků, proto nabízenou pomoc uvítal. Přijetí této sovětské nabídky sehrálo rozhodující roli v budoucím vývoji země. Přesto, že se afghánská politická reprezentace snažila i v následujících letech o zachování neutrality a politické nezávislosti, prorůstal sovětský vliv hluboko do afghánské státní administrativy a armády. Do země začali přicházet sovětští vojenští i civilní poradci. Mladí armádní důstojníci byli školeni na sovětských vojenských školách, kde se seznamovali nejen s moderními technikami boje, vojenskými technologiemi, ale též s komunistickou ideologií.

Sovětský svaz vypracoval také ucelený plán hospodářsko-ekonomické pomoci. Hospodářské cíle byly podle sovětského vzoru vytyčeny vždy na pětiletá období. V plánovaných výdajích státního rozpočtu představovaly více než polovinu prostředky získané ve formě půjček od Sovětského svazu. Mezi léty 1956 a 1978 obdržel Afghánistán od SSSR ekonomickou pomoc v celkové hodnotě 1265 milionů amerických dolarů a dalších 110 milionů od zbytku východního bloku.[25] Země se rychle rozvíjela, ale ekonomicky se stala zcela závislou na sovětské pomoci, aniž by se snažila udržovat rovnováhu mezi zahraničními a domácími finančními zdroji. Jak uvádí Rubin:

Důležitost zemědělských daní z půdy a dobytka nadále klesala, ani Daúd ani žádný z jeho nástupců nepoužily novou vojenskou sílu získanou od SSSR k zavedení strategie budování státu postavené na zdanění zemědělství. Pozemková daň a daň z chovu dobytka, které představovaly pouhých 18% domácího důchodu v roce, který končil v březnu 1953, klesly na 7% v roce 1958 a v 70. letech zajišťovaly méně než 2 %.[26]

[24] Rasanayagam, A.: c.d., s.29
[25] Rasanayagam, A.: c.d., s.33
[26] Rubin, B. R.: The Fragmentation of Afghanistan. s. 65

Nízké zdanění zemědělské půdy a chovu dobytka mělo zaručit loajalitu velkostatkářů, kteří tvořili stále politicky významnou skupinu. Protože v Afghánistánu dosud neexistovali téměř žádné průmyslové závody, pocházela naprostá většina příjmů do státního rozpočtu z celních poplatků při dovozu a vývozu zboží.

Jako jeden z nejdůležitějších cílů si Dáúdův kabinet vytyčil rozvoj gramotnosti a vzdělanosti obyvatelstva. Během Daúdova premiérství více než dvounásobně stoupl počet žáků a studentů na školách všech úrovní. V roce 1955 navštěvovalo základní školy v Afghánistánu 111.658 žáků, o šest let později to bylo již 213.676. Na středních školách v roce 1955 studovalo 9.300 studentů, zatímco v roce 1961 jejich počet vzrostl na 20.133. Ještě výraznější byl nárůst počtu vysokoškolských studentů na 1.987 v roce 1961 oproti 461 studentům v roce 1961.[27] I přes tento na první pohled pozitivní vývoj zůstávala situace nadále tristní. Čísla studentů narůstala, avšak v poměru k celkovému počtu obyvatel, který byl začátku 60.let odhadován na 13 milionů,[28] to byl nárůst zanedbatelný. Podle odhadů bylo 90% obyvatel Afghánistánu v roce 1966 stále negramotných.

Dáúdova vláda učinila rovněž několik zásadních kroků ke zlepšení životní úrovně žen a jejich zapojení do většinové mužské společnosti. V roce 1959 zrušila zákon nařizující ženám zahalování, dva roky na to jim umožnila studovat na vysokých školách. Absolventky středních a vysokých škol začaly být zaměstnávány ve státních službách, hlavně jako učitelky, zdravotnice nebo také jako letušky, což byl obrovský průlom v pojetí role ženy, které bylo dosud vyhrazeno místo pouze v rodině.

Na počátku 60. let se opět zhoršily vztahy mezi Afghánistánem a Pákistánem. Premiér Dáúd rozhodl o přerušení veškerých diplomatických styků a neprodyšném uzavření hranice, což způsobilo finanční újmu pohraničním kmenům i členům královské rodiny, kteří získávali značné prostředky z exportu a importu zboží. Dáúd, který byl v záležitosti Paštunistánu nesmiřitelný, se zdál být hlavní překážkou urovnání vzájemných vztahů. Odpor proti jeho osobě začal sílit a vyvrcholil Dáúdovým odstoupením z funkce premiéra v březnu 1963.

[27] Rubin, B. R.: c.d., s. 71
[28] Bečka, J.: Afghánistán. Praha 1965. s. 24

Období tzv. nové demokracie

Období které následovalo po Dáúdově odstoupení, bývá obvykle nazýváno demokratickým. Na první pohled došlo k částečné liberalizaci politického režimu a potlačení vlivu ostatních členů královského rodu na politiku země. Avšak současně posílil svou pozici král Záhir, který se konečně vymanil z vlivu starších členů královské rodiny, a jak ukázal následující vývoj, nechtěl se své nově nabyté pozice vzdát. Poprvé v historii byl post premiéra svěřen politikovi, jemuž v žilách nekolovala královská krev, Mohammadu Júsufovi, který byl předtím ministrem v Dáúdově vládě. Nový kabinet ve svém prohlášení, oznámil, že bude usilovat o širší zapojení veřejnosti do politického života, kladla důraz na rozvoj občana jako svobodného jednotlivce. V ekonomické oblasti chtěl stimulovat hospodářský růst uvolňováním ekonomiky a získat další ekonomickou pomoc ze zahraničí, aby se mohlo pokračovat v dosavadním plánu rozvoje země. V zahraniční politice pro něj bylo aktuálním tématem urovnání sporů se sousedním Pákistánem, které se podařilo již v květnu roku 1963.

Demokratická ústava

Více než rok pracovala ústavní komise na návrhu nové ústavy, která byla na podzim roku 1964 přijata Velkým shromážděním (Lojou džirgou). Ústava měla vytvořit legislativní rámec pro přijímání nových liberálnějších zákonů. Poprvé v historii Afghánistánu od sebe zcela oddělila moc exekutivní, legislativní a justiční. Sekulární právo a soudnictví bylo nadřazeno právu a soudnictví náboženskému. Členové královské rodiny nadále nesměli vykonávat funkce premiéra, ministrů, členů parlamentu ani soudců nejvyššího soudu. Svrchovaná moc byla přisuzována králi, který byl vrchním velitelem ozbrojených složek, mohl sám na základě svého rozhodnutí vyhlašovat válku, uzavírat mezinárodní smlouvy, rozpustit parlament, jmenovat premiéra, soudce a třetinu členů horní komory parlamentu, přičemž nebyl nikomu odpovědný. Parlament byl stejně jako dosud dvoukomorový, složený z dolní komory, voleného Lidového shromáždění (Volosi džirga) a horní komory, Shromáždění starších (Mešrano džirga), které bylo částečně voleno a částečně jmenováno králem. Nově přijatá ústava teoreticky vyhlašovala rovnost všech občanů před zákonem, jejich osobní svobodu, svobodu projevu, právo na ochranu soukromého majetku. Současně v ní bylo zakotveno právo zakládat politické strany. Jako Afghánce označovala všechny

obyvatele Afghánistánu odhlížejíc od jejich etnické příslušnosti. Jako úřední jazyky stanovovala afghánskou perštinu (darí) a jazyk paštu, kterému však přisuzovala úlohu sjednocujícího národního jazyka.

Za rok od přijetí nové ústavy se konaly parlamentní volby, kterých se poprvé mohly účastnit i ženy. Volební účast byla relativně nízká, v průměru volil jen každý šestý oprávněný volič. V Kábulu, kde byla koncentrace vzdělaných lidí nejvyšší, volily více než dvě třetiny voličů, naproti tomu v provinciích dosahovala volební účast pouhých 15 %. V novém parlamentu zasedli z velké většiny tradiční mocenské elity, tedy velcí vlastníci půdy, kteří měli dostatek financí na volební kampaň a v tradiční společnosti požívali vysoké autority. Zvoleni byli však i někteří reformě smýšlející intelektuálové, jako budoucí komunistický prezident Babrak Karmal či jeho budoucí stranická kolegyně Anahíta Rátebzád. Přestože ústava poskytovala právo na existenci politických stran, nebyl králem schválen návrh zákona o politických stranách, a proto politická uskupení fungovala pololegálně. Většina poslanců (vakíl) nebyla v žádných politických stranách sdružena, což velice ztěžovalo chod parlamentu. Poslanci vystupovali víceméně jako jednotlivci a jejich největším cílem bylo hájit své vlastní zájmy či zájmy své společenské vrstvy, popřípadě regionu, za který byli zvoleni, a proto blokovali mnohé reformní zákony. Silné zastoupení velkostatkářů v parlamentu znemožnilo například přijetí zákona o zemědělských daních.

Již krátce po volbách začaly propukat protesty nespokojených studentů, kterým demokratizační proces připadal nedostatečný. Král odvolal z premiérského křesla Mohammada Júsufa a nahradil ho Mohammadem Hášimem Majvandválem. Přestože návrh zákona o politických stranách král zablokoval, byla novým premiérem vytvořena neformální politická skupina, sdružená kolem novin Rovnost (*Mossavat*), která by se dala charakterizovat jako umírněně levicová s pro monarchistickými a pro islámskými tendencemi. Členem této politické strany se stal kupříkladu Abdurráuf Benává, zakladatel hnutí Probuzená mládež (*Víš Zalmiján)*. Členové a sympatizanti strany byli z králova nařízení pod stálým policejním dohledem a vydávání stranického periodika bylo na králův rozkaz pravidelně pozastavováno. Po dvouletém premiérství Majvandvála se ministerským předsedou stal v roce 1967 Núr Ahmad Ettemádí.

Opoziční strany

Na začátku šedesátých let fungovalo v Kábulu několik levicových studijních a diskusních skupin, které se scházely na univerzitě či v soukromí. Vůdci dvou hlavních skupin byli Mohammad Núr Tarakí a Babrak Karmal. Tarakí pocházel z kmene Ghilzajů a vyrostl v tradičním venkovském prostředí, zatímco Karmal patřil mezi urbanizované Paštuny a byl synem vysokého důstojníka. Zřejmě z popudu sovětských poradců se marxistické studijní skupiny spojily, aby vytvořily Lidovou demokratickou stranu Afghánistánu (*Hizb-e demokratik-e chalk-e Afghánistán* - LDSA). V domě Mohammada Núra Tarakího se 1.ledna 1965 konal její ustanovující sjezd, na kterém byl podle vzoru organizační struktury Komunistické strany Sovětského svazu zvolen ústřední výbor, v jehož čele stál jako první tajemník právě Tarakí, druhým tajemníkem se stal Karmal. Strana měla v počátku malou členskou základnu složenou z několika stovek studentů a učitelů. Parlamentních voleb v roce 1965 se zúčastnilo osm členů strany z nichž polovina byla úspěšná. Neúspěšně však kandidoval první tajemník Tarakí i jeho „věrný žák" Hafízulláh Amín. V roce 1967 se LDSA rozpadla na dvě frakce, jednu vedenou Tarakím a druhou Karmalem, které nesly názvy podle svých tiskových orgánů Národ (*Chalk*) a Prapor (*Parčam*), stalo se tak jednak kvůli ideologickým rozdílům uvnitř strany, ale též kvůli antagonismu obou stranických vůdců. Rozštěpení strany na dvě frakce posílilo další odštěpenecké snahy uvnitř LDSA, které byly podloženy jednak ideologickými, současně však též etnickými rozdíly. Roku 1968 si založil vlastní stranu i bývalý zakládající člen LDSA, Táher Badachší, národností Tádžik z Badachšánu. Strana se jmenovala doslova Národní útisk (*Setam-e melli*), i když by její název bylo vhodnější přeložit volněji jako Proti národnostnímu útisku. Badachší mobilizoval tádžickou mládež a inteligenci slogany, které požadovaly ukončení převahy paštunského elementu v afghánské politice. Ideologicky se strana přikláněla k revolučnímu maoismu.

Roku 1968 začal ´Abdulrahím Mahmúdí vydávat týdeník Věčný plamen (*Šo´la-je džavíd*), kolem kterého se vytvořila maoistická politická skupina stejného jména, která organizovala velké demonstrace studentů a dělníků v Kábulu, za což bylo několik jejích vůdců odsouzeno na mnoho let za mříže.

Současně s levicovými organizacemi se na politické scéně objevovaly též strany islamistické, které se snažily zastavit šířící se komunismu. Zpočátku se jednalo také o

jakési diskusní kroužky při teologické fakultě, které se v roce 1968 zformovaly do politické strany Islámská společnost Afghánistánu (Džamíjat-e islámí Afghánistán). Podobná skupina fungovala též na fakultě inženýrství, kde ji vedl Gulbuddín Hekmatjár, a z které později vznikla Islámská strana (Hizb-e islámí)

KONEC KRÁLOVSTVÍ

Na začátku sedmdesátých let došlo k výrazné polarizaci politického spektra v zemi. Jednak v parlamentních volbách konaných v roce 1969 posílily svůj vliv konzervativní kmenoví vůdci a velkostatkáři na úkor demokraticky a nacionálně smýšlejících intelektuálů. Jednak se stále zostřovaly střety mezi levicovými a islamistickými skupinami studentů. Ve Studentské unii Kábulské univerzity získala výraznou většinu studentská odnož Džam´íjat-e islámí, Organizace muslimské mládeže. Objevovat se začaly i demonstrace dělníků z několika málo kábulských továren. V roce 1971 byla kvůli nezvladatelným studentským nepokojům na půl roku uzavřena Kábulská univerzita.
Katastrofální sucha zhoršovala ekonomickou situaci v zemi a vyvolala vysokou inflaci. Nespokojenost se současným stavem věcí nedokázala již uklidnit výměna na premiérském postu, monarchistický režim spěl do svého konce.

V červenci 1973, když král trávil dovolenou v Evropě, provedl s pomocí jemu loajálních armádních důstojníků palácový převrat králův bratranec Mohammad Dáúd. Afghánistán byl prohlášen republikou a Daúd jeho prezidentem i premiérem. Zrušil ústavu z roku 1964, rozpustil parlament, zakázal politické strany a politickou agitaci, zavřel soukromé noviny. Zemi měl dále řídit jmenovaný ústřední výbor. Daúd si během let, kdy nebyl politicky aktivní, snažil udržet kontakty s vlivnými politiky. Zajímali ho především reformě smýšlející parčamisté, o nichž se domníval, že by mohli pomoci jeho návratu do politiky. Tento kalkul se mu se vyplatil, neboť armádní důstojníci, o které se při převratu opíral, byli většinou sympatizanty parčamistů. Když se Afghánistán změnil z monarchie na republiku, pro obyčejné obyvatele tato změna příliš neznamenala, z jejich pohledu se pouze vyměnil vládnoucí člen královské rodiny. Díky tomu nedošlo k výrazným nepokojům. V prosinci 1973 bylo odhaleno plánované

islamistické protivládní spiknutí uvnitř armády. Jeho organizátorům z Hnutí muslimské mládeže se podařilo uprchnout do Pákistánu a vytvořili tam skupinu, ke které se o pár měsíců připojili i budoucí vůdci islámského odboje Gulbuddín Hekmatjár a Burhánuddín Rabbání.

Podle Dáúda bylo nutné učinit výrazné reformní kroky, aby se ekonomická a sociální situace v Afghánistánu zlepšila. Prvním byla pozemková reforma, která měla omezit majetek velkostatkářů a chánů. Při ní sám prezident rozdělil svou dědičnou půdu a poskytl ji k prodeji. Avšak většina obyvatel byla nemajetná a neměla prostředky k zakoupení rozdělovaných podílů, stát negarantoval žádné výhodné půjčky, a proto ani tato reforma neměla žádný efekt. V zahraniční politice byla nadále prosazována neutralita, ale Daúdova vláda se zlehka začala odklánět od Sovětského svazu a hledala oporu především ve spojencích USA, sousedním Íránu, Saudské Arábii, ale i dalších arabských státech. Tento obrat v zahraniční politice znepokojil Sovětský svaz, ale především domácí komunisty. Daúd vyjádřil právo pákistánských Paštunů na sebeurčení, čímž znovu probudil kontroverzní téma Paštunistánu.

Od roku 1975 zesílil Daúd své snahy odstranit parčamisty z významných politických a armádních míst. Pod záminkou boje proti zkorumpovaným úředníkům a důstojníkům, se mu podařilo odstranit nejvlivnější z nich. Některých se zbavil starým osvědčeným a nenásilným způsobem, udělal z nich velvyslance a poslal je do zahraničí. V polovině sedmdesátých let propuklo několik povstání proti Dáúdově režimu v provinciích, za kterými stály islamistické skupiny afghánských emigrantů v Pákistánu.

Čtvrtá afghánská ústava, která byla přijata v roce 1977 zaváděla v Afghánistánu po vzoru jiných nedemokratických režimů politický systém jedné parlamentní strany. Tento nový Daúdův mocenský nástroj nesl jméno Strana národní revoluce. Na politický vývoj reagovaly obě frakce Lidové strany Afghánistánu, v červenci 1977 se znovu sjednotily a začaly plánovat převzetí moci.

KOMUNISTICKÝ PŘEVRAT – „SAUROVÁ REVOLUCE“

Vhodná příležitost ke změně se naskytla po násilné smrti Míra Akbara Chajbara, jednoho z vůdců LDSA a otce marxistických myšlenek v Afghánistánu. Jeho pohřeb se proměnil v masovou demonstraci, po níž následovalo zatčení sedmi členů vedení strany, včetně Núra Mohammada Tarakího a Babraka Karmala. Hafízulláh Amín, který zůstal jako jediný z nejvyššího vedení na svobodě, aktivizoval zbylé levicově smýšlející důstojníky afghánské armády a dne 27. dubna 1978 (tj. 7. sauru)[29] byl proveden krvavý vojenský převrat, který svrhl vládu Mohammada Dáúda. Daúd a celá jeho rodina byli během převratu zabiti.

Nově jmenovaná vláda, která byla složená na počátku rovnoměrně z příznivců frakcí *parčam* i *chalk*, začala ihned s neuváženým zaváděním svého reformního programu. První dekrety, které byly vydány se týkaly sociálního postavení žen, masového šíření gramotnosti a provedení radikální pozemkové reformy. V podstatě se jednalo o nepromyšlenou realizaci ideologických a populistických hesel, jíž chyběla důkladná příprava včetně uvážení specifických podmínek afghánského venkova i všech jejích případných následků. Je potřeba vzít v úvahu, že tyto dekrety ohrožovaly stabilitu venkova, kde velcí vlastníci půdy, řídili chod společnosti a zasahovaly do nejvíce chráněné oblasti, soukromého rodinného života. Zemědělská půda, která byla zabavena státem velkým vlastníkům, byla oficiálně rozdělena mezi nemajetné bezzemky a chalupníky, ti ji však jednak nebyli ochotni přijmout, protože zcizení půdy původním majitelům odporovalo podle jejich mínění islámu a jednak ani nebyli pro nedostatek prostředků schopni zajistit její obhospodařování. Navíc úděly půdy byly natolik malé, že by jen s těží mohly průměrnou afghánskou rodinu uživit.[30] Jedním z vládou vydaných nařízení bylo sice, že všechny dosavadní zástavy půdy a půjčky do určité výše se anulují, realita byla jiná. Stát nebyl schopen poskytnout či garantovat výhodné půjčky pro malé zemědělce, ani dodávky osiv či hnojiva, ti byly proto nuceni si půjčovat peníze na lichvářský úrok většinou od velkostatkářů, a pokud nedokázali svůj dluh splácet, vrátila se půda opět k původnímu vlastníku.

[29] Podle afghánského kalendáře. V Afghánistánu se používá islámský solární kalendář. Začátek roku odpovídá jarní rovnodennosti. Saur je druhý měsíc v roce.
[30] Mezi 296 000 rodin bylo být rozděleno cca 250 000 hektarů

Mnoho zlé krve na venkově vyvolala nařízení týkající se rodinných vztahů. Byl stanoven nejnižší věk nevěsty a ženicha při uzavírání sňatku a byl požadován od obou výslovný souhlas. Dále byla pevně stanovena maximální výše *mahru*, peněžního obnosu, který ženich skládal rodině nevěsty a který měl sloužit jako její finanční pojistka v případě rozvodu. Poprvé v afghánské historii bylo možné uzavření tzv. občanského sňatku před státním úředníkem. Nevěsta a ženich tak vůbec nemuseli informovat o svém rozhodnutí rodinu a prostě se vzít, což bylo do té doby nemyslitelné. Kábulská vláda také rozhodla o vyslání několika tisíc učitelů na venkov, kteří měli za úkol naučit číst a psát nejen vesnické děti, ale též dospělé. Těmito učiteli byli v naprosté většině dobrovolníci, mladí absolventi středních škol a studenti, kteří neměli žádné zkušenosti ani potřebnou autoritu. Jejich úkolem nebyla pouze výuka čtení a psaní, ale též propagace myšlenek marxismu. Mladí komunističtí agitátoři byli vysíláni do provincií, aby poučili místní obyvatelstvo o výhodách revoluce a změnách, které přináší, avšak venkované na ně pohlíželi jako na cizáky, ničitele tradičních hodnot a neznabohy. Nebylo proto výjimkou, když některý ze zapálených mladých komunistů přišel při svém úkolu o život. Necitlivé zavádění reforem se stalo vhodným argumentem proti vládě LDSA pro mully během pátečních kázání.

AMÍNOVA KRUTOVLÁDA

Již krátce po tom, co se LDSA dostala k moci, rozpoutal se mezi jejími kádry vnitrostranický boj. Chalkistická frakce získávala rychle na síle a došlo i k boji mezi jejími dvěma hlavními postavami Núrem Mohammadem Tarakím a Hafízulláhem Amínem. Amín byl bezskrupulózní kariérista, který bažil po absolutní moci. V březnu 1979 se stal premiérem a v září donutil Tarakího odstoupit z funkce hlavy státu a následně jej fyzicky odstranil z obavy před jeho politickým vlivem. Ač se Amín snažil umístit na všechna důležitá místa své příbuzné a příznivce, nebyla jeho pozice nikterak silná. Levicová politika se v jeho pojetí změnila v proslovy plné prázdných hesel o budování socialismu, aniž by byla realizována. Díky němu byla LDSA zcela zdiskreditována a ztrácela důvěru občanů. Islamisté získávali stále větší podporu mezi prostými lidmi, úředníky, ale též v armádě. Již od podzimu 1978 propukaly v Núristánu i jinde masové nepokoje proti vládní politice.

Amín cítil, že jeho vláda je v ohrožení, a proto naléhavě žádal Moskvu o vojenskou pomoc. Moskva však nehodlala podpořit politika jeho ražení, současně však nehodlala dopustit, aby se v zemi chopili moci islamisté. V prosinci 1979 se situace ještě více zhoršila, Amínova vláda ztratila kontrolu nad většinou území mimo hlavní město a nedokázala zabránit masivním dezercím z vládní armády. V té době již v Afghánistánu operovalo několik desítek tisíc bojovníků za víru (mudžáhidů), kteří vyráželi přes hranice ze svých základen v Pákistánu. Sověti se pod tlakem situace rozhodli odstranit Amína a na jeho místo instalovat Babraka Karmala, který byl předtím velvyslancem v Československu. Sovětské komando zvláštního nasazení přepadlo a zastřelilo Amína v bývalém královském paláci Argu. Do Afghánistánu byli letecky přepraveni z Moskvy tři důležití parčamističtí politici, Babrak Karmal, Núr Ahmad Núr a Anahíta Ratebzád, všichni působili jako velvyslanci v Evropě. Spolu s nimi byl na palubě letadla i jeden chalkista, Mohammad Aslam Vatandžár, který sehrál před rokem a půl důležitou úlohu při komunistickém puči, když velel oddílu tankistů.

OBDOBÍ SOVĚTSKÉ OKUPACE

Během Amínovy vlády se zvýšil počet emigrantů v Pákistánu pětkrát na 400 tisíc osob. Babrak Karmal vyhlásil ihned po svém nástupu k moci beztrestnost a vrácení zabavených majetků emigrantům, pokud se vrátí do země. Dále byla vyhlášena amnestie a z vězení bylo propuštěno na svobodu několik desítek tisíc politických vězňů. Nová vláda se pokoušela zbavit nálepky ateizmu, bylo založeno oddělení pro islámské záležitosti, které se později přeměnilo dokonce v ministerstvo. Stát se poprvé pokusil získat kontrolu nad finančními toky z náboženských nadací a soukromých darů mešitám, z nichž se měly vyplácet mzdy náboženským činitelům, kteří se fakticky měli stát státními zaměstnanci. Prostředky dále sloužily k budování nových svatostánků a opravě stávajících. Přes všechna přijatá opatření neměla vláda podporu většiny obyvatelstva. Ani za sovětské vojenské asistence se nedařilo obnovit správu nad celou zemí. Kábul a další velká města, kde byly vojenské posádky, stejně jako pozemní

komunikace, které je spojovaly, byly bezproblémové, zato venkov zůstával stále v rukou protivládních bojových skupin. Jak píše Rasanayagam:

Před sovětskou invazí protestovali tradicionalističtí fundamentalisté ve jménu islámu proti modernizačním výnosům Kábulu, ve kterých viděli narušování tradičního nedotknutelného způsobu života občiny. Po sovětské akci se však jejich rétorika změnila a začalo se objevovat slovo džihád, svatá válka za osvobození muslimského Afghánistánu od nevěřících útočníků a svrhnutí jejich místních (vládnoucích) *loutek.* [31]

Přítomnost cizí armády v zemi oživila vzpomínky na afghánsko-britské války a vyvolala vlnu nevole i u těch obyvatel, kteří k vládě měli dosud ambivalentní vztah. Zajistila jednotu značně roztříštěné opozice, přičemž náboženství se stalo vhodným sjednocovacím prvkem. Na rozdíl od opozice však LDSA nedokázala vystupovat jednotně. Dokonce i její ozbrojené složky nejednou bojovaly se sebou navzájem namísto válčení s opozičními silami.

Dalším pokusem vlády, jak si získat vetší podporu, bylo omezení vyhlášené pozemkové reformy. V platnost vstoupily mnohé výjimky oproti původnímu znění. Půda zůstala např. důstojníkům vládní armády, stejně tak jako kmenovým vůdcům, kteří podporovali vládu nebo velkým majitelům půdy, kteří byli ochotni svou zemědělskou nadprodukci odprodat vládě. Přednostní právo získat od vlády pozemky měli ti, kdo se rozhodli dobrovolně poslat své syny sloužit ve vládním vojsku. V armádě se totiž jako lavina šířila dezerce, dezertovala téměř polovina všech vojáků. Vzácností nebylo, když vojáci odmítli uposlechnout rozkaz. Jako náhrada za dezertéry měli posloužit oddíly dobrovolníků, ti se však neosvědčili, jednalo se většinou o mladé komunisty, studenty, kteří byli nedostatečně vyzbrojeni a vycvičeni.

Podobně jako komunistické strany v jiných zemích sovětského bloku také LDSA se pokoušela rozšířit svou členskou základnu tím, že založila pionýrskou a mládežnickou organizaci, které měly děti a mládež vychovávat v myšlenkách socialismu a zajišťovat straně trvalý příliv nových členů. Počet studentů Kábulské univerzity, která byla v minulosti centrem šíření marxisticko-leninského myšlení, klesl z 15 tisíc před invazí

[31] Rasanayagam: c.d., s. 94-95

na 5 tisíc v roce 1983,[32] příčinu tohoto rapidního poklesu lze vysledovat hlavně v masové emigraci.

Exilové opoziční skupiny

Stejně jako se uprchlíci rozdělovali na dva proudy, kdy větší z nich mířil do Pákistánu a o něco slabší proud do Íránu, dělila se afghánská zahraniční opozice na dvě hlavní skupiny, pákistánskou a íránskou.

Pákistánský Pešávár byl sídlem sedmi větších sunnitských opozičních hnutí. Tato hnutí byla podporována pákistánskou vládou, Spojenými státy, Saudskou Arábií, Egyptem či Čínou. Vlastně to bylo zásluhou právě pákistánské vlády, že tyto strany vytvořily tzv. Alianci sedmi, aby od mohly dostávat dodávky zbraní a finanční podporu..

„Aliance sedmi" obsahovala organizace:

1. Islámské společenství (Džam´íat-e islámí), v jehož čele stál Burhánuddín Rabbání, Tádžik, který získal titul na nejprestižnějším islámském učilišti, káhirském al-Azharu.
2. Islámská strana (Hizb-e islámí), vedená Gulbuddínem Hekmatjárem, který měl silnou podporu pákistánské tajné služby.
3. Islámská strana Afghánistánu (Hizb-e islámí-je Afghánistán), v čele s maulavím Júnusem Chálisem, který patřil ke kmenovým vůdcům v provincii Paktíja. Studoval na významné škole Déoband v Indii.
4. Národní fronta islámu (Maház-e mellí-je islám), kterou vedl Sajjíd Ahmad Gílání.
5. Islámská jednota za osvobození (Ittihád-e islámí baráje ázádí), jejímž hlavním představitelem byl Abdulrasúl Sajjáf. Radikální proti ší´itská strana, která získávala finanční prostředky převážně ze Saudské Arábie.

[32] tamtéž s. 98

6. Fronta národního osvobození (Džabhat-e nedžát-e mellí), jejím vůdcem byl Sibghatulláh Modžaddadí, potomek vlivného rodu, který byl po desetiletí spjat se súfijským řádem naqšbandí.
7. Hnutí islámské revoluce (Harakat-e inqiláb-e islámí), v jehož čele stál Mohammad Nabí Mohammadí.

Díky dodávkám moderních zbraní a profesionálnímu výcviku byly oddíly mudžáhidů schopné úspěšně bojovat s afghánskou i sovětskou armádou. Sovětská invaze byla Západem chápána jako porušení geopolitické stability regionu a sovětské ovlivňování světového pořádku, proto hlavě USA protikomunistický odboj silně podporovali.
V Íránu sídlilo osm ší´itských opozičních skupin, které se pod tlakem íránské vlády sjednotily v roce 1988 do společné Strany jednoty (Hizb-e vahdát). Strana jednoty byla podporována a vyzbrojována Íránem, který však nemohl poskytnout tak vysoké prostředky jako Spojené státy. Od roku 1986 byly mudžáhidům dodávány americké střely stinger, což jim umožnilo útočit i na sovětské letectvo, nesmírně se zvýšily sovětské ztráty. Hospodářsky stagnující sovětský svaz si již nemohl dovolit vynakládat tak vysoké prostředky na neúspěšnou válku, což urychlilo odchod jeho jednotek

Reformní otevřená politika – afghánská „glasnosť“

V průběhu 80.let bylo jasné, že LDSA není schopná čelit svým protivníkům. Bylo proto potřeba změnit strategii. Pod vlivem „oteplení“ v Moskvě začaly roztávat i afghánské ledy. Namísto Babraka Karmala, který se dostal k moci s pomocí sovětské vojenské akce, a proto byl pro většinu občanů nepřijatelný, byl do čela strany na podzim 1986 jmenován Mohammad Nadžíbulláh. Politika LDSA se výrazně proměnila. Byl vyhlášen program národního usmíření, jehož součástí bylo vytvoření vlády národní jednoty, šestiměsíční jednostranné přerušení palby a návrat 5 milionů uprchlíků z Pákistánu a Íránu. Počet členů Revoluční rady, která řídila stát, se rozšířil na dvojnásobek, nově do ní byli jmenováni někteří podnikatelé, kmenoví vůdci a náboženští představitelé. Nadžíbuláhovi se díky štědré finanční pomoci, která dosud do Afghánistánu proudila z Mosky, podařilo získat na svou stranu i několik set polních velitelů, kteří disponovaly silou asi 100 tisíc mužů. Z vězení bylo propuštěno několik tisíc mužů a desítky tisíc uprchlíků se skutečně vrátily do Afghánistánu. V roce 1987 byla přijata nová ústava, na jejímž základě se měl totalitní režim v zemi změnit na pluralitní demokracii. Na vládě

se mělo podílet široké politické spektrum. Za rok proběhly volby, z nich vzešel parlament, kde LDSA měla jen asi čtvrtinu křesel, a v němž převažovali nestraníci. Tento slibný vývoj však zmařila „Aliance sedmi," která kategoricky odmítala s Nadžíbulláhem jednat.

Ženevská jednání a stažení sovětských vojsk

V roce 1985 se v Ženevě na půdě OSN sešly k jednání Afghánistán, Pákistán, Sovětský svaz a Spojené státy, aby vyřešily otázku budoucnosti Afghánistánu. K jednání nebyli přizváni zástupci pešávarské exilové opozice. Pro pákistánskou vládu bylo nejdůležitější vyřešení situace afghánských uprchlíků v Pákistánu, jejichž počet se vyšplhal podle odhadů na 3 miliony. Již několik let předtím se snažila Organizace spojených národů prosadit urovnání ozbrojeného konfliktu v Afghánistánu a přimět tamní vládu k jednání s Pákistánem, ale postup řešení problému byl velice pomalý. Nejkomplikovanější bod jednání představoval odchod sovětských vojsk ze země. Sovětský svaz totiž podmiňoval stažení svých vojsk zachováním prosovětského politického režimu v zemi, zatímco Pákistán trval na právu Afghánců zvolit si vládu podle svého, kterou měli samozřejmě podle pákistánských představ vytvořit členové exilových skupin z Pákistánu. Po nástupu Michaila Gorbačova do funkce hlavy státu, nastal rychlý obrat v přístupu Sovětského svazu k celé záležitosti. Odchod sovětských okupační sil se měl podle nového vedení odehrát co nejrychleji za jakýchkoliv podmínek. Ženevská ujednání, která byla nakonec přijata 14.dubna 1988 sice obsahovala dvoustrannou dohodu mezi Afghánistánem a Pákistánem o odchodu uprchlíků a závazek Pákistánu, že nebude podporovat afghánské opoziční skupiny, ale neobsahovala skutečné vyřešení existující situace, tj. předání moci či vytvoření společné přechodné vlády. V Pákistánu se v lednu 1989 konalo poradní shromáždění opozičních stran, na jehož základě byla ustanovena exilová opoziční vláda, která se měla stát novým legitimním orgánem správní moci Afghánistánu. Mezi členy této vlády však nebyli žádní příslušníci ší´itské opozice z Íránu.

Stahování sovětských jednotek skončilo v únoru 1989. Vládě Nadžíbulláha se ještě tři další roky dařilo držet u moci. LDSA byla přejmenována na Stranu vlasti (Hizb-e vatan), ale uvnitř ní pokračoval hluboký rozkol. Stát fungoval pouze z peněz, které přicházely ze Sovětského svazu, a po tom, co tento kanál vyschl, se zhroutil.

VÍTĚZSTVÍ MUDŽÁHIDŮ

V dubnu 1992 vstoupili do Kábulu mudžáhidé, aniž by se jim vládní vojsko stavělo na odpor. Jak se ukázalo, byla všechna předešlá jednání, ke kterým došlo v Pákistánu pouze teoretická. Mudžáhidé začali o město bojovat mezi sebou navzájem. To byl naprostý konec dosud relativně poklidného života v hlavním městě a počátek konečné destabilizace a rozpadu státu.

II. LITERATURA V AFGHÁNISTÁNU

Literatura, která vznikala a vzniká na afghánském území, je psaná převážně dvěma hlavními jazyky, afghánskou formou perštiny – jazykem darí a jazykem paštunských obyvatel země – paštu. Tato skutečnost odpovídá národnostnímu složení země. Odhlédneme na tomto místě od čagatajské, čili starouzbecké literatury[1], která se začala vyvíjet v Herátu na afghánském území během 15. století, protože v následujících staletích nesehrála v oblasti, která je středem našeho zájmu, nijak důležitou úlohu, za to se stala počátkem literatury uzbecké.

POČÁTKY AFGHÁNSKÉ LITERATURY

Nejstarší literární dílo v paštštině pochází již ze 13. století, přesto ve srovnání s perskými literárními památkami je paštské písemnictví velice mladé. Přispěla k tomu skutečnost, že do poloviny dvacátého století používala většina literátů jako svůj hlavní vyjadřovací prostředek afghánskou perštinu, a to i v případě, že jejich rodným jazykem byl jazyk jiný. Darí, jak už název napovídá, [2] bylo po staletí považováno za jazyk vzdělanců a vysoce postavených osob. K zavedení paštštiny jako druhého oficiálního úředního jazyka došlo v době království, v roce 1933, kdy se v politice nové dynastie objevily snahy o „paštunizaci" státu. Přes tyto snahy však nadále nejvíce literárních děl vznikalo v darí a původem paštunští spisovatelé psali často oběma jazyky, podle zpracovávaného tématu nebo záměru, kterého chtěli dosáhnout. Naším úkolem je zabývat se na těchto stránkách afghánskou literaturou psanou v jazyce darí – afghánské perštině, a proto literární díla a autoři čistě paštští budou uváděni jen okrajově.

[1] Významným představitelem čagatajské literatury byl Alí Šér Navójí, považovaný za otce uzbeckého písemnictví

[2] Slovo *darí* znamená dvorský, náležející dvoru (vladařskému). Existuje však i jiný výklad, kdy se slovo *darí* odvozuje od slova údolí (*darre*) na rozdíl od paštštiny, která je jazykem horalů.

DLOUHÁ NADVLÁDA POEZIE

Perská literatura má dlouhou a bohatou historii, která byla přímým, nevysychajícím zdrojem pro literaturu afghánskou, díky historickým a jazykovým vazbám v celé oblasti. Takže nejen perští autoři, kteří žili nebo se narodili na pozdějším území Afghánistánu, jako Džaláluddín Balchí, v Evropě známější pod přízviskem Rúmí, či autor největšího perského hrdinského eposu Šáhnáme, Ferdausí, ale i Háfez či Sa´dí jsou chápáni většinou vzdělaných Afghánců jako jejich vlastní kulturní dědictví.

Hlavním rozdílem mezi literaturou západní a literaturou perskou, ať už vznikala na území Íránu, Afghánistánu, Tádžikistánu, Střední Asie či třeba Indie, je perské upřednostňování poezie. Poezie hrála prakticky až do konce 19. století hlavní roli v literaturách persky mluvících oblastí a slovy Jana Rypky: *přímo charakterizuje ráz* (perské) *literatury.* [3] Perské básnictví se vyznačuje dvěma hlavními vnějšími znaky: rýmem a metrem. Přičemž oba jsou pevně dány a tvůrce nemá příliš mnoho možností, jak uplatňovat svou vlastní invenci, o což však v klasické perské poezii ani nejde. Člověku, který vyrostl na kořenech evropské kultury, kde hlavním cílem každého umělce je inovovat předešlé, se jen stěží daří chápat zákonitosti tvorby klasické perské poezie do všech jejích detailů a nuancí a je pro něj také obtížně rozlišovat rozdílnost mezi tvorbou jednotlivých básníků.

Rozebírat složitosti systému perské poezie není naším úkolem, ale pro přehlednost a srozumitelnost následujících odstavců, věnovaných vlastní persky psané afghánské literatuře, se musíme zmínit alespoň o nejzákladnějších pojmech perského básnictví.

Básnické formy

Základní básnickou jednotkou v perské poezii je *bajt* (distich), který se skládá ze dvou *misra´* (půlveršů). *Misry* mají shodný počet slabik a jsou vždy spojeny v jeden celek společnou myšlenkou. Namísto společné myšlenky je mohou spojovat i prostředky čistě

[3] Rypka, J. a kol.: Dějiny perské literatury. Praha. 1956. s. 87

formální, rétorické nebo třeba hyperbolické vyjádření. Každý *bajt* je potom samostatnou významovou a myšlenkovou jednotkou, která nemusí vykazovat žádný konkrétní vztah k ostatním *bajtům* básně. Mezi lyrické druhy perské poezie se zahrnuje *qasída,* báseň s obvykle patnácti dvojverši (může jich být i méně), která se běžně užívá pro panegyriku nebo satiru a jejíž rýmové schéma vypadá následovně: *aa, ba, ca* atd. Stejné rýmové schéma užívá i *ghazal*, který je však na rozdíl od *qasídy* kratší, to znamená, že obsahuje pět, sedm a výjimečně i patnáct dvojveršů. *Ghazal* se nejčastěji užívá pro zachycení niternějších prožitků a tedy převážně pro lyriku mystickou, milostnou či reflexivní. Pokud se u rýmového schématu vynechá první verš *aa* nazývá se taková báseň *qita´* (úryvek). *Qita´* byla používána při improvizaci a také k vyjádření filozofických, reflexivních a etických témat. *Robá´í,* jehož rýmové schéma odpovídá *aaba* nebo méně často *aaaa*, je epigramatické povahy, didaktické a satirické popř. reflexivní. Dále existují další formy strofického uspořádání jako *mussammat,* s rýmovým schématem *aaax, bbbx, popř. aaaax, bbbbx atd.* Pokud se za každým půlveršem objevuje refrén, jedná se o formu *mustazád.*

Básnické styly

Perská literární kritika vypracovala systemizaci hlavních básnických stylů v klasické perské poezii,[4] která však není zcela ortodoxní, co se týče časového zařazení a přesného vymezení charakteristik jednotlivých slohů. V principu se jedná o tyto směry:

1) Chorásánský styl

Jak už jeho název napovídá, jeho kolébkou je íránský Chorásán, území rozprostírající se na samém východě perské říše, které nebylo natolik ovlivněno arabskou kulturou jako oblasti při jižní hranici. Tento styl bývá charakterizován malebným líčením krajiny a přírody, napojením jeho autorů na panovnické dvory a také vytříbeností při volbě výrazových prostředků básní. Jako jeho hlavní zástupci bývají uváděni: Rúdakí, Manúčehrí, Firdausí. Oblíbené jsou *qasídy* s panegyrickými náměty a hrdinská

[4] tamtéž, s. 103-109

2) Irácký styl

Jeho původ bývá spatřován v oblasti hranic s Irákem, kde docházelo k bližším kontaktům s arabskou filosofií a mystikou, jejíž centra, Basra a Bagdád, ležela na iráckém území.

Charakterizuje jej niternější, méně komplikovaný jazyk, převaha *ghazalu* nad ostatními útvary, protože je k vyjádření témat oblíbených irácký stylem nejpříhodnější. Obsahy básní tohoto slohu jsou většinou lyrické a kontemplativní, obsahují mystické náměty setkání s Bohem, jeho chvály i milostnou lyriku. Jeho typickými autory jsou: Sanái, Džaláluddín Balchí Rúmí, Attár, Háfez Šírází.

3) Indický styl

Rozšířil se v období rozkladu Perské říše. Oblastmi, kde se nejvíce uchytil a zdomácněl jsou Indie a Afghánistán, kde došel nebývalé obliby a kde byl používán ještě hluboko do 20. století. Bývá charakterizován vyumělkovaností, přehnanými okrasami a komplikovaností významů. Jeho představiteli byli: Sá´eb Tabrízí, Bídel a další. Tito básníci silně ovlivnili afghánskou literaturu i lidové zpěváky. Nejlepší verše znají nazpaměť i střední vrstvy obyvatelstva, ač třeba nevědí, kdo je jejich autorem.

MODERNÍ AFGHÁNSKÁ LITERATURA

Ke vzniku a rozvoji moderní afghánské literatury došlo relativně pozdě, až během 20. století. K tomuto rozvoji přispěl reformní vývoj za vlády dvou emírů, Habíbulláha a Amanulláha. V roce 1903 byla otevřena první vskutku moderní střední škola evropského typu v Kábulu, nesla jméno po svém zakladateli, Habíbíja. Z absolventů této a dalších škol, založených za Amanulláha, postupně začala vznikat afghánská inteligence, která se stala nositelem moderních myšlenek a byla otevřená též kulturním podnětům, které do Afghánistánu přicházely za zahraničí. Vláda předešlého panovníka, emíra Abdurrahmána, který se snažil svou zemi co nejvíce izolovat od okolního světa z obavy o svou mocenskou pozici, způsobila, že Afghánistán výrazně zaostával za trendy, které se objevovaly ve světě a se zpožděním i v muslimských státech na

Blízkém a Středním Východě. Tisícovka studentů včetně několika dívek byla během Amanulláhovy vlády vyslána studovat do zahraničí, konkrétně do Francie, Itálie, Německa, Sovětského svazu a Turecka, což také výrazně přispělo k přílivu nových myšlenek.

Mahmúd Chán Tarzí a počátky moderní afghánské publicistiky

Mahmúd Tarzí, vzdělanec a modernizátor, který se do Afghánistánu vrátil po své nucené emigraci z Osmanské říše, začal roku 1911 vydávat pravidelně čtrnáctidenník *Sirádž al-achbár Afghánistán.* Toto periodikum se stalo nositelem a šiřitelem myšlenek Mladoafghánského hnutí. Tarzí byl emírem Habíbulláhem uveden do funkce vedoucího překladatelské kanceláře. Ta shromažďovala a zpracovávala informace o dění za hranicemi Afghánistánu. Současně Tarzí překládal beletristická díla evropských autorů, převážně francouzských. Seznamoval se s nimi většinou nepřímo přes turecké překlady. Nejznámější jsou jeho převody knih Julese Verna, které uskutečnil na přímý popud samotného emíra, kterého fascinoval technický pokrok, jenž se ve vědeckofantastických tématech francouzského spisovatele obráží. Díky těmto překladům se mohla širší čtenářská obec seznámit s literární tvorbou, která pocházela z Evropy. Jeho překladatelský počin byl důležitý i pro afghánské autory, které uváděl do moderního evropského způsobu psaní románu, jenž byl zcela odlišný od tradičního perského pojetí vyprávění příběhu.

Mahmúd Tarzí bývá často nazýván otcem - zakladatelem afghánské žurnalistiky a někdy i moderní literatury. Tím, že se mu podařilo vydávat nepřetržitě časopis *Sirádž al-achbár* po dobu sedmi let, poskytl prostor pro upevnění nových literárních forem v afghánské literatuře. Překladatelství a vydavatelství nebyly však jedinými literárními činnostmi Mahmúda Tarzího. Mezi jeho vlastní původní tvorbou nalezneme kromě novinových článků také básně, cestopisné črty i filosofické spisy. Mahmúd Tarzí byl sice při psaní své původní tvorby do určité míry spíše tradicionalista, nesnažil se uvolňovat a měnit metra svých básní, přinesl však v každém případě čerstvý proud do stojatých vod afghánské literární produkce své doby. Jako témata svých básní si vybíral tak netradiční věci jako třeba telegraf, uhelné doly, silnice.

Velmi důležité pro budoucí literární a kulturní vývoj bylo, že Mahmúd Tarzí byl v dalších letech hlavním strůjcem reformní politiky Amanulláhovy vlády. Emír ho jmenoval ministrem zahraničí nového kabinetu. Politickou moc, kterou nabyl s příchodem nového emíra, využil Tarzí v oblastech, které mu byly nejbližší. Jeho dřívější list *Sirádž al-achbár,* jehož vydávání bylo předtím emírem Habíbulláhem pozastaveno, byl nahrazen listem Afghánská záštita *Amán-e Afghán,* pozici šéfredaktora v něm zastával Abdulhádí Daví, který se již dříve podílel s Tarzím na vydávání *Sirádže.* Již během následujícího roku po Amanulláhově korunovaci, tedy v roce 1920, byla v Kábulu otevřena knihovna, která byla současně vydavatelským domem.[5] I v ostatních velkých městech vedle Kábulu se objevovalo množství různých periodik.
V Džalalabádu vycházel list Východní jednota (*Ittihád-e mašreíi),* v Herátu Aliance islámu (*Ittifáq-e islám)* a v Kandaháru Afghánský rozbřesk (*Tolú´ Afghan),* kromě těchto vládou řízených novin vycházely i noviny soukromé. Kandahárské noviny vedl Abdulalí Mustaghní (1876-1934), který byl dříve blízkým spolupracovníkem Tarzího a v *Sirádž al-Achbár* měl na starosti literární rubriku. Mustaghní byl hlavně básník, verše psal persky i paštu, a pro své básně hledal nová témata, která tradiční perská poezie neznala. Zdůrazňoval v nich význam a potřebu vzdělání.

Literatura v boji za nezávislost

Ve státem vlastněné tiskárně bylo na začátku Amanulláhovy vlády vytištěno persky psané prozaické dílo s tématem ozbrojeného boje proti britskému kolonialismu. Jeho autorem byl Maulaví Mohammad Hosajn Pandžábí[6]. Téma boje proti Angličanům bylo do té doby zpracováváno jen v poezii. Básník Hamíd Kašmírí napsal v roce 1844 veršovanou Knihou o Akbarovi (*Akbarnáme),* ve které oslavuje statečnost Afgánců při obraně vlasti při první anglo-afghánské válce, nejvíce v průběhu povstání v Kábulu 1841. *Akbarnáme* je hrdinský epos a její metrika i forma jsou shodné s Firdausího legendárním eposem, Knihou králů (*Šáhnáme*).

[5] Korgun, V.: Inteligencija v političeskoj žizni Afghanistan. Moskva 1983. s. 33
[6] Latif Nazemi: A Look at Persian Literature in Afghanistan. Art & Thought. http://www.qantara.de/uploads/540/FWF_78 _Persian_Literature_in_Afghanistan_pdf

První afghánský román

Podle názoru Latífa Názemího[7] lze za první vskutku moderní afghánský román považovat dílo Obraz ponaučení (*Tasvír-e ebrat).* Pro budoucí vývoj se zdá vcelku příznačné, že právě tento první afghánský román byl napsán spisovatelem žijícím v emigraci mimo afghánské území. Autorem románu *Tasvír-e ebrat* byl Mohammad Abdulqádir Efendi, syn Sardára Mohammada Ajjúba Chána, který byl čtvrtým synem emíra Šér Alího. Abdulqádirův otec se prohlásil na začátku 80-tých let 19. století samostatným vládcem Herátu a Kandaháru. Poté co se k moci dostal emír Abdurrahmán, byl nucen s rodinou odejít do zahraničí, zprvu pobýval krátce v Íránu, později se usadil v Britské Indii, kde se jeho synovi dostalo moderního vzdělání a kde také napsal svůj román. Román *Tasvír-e ebrat* , jehož titul by bylo možné přeložit jako Obraz ponaučení, byl dokončen roku 1922. Autor při jeho výstavbě využívá moderní přístupy. Poprvé se zde objevuje sociální kritika afghánské společnosti. Postavy románu hovoří soudobým jazykem, který je přizpůsoben jejich příslušnosti k určité sociální vrstvě.

Dvě desetiletí stagnace

Bohužel rozvoj literatury v Afghánistánu neprobíhal nadále kontinuálně. I když se nastartování literárního vývoje jevilo velice nadějným, trvalo jen necelých dvacet let. Po období rychlého růstu a expanze následovalo na konci Amanulláhovy vlády období propadu a dlouhé stagnace. Literatura kopírovala vývoj občanské společnosti, jejíž je nedílnou součástí a zároveň zrcadlem. Vlády v zemi se chopil nevzdělaný a zpátečnický Habíbulláh Kalakání, přezdívaný hanlivě Bačaje Sakao[8]. Jedním z hesel jeho korunovačního proslovu bylo, že peníze které předchozí zkažený emír poskytoval světským školám, dá napříště mullům a náboženským činovníkům, protože oni se modlí[9]. Školy světského ražení byly podle něj nepotřebné či spíše škodlivé, a proto je nechal zavřít. Přestaly vycházet všechny dřívější noviny a namísto nich vycházel jen jeden list se jménem Miláček islámu (*Habíb al-islám),* který redigoval Burhanuddín

[7] tamtéž
[8] česky *Syn Nosiče Vody*
[9] Saikal, A.: c.d., s. 95

Kuškakí, literát který o dva roky později vydal historickou knihu o životě Nádira Šáha, Afghánský Nádir (*Nádir-e Afghání).* Za panování Habíbulláha Kalakání byly veřejně páleny závadné učebnice a ničeny knihovny.

I když jeho vláda netrvala dlouho, dokázala zpřetrhat jemné kořeny, kterými bylo živeno modernizační hnutí. Do čela státu se po jeho odstranění jako král postavil generál Nádir, který již v předchozím období, kdy působil v Amanulláhově vládě, nebyl nakloněn rychlé modernizaci, jaká byla prováděna reformními mladoafghánci. Po druhém odchodu Mahmúda Tarzího do emigrace, po pádu Amanulláhova režimu, se již nenašla žádná natolik výrazná a vůdčí osobnost, která by se dokázala postavit do čela a vytvořit si takový vliv mezi afghánskými intelektuály.

Reformní hnutí bylo během panování Nádir Šáha potlačeno, jeho nejvýznačnější postavy odešly do zahraničí či se stáhly z veřejného života, v horším případě skončily ve vězení. Přesto přese všechno se literární činnost nezastavila. V roce 1930 se sešla skupina spisovatelů v Herátu a ustanovila takzvaný Herátský literární kroužek, který publikoval vlastní periodikum. V roce 1931 v Kábulu vznikla podobná skupina Literární společnost (*Andžuman-e Adabí)*[10], utvořilo ji třináct zakládajících členů a sídlo společnosti bylo v severní věži královského paláce. To samo svědčí o tom, že byla vládou kontrolována. Mezi zakládající členy patřil například významný historik Mír Gholám Mohammad Ghobár, který se na konci padesátých let stal prvním soudobým afghánským autorem, jehož kniha byla přeložena do evropského jazyka.[11] Společnost vydávala kulturně literární měsíčník *Kábul.* Kábulský literární kruh ustrnul v pevných osidlech tradicionalismu. Jedním z důvodů, které k tomu vedly, bylo samozřejmě i to, že mnozí reformě uvažující spisovatelé, kteří byli absolventy moderních školských institucí v zemi nebo dokonce v zahraničí, a kteří tedy měli potenciál přinášet do místního prostředí nové vlivy ze zahraniční literatury, byli za své názory pronásledováni, souzeni a vězněni.

V kábulském literárním kruhu Vzdělaná společnost se sdružovali tradiční vzdělanci a literáti pocházející z význačných afghánských vzdělaneckých rodin. Většina z nich měla

---

[11] Jednalo se o knihu z roku 1941, *Ahmad Šáh baba-je Afghan,* věnovanou zakladateli afghánské státnosti. Přeložena byla roku 1959 do ruštiny. Nejvýznamnějším dílem Mir Gholam Mohammada Ghobara je však přehled afghánských dějin z roku 1967, *Afghánistán dar masir-e tarích* (Afghánistán na cestách historií)

klasické perské vzdělání, které zahrnovalo znalost arabštiny, islámské právní vědy *fiqhu*, perské poezie a znalost děl význačných islámských myslitelů a filosofů. Nebyli absolventy moderních škol západního typu, ale získali své vědomosti od svých otců nebo v tradičních náboženských školách. Mezi nejvýznačnější literární tvůrce tohoto období patřil básník Abdulláh Qárí. Vyučoval na fakultě literatury Kábulské univerzity a byl také autorem školních učebnic perského jazyka. Mezi jeho práce se řadí například výklad spisů islámského filosofa Ghazzálího Výklad logiky imáma Ghazzálího (*Tardžum-e mantiq-e imám Ghazzálí*). Ale i další filosoficko-náboženské spisy a dále pojednání o literatuře *Edebiját, hálat-e še'rhá,* (Literatura, typy verše) *Tazkire-je šá'irhá-je mo'áser* (*Tazkira*[12] současných básníků). Své básně psal v tehdy nejrozšířenějším indickém stylu a jeho nejoblíbenějším a nejvíce užívaným básnickým druhem byl *ghazal*. Abdulláh Qárí obdržel čestný titul *Malik al-šu'ará* (Král básníků)[13].

Ve své době významným básníkem, který byl poctěn stejným čestným titulem byl též Abdulhaq Bítab. Studoval literaturu pod vedením Abdulláha Qárího a byl jím velmi ovlivněn. Někdy je možné se setkat s názorem, že nebýt básníka Qárího, neexistoval by ani básník Bítáb. Abdulhaq Bítáb byl stejně jako Qárí příkladem vzdělance své doby v Afghánistánu. Pěl let svého života věnoval studiu a výkladu Koránu. Ve své básnické tvorbě skládal všechny typy básnických forem od *qasídy*, *ghazalu*, *qíty* až po *masnaví*. Sám tvrdil, že Kábul leží mezi Chorásánem a Indiií, proto i jeho styl se pohybuje někde na pomezí stylů chorásánského a indického.[14] Avšak i přes jeho vlastní tvrzení, mají jeho verše svou výstavbou o něco blíže k indickému stylu. Mezi díla Abdulhaqa Bítába patří kromě básnického *Dívánu* také literárně teoretické studie, ve kterých se věnuje problematice metra a rýmu v perské poezii, například Klíč k rýmu a rytmu (*Mefiáh al-ghamúz dar qáfie va 'arúz)* a dále také lingvistické práce, jako například jeho Gramatika perského jazyka *Dastúr-e zabáne fársí.*

Oba výše zmínění básníci jsou typickými přestaviteli básnictví perské tradice, kteří tvořili v rámci pevně daných pravidel, která se během předchozích staletí konstituovala a která tradiční afghánské literární kruhy nepřekračovaly. Neovlivnily je ani změny,

[12] Tazkira – znamená vzpomínku, literární žánr podobný biografickému slovníku, kde se objevují životopisná data jednotlivých autorů spolu s ukázkami z jejich děl, vše bývá obohaceno o příhody z jejich života

[13] dřívější čestný titul používaný na královských dvorech pro největší a nejoblíbenější panovníkovy básníky se stal ve 20. století v podstatě státním oceněním jako byl u nás národní umělec

[14] Dánešnámeje adabe fársí. Adabe fársí dar Afghánistán. Teherán 1381 h. Ed. Hasan Anúš'e. s.190

které proběhly ve vedlejším Íránu již za vlády Qádžárovců a pokračovaly v době dynastie Pahlaví. Zde je možné obecně připomenout, že afghánská kultura přeci jen měla z širších politických, etnických a náboženských důvodů blíže k sousední Britské Indii s její muslimskou komunitou, než k ší´itskému a později pozvolna se sekularizujícímu Íránu. Qárí i Bítáb byli současně velkými ctiteli básníků indického stylu, od něhož se právě íránští tvůrci oné doby snažili distancovat, a neshledávali žádný důvod měnit dosavadní básnické postupy.

Ustád Chalílulláh Chalílí

Chalíulláh Chalílí (1907 – 1986), před jehož jméno se v Afghánistánu obvykle klade slovo *ustád* (Mistr), byl v podtitulu článku, který o něm napsal Jiří Bečka do Archivu orientálního, nazván tradicionalistou a reformátorem[15]. Je to poměrně výstižná krátká charakteristika tvorby tohoto básníka, jehož verše v Afghánistánu téměř zlidověly. Etnicky a jazykově pocházel Chalílí z čistě tádžického prostředí. Vyrůstal v patricijské rodině v Kábulu, jeho otec byl vrchním úředníkem celního úřadu za vlády emíra Habíbulláha. V dětství osiřel, jeho matka zemřela, když mu bylo sedm let, a jeho otec byl na počátku vlády emíra Amanulláha popraven, protože podporoval Amanulláhova rivala v zápase o trůn prince Enájatulláha.

Oproti dvěma výše zmíněným poetům, Abdulláhu Qárímu a Abdulhaqovi Bítábovi, pro jejichž tvorbu byla příznačná spojitost s indickým stylem, přikláněl se Chalílulláh Chalílí ke stylu čistšímu a srozumitelnějšímu, chorásánskému. Stejně jako oni byl nejenom spisovatelem, ale též historikem, v tradičním blízkovýchodním smyslu slova, a jazykovědcem. Vzdělání, které nabyl, mělo tradiční formu, ovládal arabštinu, perštinu a částečně snad turečtinu.

[15] Bečka, J.: Khaliullah Khalili. Tradicionalist and inovator. In: ArO 57, 1989, s. 148-166

Chalílí nepatřil politicky mezi členy Mladoafghánského hnutí, zastával však podobné názory jako oni, hlavně ohledně nutnosti vyvést zemi ze zaostalosti a zajistit jí politickou samostatnost na mezinárodním poli. Právě boj s negramotností a zaostalostí se stal důležitým prvkem v jeho básních, současně se v nich objevuje touha po sociální spravedlnosti a vytouženém míru. Mezi jeho historické práce z raného období se řadí: *Ásár-e Herát* (Herátské památky), kde se pojednává o postavách literárních dějin Herátu, od 11. století, kdy žil Ansárí, až po autorovu současnost. Tuto tří svazkovou knihu napsal v pouhých dvaadvaceti letech. O sedm let později než Herátské památky, vznikla, z pohledu dějin afghánské poezie velmi významná, jeho báseň Píseň vysočiny (*Surúd-e kuhsár*). Tato báseň byla reakcí na novou báseň Nímá Jušídže *Qaqnús* (Fénix), která pocházela z roku 1937. Chalílí použil v *Surúd-e kuhsár* stejné metrum, jako íránský modernistický básník Nímá Jušídž, které se vymykalo dosavadním tradicím. Hlavním rozdílem oproti dosud platnému kánonu bylo, že počet slabik jednotlivých veršů se navzájem lišil. Kábulský literární kruh odmítl báseň otisknout, protože podle norem jeho představitelů neodpovídala požadavkům na kvalitní poezii.

Z pohledu vývoje moderní perské poezie i prózy v Afghánistánu představovala 30. a 40. léta 20. století výraznou stagnaci. Vše již bylo tisíckrát řečeno, rýmy vyčerpány a cesty k novým literárním přístupům dosud přehrazeny. K určitému posunu došlo během následujícího desetiletí a hlavně od poloviny šedesátých do poloviny sedmdesátých let, kdy nastala doba relativní občanské svobody, která podnítila rozkvět kultury a vzdělanosti v Afghánistánu.

Víš zalmiján a šíření paštštiny

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století začalo zpočátku literární hnutí *Víš zalmiján* (Probuzená mládež) vydávat svůj časopis. V hnutí byli sdruženi spisovatelé Núr Mohammad Tarakí, Abdurráuf Benavá, Gulpáča Ulfat, Abdulhádží Habíbí, většina z těchto spisovatelů psala v paštštině, někteří částečně i persky. Právě v počátečním desetiletí vlády nádirovské dynastie došlo k prudkému rozvoji paštského jazyka, jak už bylo konstatováno výše, roku 1933 byla paštština postavena na roveň perštině a uznána spolu s ní úředním jazykem v zemi. Paštská literární tvorba oproti perské snáze absorbovala nové podněty, a to zřejmě z toho důvodu, že její literární historie nebyla natolik dlouhá a bohatá a tudíž nevzniklo během jejího literárního

vývoje tak velké množství svazujících pravidel jako v perské tvorbě. Jazyk ani literární formy nebyly natolik ustrnulé a umožňovala autorům svobodnější a uvolněnější tvorbu. Člen hnutí *Víš zalmiján* Gulpáča Ulfat napsal paštsky knihu, která byla věnována novým literárním proudům a postupům Nový styl, nová literatura (*Nevoj sabk au nevoj adab*)

Rozkvět moderní poezie a prózy

Navzdory těžkostem, které měly modernizační snahy na poli persky psané poezie v Afghánistánu, pronikaly postupné změny i do ní. V roce 1957 vyšla první sbírka moderní poezie, obsahovala básně Mahmúda Farního, Báreqa Šafíího, Solajmána Lájeqa, básníka Sohajla a dalších. O pět let později vyšla znovu podobná kolekce, k dřívější skupině se připojili další mladí básníci, Vásef Bachtarí, Asadulláh Habíb, Latíf Názemí. Dva deníky Společník (*Anís)* a Oprava (*Esláh)* si vytvořily pozici šiřitelů soudobé afghánské literatury. Tiskly povídky a novely jako své páteční přílohy. První tištěná kniha moderních povídek byla vydána měsíčníkem *Aryana,* jehož podtitul zněl Měsíčník historie, literatury a umění (*Madžale-je máháne-je tárichí, adabí va honar*) a který vycházel jako tiskovina Afghánské historické společnosti. Mezi průkopníky prozaických útvarů psaných novější formou patřil hlavně Abdurrahmán Pažvák, který byl také prvním sběratelem afghánských národních pohádek a současně prvním afghánským dramatikem. Ve vlastní tvorbě čerpal z lidového prostředí a zdůrazňoval národní kolorit děje svých příběhů. Abdurrahmán Pažvák byl absolventem Habíbíje. Na konci třicátých let se stal editorem novin *Esláh* a ve čtyřicátých letech zastával důležité posty v politické a kulturní oblasti, jako byly funkce ředitele Paštunské akademie, velvyslance ve Washingtonu a dvakrát v Londýně.

Historicky se dostáváme do politického období tzv. demokratického experimentu, vyjádřeno slovy A. Rasanayagama:[16]

Afghánistán se stává fungující konstituční monarchií, kde existuje občanská společnost, kde je možné v relativní svobodě vyjadřovat své politické názory, kde neuvěřitelnou rychlostí stoupá vzdělanost obyvatelstva, a kde se však současně aktivizují i islamistické tendence ve společnosti, která není schopná vstřebat a zpracovat tak náročné a rychlé změny.

[16] Rasanayagam, A.: Afghanistan. A Modern History. London. 2003. s. 38

Do země se dostává příliv zahraniční literatury, hlavně ze Sovětského svazu. Vycházejí překlady Michaila Šolochova, Čingize Ajtmatova a dalších realistických sovětských autorů. Mnoho Afghánců je vysíláno na studia do Sovětského svazu, kde se podrobněji seznamují s tvorbou sovětských spisovatelů. Ve stejném období se do Afghánistánu dostávají z Íránu íránské překlady Franze Kafky, Alberta Camuse a dalších spisovatelů, kteří se zabývají ve svých románech otázkou existence člověka a jeho zápasu se sebou samým. Z Íránu přicházejí také knihy původního íránského básníka a hlavně prozaika Sádeqa Hedájata, jehož výstavba povídek je již částečně ovlivněna evropskými literaturami.

Stejně jako v západní literatuře odrazily se jednotlivé názorové proudy i v literatuře afghánské. Latíf Názemí rozeznává v afghánské literatuře posledního desetiletí předcházejícího Saurové revoluci tři jednotlivé školy[17]:

1) Realistickou, která reflektuje sociální situaci a hledání ztracených ideálů
2) Školu, která ve své tvorbě zaujímá více psychologizující pohled a je zaměřená více na člověka - jednotlivce
3) Romantické romány a příběhy, které dále dělí do dvou podskupin: příběhy pracující s romantickou platonickou podobou lásky a příběhy obsahující více erotického podtónu

Samozřejmě jakýkoliv pokus o roztřídění a zaškatulkování jednotlivých autorů do zmíněných skupin se jeví, stejně jako dělení autorů západní novelistické tvorby, velice obtížným a mnohdy zavádějícím. Je však možné charakteristiky těchto tří skupin chápat jako jakési vodítko v naší orientaci.

Mezi význačné prozaiky demokratického období patří Asadulláh Habíb, jehož jméno se objevilo již na předchozích stránkách mezi básnickými postavami této doby, a kterého spolu s Dr. Akramem Osmánem můžeme zařadit do první skupiny. U Ráhnavarda Zarjába a Spožmaj Ráuf (později provdané Zarjáb) se prosazuje spíše psychologizující poloha tvorby. Všichni tito autoři píší především kratší prózy a povídky. V roce 1965

[17]Latif Nazemi: A Look at Persian Literature in Afghanistan. Art & Thought. www.qantara.de/uploads/540/FWF_78 _Persian_Literature_in_Afghanistan_pdf

vydává Asadulláh Habíb první moderní román *Sapíd Andám* (Bílé tělo)[18], který je v tomto období naprosto výjimečným počinem, protože ještě o sedmnáct let později sám autor prohlásil v rozhovoru s českým novinářem při návštěvě představitelů afghánského svazu spisovatelů v ČSSR, že:

> *Dosud nedozrála doba a ani literatura pro velký román. Vždyť ani literární druh povídky si dosud v naší zemi nenašel svou vlastní formu, stále zůstává ve velké míře pod vlivem tradičního vyprávění pohádek.* [19]

Sapíd Andám je sociálně kritickým pohledem na život venkovanů na severu Afghánistánu. Autor v něm bez obalu poukazuje na útlak, kterému jsou vystaveni ze strany tradičních pánů vesnice – bejů. Velkostatkáři vládnou doslova nad životy a smrtí prostých lidí. Děj se odehrává v zapadlé a chudé vesničce. Hlavními hrdiny knihy jsou mladíci *Sulajmán* a *Rašíd,* bohatý statkář, stařešina vesnice *Kaláníar Na´ím* a mladá dívka *Ájdin.* Oba mladíci jsou zamilovaní do Ájdin, ale zasnoubena je nakonec se *Sulajmánem.* Ten však musí odejít na vojnu, a když se vrátí domů, zjistí, že jeho snoubenka byla provdána za *Kaláníara Na´íma.* Spolu s Rašídem začne uvažovat o pomstě. I sám boháč se začne obávat o svůj život a snaží se vyhnout nebezpečí rozvodem s mladou dívkou. To však vypadá jako neúčinné, a proto se nakonec rozhodne dívku omámit opiem a zabít. *Sulajmán* přesto či právě proto, že již nemá co ztratit se pomstí vraždou bohatého statkáře, poté z vesnice uprchne. V příběhu je jeho čin zobrazen jako nutný výsledek spirály násilí, zdá se, že k činu byl *Sulajmán* dohnán nespravedlivými poměry ve vsi a okolnostmi. Román má již zcela moderní výstavbu, je v něm běžně využívána přímá řeč a spisovatel také velmi účelně pracuje s tempem vyprávění. I když používá klasičtějšího pojetí vyprávění s vypravěčem, který nás příběhem provází, zaslouží si *Sapíd Andám* právem označení za první skutečný afghánský román v jazyce darí.

[18] Román se odehrává na severu Afghánistánu, kde žije početná uzbecká a turkmenská menšina, proto i název románu odráží způsob tamější výslovnosti, jinak by název měl spisovně znít *Safíd Andám*
[19] Die Welt des Islams. New Series. XXII. S. 204-206. heslo ´Alí Razví Ghaznaví

Daúdův palácový převrat, který proběhl v roce 1973 a zavedl v zemi republikánský režim, v podstatě nenarušil změny, které probíhaly předchozích deset let v afghánské literatuře. Všechny trendy pokračovaly nerušeně dál. Avšak příznivá situace neměla již trvat příliš dlouho, pomalu se chytal podstatně významnější a pro budoucnost osudový okamžik - komunistický převrat, který zcela zamíchala politickými kartami v rukou aktérů studené války a navždy změnil do té doby poklidný život obyvatel Afghánistánu.

Literatura jako nástroj šíření ideologie

Nástup komunistického režimu, podporovaného Moskvou, ještě více zesílil vliv ruské a sovětské literatury v Afghánistánu. Pokračovalo překládání klasiků carského období, jako Tolstého, Dostojevského, Čechova. Mnohem větší důraz byl však kladen na překlady sovětských autorů jako revolučního básníka Majakovského a také socialistických realistů typu Čingize Ajtmatova. Naopak překlady západních autorů se dostaly mimo veřejný zájem. V kruzích vzdělanecké elity se četl Pablo Neruda, Berthold Brecht, García Lorca a íránští levicoví básníci jako Ahmad Šámlú. Již před převratem bylo mnoho činných spisovatelů aktivními členy marxisticko-leninistické Lidové demokratické strany Afghánistánu, jiní se svými názory pohybovali také na levé straně politického spektra, a tak netrvalo dlouho a přidali se do jejích řad, protože to přinášelo nepochybné výhody. Afghánistán v minulosti dosud neměl žádnou svrchovanou organizaci, která by spisovatele sdružovala. To do jisté míry ztěžovalo vydávání nových původních knih.

V roce 1980 byl založen Svaz spisovatelů Demokratické Republiky Afghánistánu, který si za úkol kladl zlepšit v tomto ohledu situaci. Stejně jako v jiných zemích s politickým systémem vlády jedné strany, byl však svaz spisovatelů využíván spíše jako mocenský nástroj k proklamaci politických názorů LDSA, než, aby pomáhal řešit vydavatelské problémy. Zvláště v období sovětské okupace, bylo potřeba hledat legitimizaci pro loutkovou afghánskou vládu a zdůrazňovat, že se ze strany SSSR jedná o bratrskou pomoc, interpretovat ji, hájit její nutnost a oslavovat ji. K tomuto účelu byla literatura hojně využívána. Skrz svaz spisovatelů bylo možné také provádět vcelku jednoduše cenzuru. Vycházely pouze knihy jeho členů a všechny musely být předem ideologicky schváleny. Z tohoto důvodu se spisovatelé obvykle snažili řešit situaci únikem k poezii, která byla méně konfliktní a přeci jen bylo možné díky její symbolice do určité míry

vyjádřit i nesouhlasný názor. Někteří autoři se pokoušeli čelit cenzuře tak, že vznik své tvorby kladli do období před nástupem komunismu, což mělo zmenšit nebezpečí, že jejich dílo bude podrobeno detailnímu ideologickému zkoumání.

Část spisovatelů se k propagaci komunismu aktivně přidala svým psaním, část byla v tiché opozici a část již v těchto prvních letech po převratu opustila území Afghánistánu. Byla to první slabší vlna emigrace, která se postupně rozlila do stálého proudu politických utečenců. Jak se zostřoval ozbrojený odpor proti sovětskému vojenskému dozoru, zhoršovala se situace v jednotlivých oblastech země. Nejdéle zůstal přímých bojů uchráněn Kábul. Po stažení sovětské armády v roce 1989 ještě téměř tři roky fungovala v Kábulu vláda komunistického prezidenta Nadžíbulláha, byl to však takový ostrov relativního klidu uprostřed kotle válečné polévky. Krátce před tím a hlavně poté, co město roku 1992 dobyli mudžáhidé, se situace natolik zhoršila, že vyvolala druhou emigrační vlnu. O čtyři roky později byl Kábul obsazen bojovníky Tálibánu, to už však v něm nezbyl téměř nikdo, kdo by mohl odejít a vytvořit tak třetí emigrační vlnu (pokud tedy hovoříme o představitelích kultury a intelektuálech).

LITERÁRNÍ EMIGRACE

První vlna

První vlna emigrantů opustila Afghánistán ihned po komunistickém převratu. Jednalo se hlavně o politické představitele, kteří byli spojeni s předchozím monarchistickým i republikánským režimem, a kteří se oprávněně obávali o své životy.

V řadách prvních emigrantů bychom mohli nalézt například tádžického básníka Chalíulláha Chalílího. Ten byl v době Dubnové revoluce velvyslancem v Iráku, do Afghánistánu se již nevrátil. Po kratších pobytech v Německu a USA se usadil v Afghánistánu geograficky a kulturně blízkém Pákistánu, odkud podporoval antikomunistickou ozbrojenou opozici - mudžáhidy, hlavně etnicky spřízněného

tádžického bojovníka Ahmada Šáha Masúda.[20] V pákistánském exilu, v příhraničním městě Péšávaru, také roku 1987 zemřel. V reakci na sovětskou invazi skládal verše, v kterých naříkal nad ztrátou svobody a v kterých povzbuzoval k boji proti okupaci. Ukázkou takovéto angažované poezie je jeho báseň *Ášqhá va Chunhá* (Slzy a krve).

Ihned po změně režimu emigrovala také rodina Cháleda Hossejního (ročník 1965). Jeho otec působil v diplomatických funkcích již za krále Záhira. Od roku 1976 pracoval v Paříži, kde se nacházel s celou rodinou i v době revoluce. Rodina se rozhodla požádat o politický azyl v USA, kde Cháled Hossejní následně vystudoval střední a vysokou školu. Cháled Hossejní píše své romány anglicky, je proto na první pohled obtížné označit jej za afghánského autora, přesto je nutné jej k afghánským autorům přičítat. Děje jeho dvou románů, které dosud vyšly, *The Kite Runner* (česky vyšlo jako Lovec draků) a *Thousand Splendid Suns* (Tisíc nádherných sluncí) se odehrávají v Afghánistánu a jejich aktéry jsou Afghánci. Hossejní se zabývá palčivými tématy afghánské válečné minulosti i hlubšími problémy v místní společnosti.

Po příchodu sovětské armády začalo uprchlíků rychle přibývat. I mezi literáty se zvyšovalo nebezpečí, že se nějakým způsobem znelíbí režimu, když nebudou psát na objednávku oslavné ódy na zachránce, kteří vytrhli zemi ze spárů reakčních sil. Kromě novinářů obsahovala tato první vlna i mladíky, kteří se chtěli vyhnout povinné vojenské službě ve vládní armádě, ať už z polického či jiného přesvědčení. Je zajímavé, že ve spisovatelské generaci dnešních čtyřicátníků se nachází pouze menšina těch, kdo se bojů osobně účastnili.

Významná novinářka a autorka kratších próz Marjam Mahbúb odešla se svým manželem rok po sovětské invazi. Jejich cesta vedla do Pákistánu, poté do Indie a nakonec v roce 1987 skončila v Kanadském Torontu. I v exilu byli oba aktivní, pokračovali v novinářské práci, společně vydávali čtrnáctideník pro místní afghánskou komunitu. Marjam Mahbúb současně psala své povídky, které souhrnně vydala roku 1999 ve sbírce jménem *Gom* (Ztracený).

[20] Chalílího syn Ahmad byl v roce 2001 přítomen atentátu, při kterém byl zabit legendární Lev z Pandžšíru, Ahmad Šáh Masúd. Byl těžce zraněn.

V roce 1982 opustil Afghánistán také Abdurrahmán Pažvák. Od nástupu Núra Tarakího k moci, se Pažvák musel nuceně zdržovat v domácím vězení. Oficiálním důvodem jeho žádosti k odjezdu do zahraničí byla nutná lékařská péče, které se mu doma nemohlo dostat. Pažvák odjel do USA, kde již zůstal, do Afghánistánu se nikdy do své smrti natrvalo nevrátil. V roce 1991 přesídlil do Pešáváru, který byl v té době spíše afghánským než pákistánským městem. Žila tu obrovská afghánské komunita paštunského i nepaštunského původu, probíhal tu i určitý kulturní život, vycházely afghánské noviny, knihy.

Těsně před polovinou 80.let opustil Afghánistán i Atíq Rahímí. V době, odjížděl z vlasti, nebyl dosud literárně činný, stejně jako Cháled Hossejní. Oba tito spisovatelé patří do stejné generace, to znamená, že jsou o tři čtyři generace mladší než Chalílí a Pažvák. Avšak pro recepci současné afghánské literatury v Evropě a Americe sehráli zřejmě jednu z nejdůležitějších úloh. Atíq Rahímí se narodil v roce 1962. Nebyl tedy myšlenkově přímo ovlivněn kvasem demokratického období a také pocházel z rozdílných poměrů než třeba Hossejní. Důvodem jeho emigrace, byl útěk před povinnou vojenskou službou, kterou měl v roce 1984 nastoupit. Vojna znamenala pro většinu Afghánců, kteří nesdíleli politické názory LDSA, velké trauma. Byli nuceni bojovat za myšlenku, které nevěřili a se kterou se neztotožňovali. Navíc hrozilo velké nebezpečí, že budou nasazeni do bojových akcí proti svým kamarádům nebo příbuzným, kteří houfně odcházeli bojovat na stranu mudžáhidů. Atik Rahímí zpočátku své emigrace strávil jeden rok života v Pákistánu, což byla v té době nejobvyklejší první etapa cesty na Západ, poté obdržel politický azyl ve Francii. Ve Francii studoval na Sorbonně filmařinu. V roce 1997 debutoval krátkou novelou *Chákestar va chák* (Popel a země), která byla přeložena do mnoha evropských jazyků, mimo jiné také do češtiny[21]. Rahímí převedl po několika letech od vydání knihy námět do podoby filmového scénáře a po pádu Talibánu podle něj natočil stejnojmenný film. Natáčení filmu probíhalo v autentickém prostředí Afghánistánu na konci roku 2003. Film získal v roce 2004 ocenění na Filmovém festivalu v Cannes. Roku 2002 vydal svou druhou novelu Tisíc domů snů a škrcení (*Hazár cháne-ye chán va echtenáq*).[22]

[21] Kniha byla přeložena do češtiny podle francouzského vydání
[22] Název někdy bývá překládán z francouzského názvu jako Tisíc domů snů a děsu

Ásef Soltánzáde patří také do první vlny emigrantů. Na rozdíl od dříve zmíněných však jeho cesta vedla do sousedního Íránu, bylo to zřejmě proto, že patří k afghánské hazárské menšině, která většinově vyznává ší ´itský islám. Soltánzáde se narodil roku 1965 v Kábulu. V roce 1982 absolvoval lyceum Istiqlál a pokračoval ve studiu na Farmaceutické fakultě Kábulské univerzity, kterou však nestihl dokončit, protože v roce 1986 emigroval do Íránu. Patří také k těm mladíkům, kteří raději, než aby se nechali poslat bojovat na straně vládních vojsk, odešli do exilu. V Íránu žil až do roku 2002, kdy jej byl nucen opustit a odejít do švédského Stockholmu, kde mu byl poskytnut politický azyl. Íránské úřady po vydání jeho knihy povídek Na útěku se ztrácíme (*Dar guríz gom míšavím*) mu totiž již neprodloužily povolení k pobytu v zemi. Hlavním důvodem bylo pravděpodobně, že ve svých povídkách psal o tématech, která byla v islámské společnosti dlouho tabuizovaná jako jsou sebevražda, prostituce, ztráta víry v Boha a sebe sama a podobně.

Druhá vlna

Další silná vlna emigrace se vydala do Evropy, Íránu a Pákistánu v 90. letech, kdy se moc přesouvala do rukou mudžáhidů. Týkala se spisovatelů, kteří buďto spolupracovali do poslední chvíle s komunistickým režimem nebo pro něj nepředstavovali žádné nebezpečí a odolávali těžkým životním podmínkám, které v Afghánistánu panovaly. Počet příslušníků této druhé vlny byl z výše zmíněných důvodů podstatně nižší, zato mezi nimi byla význačná jména slavných autorů.

V roce 1991 odešla do Francie spolu se svými dcerami Spožmaj Zarjáb. Její manžel Ráhnavard dosud zůstával v Afghánistánu, ke své ženě se připojil až o tři roky později, když Tálibán obsadil Kábul. Po pádu Talibánu se Ráhnavard Zarjáb do Kábulu vrátil a působí v rozhlasové stanici, zatímco zbytek rodiny zůstal ve Francii. Spožmaj Zarjáb napsala v období okupace velice důležitou sbírku povídek, v nichž otevřeně kritizovala zvěrstva, jichž se sovětští vojáci dopouštěly. Tyto povídky vyšly prvně za hranicemi Afghánistánu v Íránu.

K druhé vlně emigrace patřil i Dr. Akram Osmán (narozený 1937). Rodák z Herátu vystudoval práva a politické vědy na univerzitě v Teheránu. Po dlouhá léta byl

vedoucím uměleckého a literárního oddělení Rádia Afghánistán. Působil také v diplomatických službách, jako afghánský konzul v tádžickém Dušanbe, či jako charge d´affair na afghánské ambasádě v Teheránu. Je členem Afghánské akademie věd a byl i prezidentem Asociace afghánských spisovatelů. Od roku 1992 žije ve Švédsku, kde získal statut politického uprchlíka. Ve Stockholmu založil Afghánský Pen Club a je hlavním vydavatelem internetového magazínu Zítřek (*Fardá)*. Na jeho stránkách se prezentují především současní afghánští básníci, píšící v dari. Osmán je představitelem klasické školy, jeho tvorba vychází z tradičního perského literárního žánru lidového vyprávění, který je částečně doplněn západními literárními postupy. Právě proto, že je způsob jeho psaní blízký srdcím širokých vrstev obyvatelstva, získal si přízeň a popularitu napříč spektrem čtenářů. K jeho vysoké popularitě jistě přispělo i to, že mnoho jeho povídek bylo zpracováno dramaticky a vysíláno v afghánském rozhlase. V posledních patnácti letech zachycuje ve svých črtách a povídkách život afghánské diaspory v emigraci, střetávání se dvou nanejvýš odlišných kultur i neschopnost adaptace starších generací, které přesazeny ze svého zázemí, nejsou schopny se novému prostředí přizpůsobit. Tyto zápletky bývají z pohledu Evropana mnohdy nepochopitelné a směšné, ale pro jejich hrdiny a především hrdinky se zdají být bolestivými a nepřekonatelnými.

Dr. Asadulláh Habíb, někdejší hlava komunistického Svazu spisovatelů Afghánistánu, emigroval do Německa v roce 1992 a i v současnosti stále žije v Hamburku. V letech 1991-1992 vykonával mandát poslance Parlamentu Afghánistánu. Je tedy dalším, koho je možné zařadit do druhé emigrantské vlny. Jeho tvorba v emigraci je zaměřená spíše básnicky, v posledních letech upřednostňuje poezii před prózou.

Celkově je druhá emigrantská vlna spisovatelů slabší a obsahuje většinou levicově smýšlející autory starší a střední generace. K nejsilnějšímu odlivu mozků došlo již v prvním desetiletí po komunistickém převzetí moci a následné sovětské okupaci.

I Když by bylo možné očekávat existenci ještě třetí spisovatelské emigrantské vlny po obsazení Kábulu Tálibánem, ve skutečnosti k vytvoření žádné třetí vlny nedošlo. Několik málo literárně činných autorů, kteří v zemi žili během vlády mudžáhidů, nebylo pro režim Tálibánu nebezpečných a svou tvorbou ani politickými názory mu neodporovali.

III. VÁLKA OČIMA AFGHÁNSKÝCH SPISOVATELŮ

Jak již předznačila historická část této práce, probíhala na území Afghánistánu po dobu posledních téměř čtyřiceti let válka v různých podobách a intenzitě. V průběhu této dlouhé doby se na jednotlivých frontách proti sobě stavěla různá seskupení sil, výsledek byl však pro obyvatele pokaždé stejně krutý. Válečné události zasahovaly do jejich každodennosti. Umírání bylo na denním pořádku, pohled na roztrhané kusy těl běžnou záležitostí.

Příchod sovětských vojsk vyvolal tradiční odpor většiny obyvatelstva vůči cizím okupantům a vůči jejich domácím přisluhovačům. Vznikaly odbojové skupiny, které z počátku byly jen velmi chabě ozbrojené, o to důležitější bylo jejich odhodlání proti invaznímu a vládnímu vojsku bojovat. V průběhu deseti let sovětské kontroly byli odváděni mladíci, aby byli poté nuceni bojovat proti partyzánským odpůrcům režimu, kteří mnohdy byli jejich sousedy, kamarády či dokonce bratry. Pokud se brancům nepodařilo z vojenské služby ve vládním vojsku zběhnout, byli vystaveni ještě většímu psychickému tlaku, než představuje válka obecně.

Stejně jako se boje a hlavně jejich následky staly najednou součástí běžného života obyčejných lidí, staly se logicky také kontextem a hlavním tématem afghánské literatury posledních desetiletí. Spisovatelé ve své tvorbě líčí temná zákoutí života ve válce. Vnitřní duševní boje člověka v mezních situacích a tragické osudy lidí postižených boji a permanentně je obklopujícím násilím.

Postupně se během konfliktu měnily a vyvíjely bojující strany, což s sebou přinášelo jak změny techniky boje, tak posuny fronty a rozšiřování území zasažených válkou, podobně se měnila a vyvíjela i afghánská válečná literatura, přesto se téměř nesetkáváme s texty, kde by primárně hlavními hrdiny byli vojáci a bojovníci, ať už kterékoliv z bojujících stran. Naprostá většina literární děl se zabývá působením války na obyčejné civilisty v týlu.

Příchod sovětské armády byl pro většinu obyvatel prvním a naprosto nečekaným setkáním s násilím, které s sebou přinášejí boje ve velkém měřítku. Již v období komunistické vlády před příchodem vojsk SSSR sice vznikali, hlavně za hranicemi, odbojové skupiny, ale jejich činnost na afghánském území byla před invazí pouze okrajová. Literární práce pojednávající o událostech období od invaze do odsunu sovětských vojsk se dají označit za nejpalčivější a nejvíce emotivně vypjaté. Nezáleží ani tolik na tom, zda vznikaly přímo v době okupace, nebo až několik let po ní, důležitá je vždy osobní zkušenost autora s tímto obdobím. Frustrace a pocit bezmoci a nespravedlnosti jsou velmi citelné v pozadí děl. I přes to přese všechno bývá v závěru povídek tohoto období vyjádřena naděje do budoucnosti, avšak jedná se spíše o výzvu a vroucí přání, než pevnou jistotu autorů.

Povídková tvorba tohoto období je velmi rozsáhlá a cílem této práce není ji katalogizovat. Proto jsem se rozhodla ukázat nejzásadnější témata, která ji prostupují a literární přístupy, které autoři využívají, na třech kratších prozaických útvarech. Na povídce Spožmaj Zarjáb Doklady (*Tazkira*), delší povídce či novele Atíqa Rahímího Země a popel (*Chákestar a chák*) a na povídce Ásefa Soltánzádeho My všichni jsme se ztratili (*Má hamegí gom šude ím*). Tyto povídky považuji za representativní zástupce povídkové tvorby, která reagovala na sovětský vpád a okupaci Afghánistánu. Rovněž jejich autory považuji za jedny z nejvýznamnějších. Každý z nich si vytvořil svůj autentický způsob přístupu psaní a vytváření příběhu, přesto můžeme v jejich tvorbě vysledovat určité spojitosti.

Při rozboru povídky Atíqa Rahímího jsem pro citace z díla využila českého překladu, který u nás vyšel. Z tohoto důvodu není u ukázek vždy zachován přesný přepis perských slov a jmen. Ve svém textu se naopak držím přepisu používaného v celé diplomové práci. U zbývajících dvou povídek používám citace z vlastních překladů, které jsou jako příloha součástí této práce.

BOTY DELIRIA AUTORKY SPOŽMAJ ZARJÁB

Rok před dobytím Kábulu Tálibánem, vyšla v roce 1997 v íránském nakladatelství kniha povídek autorky Spožmaj Zarjáb. Obsahuje sedm delších povídek, které vznikaly postupně mezi lety 1979 – 1988. Ve všech je různým způsobem zachycena invaze a následná okupace se všemi jejich průvodními jevy a následky. Téměř všechny ve sbírce obsažené povídky jsou psány specifickým stylem, vzdáleným realistickému líčení. Zdá se, že realita dějů líčených autorkou je z lidského hlediska natolik nepřijatelná, že je ji potřeba zastřít a otupit. Zarjáb k tomu využívá způsob vyprávění, který se blíží vyprávění legend, jako by čtenář ztrácel přehled o tom, co je skutečné a co je zlou noční můrou. I když styl vedení příběhů připomíná někdy klasické hrdinské báje, jen stěží bychom jej mohli označit za romantický. Hrdinové nejsou ani trochu romantičtí, zdá se nám, že byli vhozeni do víru násilí a nyní neví, jak se v dané situaci zachovat, nejsou to ony silné zjednodušené postavy Ferdausího a ani romantičtí hrdinové z Nizámího eposů, kteří sice duševně strádají, avšak jakoby na nich jejich vnitřní utrpení nezanechalo žádné hlubší stopy. Hrdinové Spožmaj Zarjáb jsou autentičtí. I když autorka popisuje jejich duševní stavy jakoby zvenčí bez použití vnitřních monologů postav, čtenáři přesto dokáže zprostředkovat psychologické stavy, které v nich válka vyvolává. Její hrdinové jakoby nebyli konkrétními jedinci, ale jakoby zosobňovali celý afghánský národ nebo dokonce lidský rod s vyšší platností.

Literární prostředky používá Zarjáb s charakteristickým autorským rukopisem a někdy poměrně netradičně. Příkladem je pro ni příznačné opakování vět či určitých slovních spojení, objevuje se ve většině povídek sbírky. Jedná se o typický znak, který si vypůjčila z tradiční perské legendové tvorby. Avšak v tomto případě výsledkem není zesílení účinku daných vět, ale naopak jejich zeslabení. Několikrát vyřčená hrůza se stává snáze přijatelnou, což je nezbytná obrana, pokud se ji nedokážeme zastavit či jí uniknout.

POVÍDKA DOKLADY

V povídce Doklady (*Tazkira*) popisuje Spožmaj Zarjáb příběh chlapce, kterého matka ukrývá z důvodu, aby nebyl odveden na vojnu. Chlapec sice ještě nedosáhl věku, v kterém jsou mladíci odváděni do armády, ale nebezpečí jeho odvodu hrozí, protože

nemá žádný doklad, který by dokazoval jeho nízký věk. Na své mládí je poměrně vysoký, a proto na první pohled vypadá starší.

-A jak se tam dostanu? Jak tam dostanu tebe? Odvedou tě, kdo uvěří, že ti je teprve patnáct, kéž bys zůstal malý a.....

Chlapcovy doklady zůstaly ve vesnici na severu země, nebyl čas je během útěku hledat. Celá jejich vesnice, včetně domu ve kterém žili spolu s otcem, byla zničena během útoku sovětských vojáků. Syn je v povídce maminkou něžně oslovován *padar džon*, pokud bychom chtěli toto oslovení přeložit doslovně, museli bychom mu říkat *tatínku*, v afghánském prostředí se však tímto způsobem oslovují synové, pokud jim rodič chce vyjádřit svou blízkou náklonnost a lásku, výraz odpovídá tedy spíše českému *synáčku*.

Patnáctiletý chlapec musí více než rok prožít v podzemní kobce, aby nebyl odhalen. Žije na prostoru pěti metrů čtverečních, kde tráví veškerý čas po celou tuto dobu. Životní podmínky jsou uvnitř vskutku nesnesitelné. Ve své místnůstce má chlapec matrace na spaní, *sandalí,* což jsou malá kamínka, která se na afghánském venkově používají tím způsobem, že se v nich rozdělá oheň a přes ně přehodí deka, pod kterou se kumuluje teplo kamínek a kterou mají přes sebe přehozenu lidé sedící kolem *sandalí*, kteří se tímto způsobem zahřívají. Dále se uvnitř nacházejí petrolejový vařič a lampa. Protože chlapec je nucen vykonávat své biologické potřeby do škopku, který jeho matka každý večer vynáší ven, je celá podzemní místnost prosycena zápachem. Autorka nesnesitelný zápach v textu zmiňuje několikrát za použití stejných výrazů, popis je velice barvitý, přestože je vyjádřen velmi jednoduše. Ve čtenáři vyvolává nepříjemné pocity, jakoby se nacházel na místě děje povídky.

Smrad, pro člověka nesnesitelný. Nemohl opustit ty čtyři natěsnané zdi a všech svých potřeb se musel zbavovat právě uvnitř malého prostoru, který byl sevřený mezi oněmi čtyřmi stěnami. Tento svět stvořila okupace.

Zápach lidských výměšků se na několika místech v průběhu povídky stává symbolem sovětské okupace. Nejde zde pouze o reálný zápach výkalů a moči, který je každodenně nucen vdechovat chlapec ukrytý ve svém podzemním vězení. Jedná se o zápach symbolický, který zamořil celou afghánskou společnost, zápach nesvobody a strachu.

Stejně jako zápach v kobce vychází z potravy, kterou se chlapec živí a kterou jeho organismus přepracovává na odpad, je i tento symbolický zápach živen politickými zájmy, které se do Afghánistánu dostávají jako potrava zvenčí, a která je za podpory afghánských politiků přepracována na děsivou válečnou skutečnost.

Útěky do vzpomínek

Padar džon během dlouhé doby strávené na maličké, ze všech stran uzavřené ploše bez slunce a čerstvého vzduchu postupně ztratil smysl života. Žije neustále na pomezí dřímoty, kdy mu hlavou probíhají snové vzpomínky na období před válkou a jen v krátkých okamžicích se probouzí do reality podzemní cely. Nositelkou vzpomínek na krásné dny dětství, které strávil ještě v době míru je v povídce chlapcova maminka. Vzpomínky na minulost autorka vykresluje pomocí čichových a chuťových vjemů:

Znovu se ono slovo synáčku proměnilo v atomy rodící ze sebe lásku a rozlilo se do rohů a koutů tohohle světa, do synova nosu přiválo vůni země a trávy a vyvedlo jej ven z těchto pěti metrů čtverečních, do nichž se zmenšil tamten svět. Vyrazil cvalem na hřbetu šedivého osla, na kterém vždycky sedával a ucítil na kotníku teplo jeho měkkého břicha. Nevědomky se dotkl svých kotníků byly vyschlé a tenké.

Žena – ostrov bezpečí

Spožmaj Zarjáb je výrazně ženská autorka. Do své povídky *Tazkira* vnáší silný ženský element skrze hlavní hrdinku. Žena – matka zde v jejím podání ze sebe šíří lásku a něhu, která jakoby byla mezi nesmyslnými krutostmi války nepatřičná. Jako by byla přenesená z jiného světa, kde je mír a klid, kde neřádí boje a nevybuchují miny a granáty. Stačí jediné její milé slovíčko *padar jon*, které používá při oslovení syna, aby v něm přese všechno, co se stalo dokázalo pokaždé vyvolat určitý pocit jistoty a bezpečí.

-Přišla jsi, mami?
-Ano synáčku, přišla jsem.

Prostorový svět se proměnil. Zaradoval se, jako by ve slově synáčku byla všechna něha malometrážního světa a jakoby všechny částice té něhy se začaly rozlévat do všech koutů a do celého prostoru toho tmavého a smrdutého světa a začaly spolu tančit

Síla symbolů

Pokud chápeme v konceptu povídky zápach jako symbol pro sovětskou okupaci, stane se kobka, ve které se chlapec ukrývá, přeneseně celým Afghánistánem. Ten je naplněn obludnými zvěrstvy, která páchají vojáci na nevinných civilistech, kterými jsou hlavně ženy a děti. Matka se tu stává dvojitou obětí, byla postižena jednak událostmi, které se přihodily v rodné vesnici. Přišla o střechu nad hlavou, o domov, o svého manžela, který odešel do hor, aby se připojil na stranu protisovětského odporu, k mudžáhidům. Následně se pak stává očitým svědkem toho, jak z jejího syna postupně v úkrytu vyprchává životní síla. Byla sice schopná zajistit mu bezpečí před vojenským odvodem, ale úkryt, který mu připravila, se postupně stává synovým hrobem. Slovem *gúr*, tedy hrob, je ostatně chlapcův úkryt nazván i na samém počátku povídky přesto, že se v žádném případě o hrob v pravém slova smyslu nejedná.

Zvuk chodidel kráčejících po zasněženém hrobě zesílil. Klíč v zámku se otočil. Dveře se otevřely. Vůně sněhu a zimy, kterou si po hodiny čekání představoval za dveřmi, vběhla dovnitř.

Obětavost a mateřská láska

Žena – matka je v povídce *Tazkira* šiřitelkou lásky a něhy, která je do jisté míry schopná omezit přímé působení zla na svého syna. Když však jednoho dne pozoruje, jak je bledý, vyhublý a apatický, uvědomí si, že pokud se něco neudělá synáček zemře. Napřed se jej snaží povzbudit slovy, donutit ho, aby opět začal bojovat o svůj život, avšak její snaha vychází naprázdno. Synovo utrpení a snaha o jeho záchranu ji natolik posílí, že je schopna dosáhnout až za hranice lidských sil. Vypraví se do stovky kilometrů vzdálené vesnice, aby v troskách domu našla synovy doklady.

Tohle děsivé zjevení ji přivedlo k bláznivému rozhodnutí, na které jí do té doby chyběla odvaha. Jako by v jejím nitru ty vidiny způsobily explozi, která ji posunula do polohy

radostného rozhodnutí. Člověk pro dosažení svého cíle dokáže vyvinout maximální sílu a dosáhnout na vrchol svých sil, když se do toho jednou dá, tak žasne, co všechno dokáže.

Degradace lidství

Palčivým problémem se kterým se vyrovnává nejenom Spožmaj Zarjáb, ale třeba též Atíq Rahímí, Cháled Hossejní a ve své vzpomínkové próze i Nafí Nasím, je ponížení, kterému je lidský jedinec během válečných událostí vystaven a se kterým je nucen se smířit a překonat jej, pokud chce přežít.

Žena připraví synovi jídlo na několik dní, aby byl schopen přečkat dobu, než se vrátí z vesnice zpátky. V následující části textu, kdy chlapec zůstane sám bez matky, přirovnává Zarjáb chlapce k uvězněnému hmyzu, což působí obzvlášť děsivě. Jedná se o další stupeň degradace člověka. Stává se z něj nerozumný tvor, který má pouze nejzákladnější biologicky podmíněné potřeby.

Synáček se stejně jako uvězněný hmyz živil z toho, co mu maminka nechala u stěny a potřeby vykonával do lavoru v rohu.

Bezmoc

Syn na matku čeká, čas odměřuje podle ubývající zásoby potravy, avšak vše již snědl a matka se dosud nevrátila. Hlad jej donutí vyjít z úkrytu, avšak na ulici se chová velice nápadně, proto jej zachytí vojenská hlídka a odvede na vojnu. Vojáci jsou při popisu odosobněni, nevíme, jak vypadají v obličeji, jak se tváří, ani jestli jsou vysocí či malí. Jejich atributy jsou velké zbraně a hlavně černé vysoké vojenské boty.[1]

Zde se opět objevuje přirovnání chlapce k nerozumnému bezbrannému zvířeti. Stává se obětí, která je nucena postavit se na stranu zla, což je vyjádřeno tím, že z něj udělají vojáka a dají mu všechny atributy, které zlo a násilí symbolizují.

[1] Vysoké černé vojenské boty se jako zástupný symbol krutosti objevují i v jiné povídce této sbírky. Povídka nese jméno Boty deliria.

Oholili synáčkovu hlavu, na oholenou synáčkovu hlavu nasadili velkou čepici, oblékli mu vojenskou uniformu a na rameno mu zavěsili vyleštěnou velikou zbraň. Nohy mu obuli do nablýskaných černých vysokých bot.

Mladík je donucen účastnit se bojových akcí, které jsou podobně jako odosobnění vojáci popisovány staticky bez děje, vlastně je čtenář seznamován pouze s jejich důsledky, o to krutějšími, které mladý voják vidí.

Synáček viděl v armádě věci, co mu naháněly hrůzu. Viděl krev, viděl oheň, viděl lidi bez hlav, viděl lidi bez těl, viděl novorozence v kolébkách, které zpola sežrali vyhladovělí psi.

Narušená a nedospělá chlapcova psychika není schopná unést hrůzné zážitky. Chlapec se v důsledku děsivých zážitků zblázní. Mrtví jej začnou pronásledovat ve spánku, později je vidí i v bdělém stavu. Díky tomu je z armády propuštěn. Nemá však kam by šel, toulá se proto po ulicích Kábulu a hlavně pobývá na Severním nádraží, místě odkud jezdí autobusy do oblastí, kde leží jeho rodná vesnice a odkud musela jeho matka odjíždět a kam by se měla vrátit. Poté nám však autorka vypráví, jak maminka dokázala projít celou cestu do vesnice, šla opuštěnými zmrzlými údolími, našla svou vesnici, našla dům i místo pod Koránem, kde byly uloženy chlapcovy doklady. Její síla byla tak nezměrná, že dokázala neuvěřitelné. Při návratu, téměř až u cíle cesty, však její autobus najel na minu, která autobus i maminku roztrhala na kusy. Na ulici zůstal ležet balíček s chlapcovými doklady a sušenými morušemi. Ten sebrala vojenská hlídka.

Chlapcovy doklady, které byly klíčem ke svobodě, byly tedy navždy ztraceny v rukou vojáků. Doklady zde vyjadřují symbol svobody a samostatnosti Afghánistánu, který se stal hračkou v rukou mocností studené války. Slovy autorky: *Afghánci byli jen náboji do děl. Jejich důvěra byla zklamána a jejich odpor vůči okupantům cynicky zmanipulován. Stali se nástroji ideologií, které nesloužily zájmům jejich země.*[2]

[2] Spojmai Zariab: a pen agaist a nightmare. The Courier Unesco. //www.unesco.org/courier/2001_03/uk/dires.htm 10.10.2007

Naděje?

Synáček dál bloudí po nádraží jako by čekal svou maminku. Zapomněl své jméno i jméno svého otce, jediné co si pamatuje je slovo *tazkira* (doklady), které byly vždy v rozhovorech mezi ním a maminkou tolik důležité. Věří, že mu ji maminka z dávného domova přiveze. V závěru povídky vyzývá autorka čtenáře, aby až *Synáčka* potkají, řekli mu jeho jméno, které bylo napsáno v dokladech, jež našli vojáci na ulici po výbuchu, aby mu řekli jméno jeho otce. Věří, že tak se synáčkovi vrátí rozum a on bude vědět, kam patří. Je to výzva pro všechny obyvatele Afghánistánu, aby si uvědomili, že nejdůležitější ze všeho je blaho jejich vlasti, které v žádném případě nemůže přinést válka a násilí, které přinášejí pouze rozvrat.

TŘI GENERACE AFGHÁNCŮ ATÍQA RAHÍMÍHO

NOVELA ZEMĚ A POPEL

V období sovětské okupace se odehrává děj útlé novelky Atíqa Rahímího Země a popel (*Chákestar va chák*). Na rozdíl od povídek Spožmaj Zarjáb nevznikla přímo v období, kdy v Afghánistánu byla přítomna sovětská vojska, ale až několik let po jejich odchodu, dokonce až v době posílení moci Tálibánu. Snad díky tomuto časovému odstupu je kniha založena méně emotivně a více filosoficky, určitou roli zde samozřejmě hraje i to, že Rahímí získal své vysokoškolské vzdělání ve Francii. Objevují se tu filosofické otázky spravedlnosti, odplaty a zodpovědnosti za život ostatních. Jedná se o psychologický popis vnitřního boje otce Dastgíra, který se vypravil za synem Murádem s tragickou zprávou o zničení vesnice a smrti téměř celé rodiny. Na cestě jej provází vnuk, Murádův syn, který během bombardování přišel o sluch. Na šedesáti stranách[3] se rozvíjí vnitřní konflikt starce, který ví, že skutečnost, kterou chce synovi oznámit, je natolik krutá, že pravděpodobně povede k jeho záhubě. Nestačilo, že pod troskami domu zahynula Murádova matka, jeho bratr a švagrová s dětmi, že Murádův syn Jásín ohluchl. Murádova manželka zemřela způsobem, který je pro muslimy velmi pokořující, a který hrdého Afghánce nemůže nechat v klidu, vyžaduje si odplatu.

[3] Originál knihy. Rahímí, A.: Chákestar u chák. Teherán. Vardžávand. 1381.

Běžel jsem k domu v mračnu plamenů kouře. Po cestě jsem uviděl Jásinovu matku. Běžela úplně nahá. Nekřičela, smála se. Člověk by řekl blázen, pobíhající sem tam. Byla v hammámu, když bomba spadla...Hammám vybuchl...Ženy umíraly, pohřbené zaživa...Ale má snacha...Kdybych mohl přijít o oči a nevidět ji v takové hanbě. Chtěl jsem ji chytit, ale ztratila se v plamenech.

Příběh je vyprávěn v neobvyklé druhé osobě. Druhá osoba umožňuje nezvyklým způsobem nahlédnout do nitra a myšlenek starého muže více, než by to umožnila er-forma, která stav věcí popisuje objektivně zvenčí. Oproti ich-formě však udržuje mezi čtenářem a hlavním hrdinou odstup a nedovolí čtenáři ztotožnit se s ním. Člověk se také mnohdy při tiché samomluvě k sobě samému oslovuje jako ty. Zvláště pokud si nařizuje něco učinit nebo se kárá nebo se snaží si sám sobě něco vysvětlit a odůvodnit. Druhá osoba se v příběhu objevuje nejen jako vnitřní hlas Dastgíra, ale také jako hlas vypravěče, který jej oslovuje a radí mu. Mezi těmito dvěma mody autor volně přechází a kombinuje je. Sám Atíq Rahímí v rozhovoru potvrdil, že formu druhé osoby zvolil proto, aby vyjádřil, že Dastgír je se svým žalem sám[4], sám se také musí vypořádat s tíhou svědomí a najít v sobě sílu, aby syna zpravil o způsobu smrti jeho ženy, který si z pohledu tradiční afghánské společnosti žádá odplatu, aby byla zachována čest rodiny a vesnice, přesto se stařec zdráhá vylíčit synovi podrobnosti, protože se právem obává o jeho život, pokud se rozhodne smrt své ženy pomstít.

Magický realismus

Rahímí ve svém způsobu psaní nezapře, že je hlavní profesí filmař. Kniha je plná snových symbolických obrazů, které se mimoděk a náhle objevují starci před očima. Tyto obrazy navozují většinou ponurou atmosféru, objevuje se v nich Dastgírova snacha Zajnab, která je nahá jako když ji spatřil naposledy. Tyto obrazy připomínají magický realismus íránského filmaře kurdského původu Bahmana Ghobádího, jehož filmy jsou však o několik let mladší.[5]

[4] Dialogue with Atiq Rahímí. //www.afghanmagazine.com/2004_11/profile/atiqrahimi.shtml

[5] Magický realismus použil Ghobádí ve svém filmu Želvy také umí létat (*Lákpošthá ham parváz míkunand*), který se odehrává v irácko-íránském Kurdistánu a jehož hlavními hrdiny jsou váleční sirotci, kteří se živí sbíráním min. Děsivé scény jsou zde vyjádřeny jako zjemněle v oparu snů.

V temném oblaku prachu zahlédneš Murádovu ženu, jak běží nahá před kamionem. Mokré vlasy jí poletují ve větru a víří prach. Vlasy jakoby rozrážely vzduch. Bělostná ňadra jí půvabně tančí na hrudi. Kapky vody, podobající se kapkám rosy, jí stékají z kůže na zem.
Voláš na ni:
„Zajnab. Běž pryč od kamionu!"
Tvůj hlas zůstává uvězněn v nákladáku. Tvůj hlas se nedostane ven. Hučí uvnitř. Neumlká. Chceš stáhnout okénko, aby tvůj hlas uletěl k Zajnab. Ale nemáš sílu se pohnout. Cítíš se těžký. Červený raneček tě tlačí na kolena. Chceš ho zvednout, položit jej vedle sebe. Nemáš však sílu ho zvednout. Rozvazuješ ho. Uvnitř jsou černá, spálená jablka...Spálená jablka v duchu se směješ. Trpce. Chceš se zeptat Šáhmarda, co si myslí o záhadných spálených jablkách. Místo Šáhmarda je tu Murád.

Pomocí přechodu k magickému realismu vyjadřuje autor četnou symboliku, aniž by tyto bolestivé myšlenky vyřkl doslovně. Černá spálená jablka můžeme chápat jako zničené naděje nejmladší afghánské generace, dětí. Červený raneček, na němž jsou květy jabloně, figuruje již v druhé větě novely. Bílé čisté květy na červeném podkladě jsou symbolem jara, budoucí úrody a naděje. Stejně jsou symbolická červená jablka, která byla uvnitř a která se v Dastgírových rukou proměnila ve spálené černé plody. Stejně jako se proměnila nadějná budoucnost země a jejích dětí v krutou nelidskou válku. Současně jsou spálená jablka přeneseně zmrzačenými a zabitými dětmi, které jsou válkou nejvíce postiženy, aniž si to zcela uvědomují. Mrtvý je také plod, který po čtyři měsíce nosila Zajnab. Tedy nejenom zabité a zraněné děti s trvalými fyzickými a psychickými následky, ale obětí válečného běsnění je také dítě, které se nikdy nenarodí, a tedy budoucnost, která nikdy nenastane.

(Zajnab) Bere děvčátko do náruče a zavinuje je do šátku z gole séb[6]*. Políbí je na tvář a odchází. Jásín sedí na větvi jujuby, také nahý. Vysvětluje ti, že děvčátko je jeho sestra.*

Ženský šátek s jabloňovými květy býval nositelem bezpečí, které zaručovala žena-matka, jež ho oblékala. Je možné jej pochopit i jako ženské lůno, kde je dítě v bezpečí,

[6] *Gole séb* perský název pro látku s potiskem jabloňových květů. To, že je v českém překladu použit perský výraz, který je vysvětlen pouze v poznámce a ne český ekvivalent, považuji za omezení možností českého čtenáře uvědomit si symbolický význam tohoto slova.

než se dostane ven na svět. Tato skutečnost však ve válce přestává platit, dítě není ani v lůně matky bezpečné.

Žena

V novele *Země a popel* nevystupují žádné živé ženy, které by laskaly a zmírňovaly tak utrpení mužů a dětí. Zajnab a Murádova matka se vyskytují pouze ve vzpomínkách a ve snových přeludech starce. Bezpečí a klid jsou tedy již nenávratně ztraceny a pohřbeny spolu s mrtvými ženami.
V textu se objevují odkazy na ženskou starostlivost a obětavost, i když už není, kdy by je projevoval.

„Dastgíre řekni mu, aby tam zůstal, přejdi řeku ty! Utři mu pot mým šátkem z gule séb, tím, co máš v ranečku! Dala bych všechny šátky za život svého syna!"

Převrácené úlohy – konec dávných tradic

V knize se objevují narážky na legendární příběh o Rustamovi a Sohrábovi, který je jedním z nejtragičtějších z Knihy králů *Šáhnáme.* Tato tragická historie je v persky mluvících zemích dosud živá a s oblibou čtená, přestože ji její autor Abulqásem Ferdausí složil již na počátku 11. století našeho letopočtu. Hrdina Rustam v ní zabije v souboji svého vlastního syna, kterého nikdy předtím neviděl. Sohráb tuší, že jeho protivníkem by mohl být jeho otec, protože nikdo jiný by s ním nebyl schopen měřit síly, přesto nebo právě proto se Rustamovi nepostaví s plnou silou, což má za následek jeho smrt. Dastgír se při svém čekání na nákladní vůz, který by jej odvezl do dolu, kde pracuje jeho syn, setkává s moudrým Mírzou Qádirem. Ten mu popisuje současnou situaci v Afghánistánu jako pravý opak legendy.

Kdo si ještě vzpomene na Rostama? Dnes naopak Sohráb vraždí otce a, promiňte mi ten výraz, souloží s matkou...

Nyní v převráceném stavu věcí se příběh otcovraždy spojený se smilstvem shoduje s antickou tragedií o Oidipovi. Antická kultura je jedním z důležitých pilířů, na nichž stojí kultura západní. A tento příběh dokládá, že je ve svém středu shnilý a zkažený.

Antický příběh o Oidipovi je ztělesněním marxisticko-leninistického materialismu, který vyžaduje zpřetrhání tradičních společenských pout a vazeb, včetně zavržení všech původních kulturních hodnot. Hořkost slov Mírzy Qádira pramení v jeho zklamání z chování jeho vlastního syna, který v očích otce zradil svou čest, tradice a svou vlast, když se názorově přiklonil ke komunismu. Otec jej proto zcela zavrhl.

Dastgír se však cítí být spíše původním Ferdausího Rustamem, který se chystá zabít svého syna. Nepochybuje o zásadách Muráda a nemá strach, že on by se dal na stranu nepřítele.

... a tvé myšlenky prchají k tvému vlastnímu Sohrábovi. Ne! Tvůj Murád není ze Sohrábů, kteří zabíjejí své otce. Ale ty... jsi Rostam! A jdeš vrazit dýku do srdce svého syna!

Komunismus - zabiják dobrých mravů

O to je pak větší jeho zklamání, když se v dolu od synova mistra dozví, že Murád o zničení vesnice již ví. Domnívá se však, že při bombardování zahynuli všichni, včetně jeho otce a syna. Dastgír nemůže pochopit, proč se nevypravil domů pohřbít své mrtvé. Spletl se ve svém synovi? Ani on již nectí tradice? Důlní mistr navíc zklamanému otci sdělí další zdrcující zprávu. Jeho Murád sympatizuje s komunismem a je pro něj připravená kariéra v řadách straníků.

„Murád je náš nejlepší dělník. Příští týden ho pošleme na vzdělávací kurs. Naučí se číst a psát. Jednou bude mít postavení. Vybrali jsme ho, protože je mladý, inteligentní, pracovitý člověk oddaný revoluci...“

Dastgír je zdrcen a odchází. Při odchodu z areálu dolu jej osloví kancelářský sluha, od něj se otec dozví, že k Murádovi se informace o zničení vesnice dostaly ve zmanipulované podobě. Prosovětští úředníci mu řekli, že pachateli hrůzného činu jsou mudžáhidi, ne sovětské oddíly. Dastgír znovu začne věřit ve svého syna, sluhovi dá svou krabičku s nasvarem a požádá ho, aby ji předal jeho synovi.

Z věty, kterou pronesl důlní mistr se dozvídáme, že Murád je analfabet, přesto že se děj novely odehrává na začátku 80. let 20. století a jedná se o mladého člověka. Nedivili

bychom se v případě jeho otce, vyrůstal přeci jen v rozdílných podmínkách, ale u mladíka, který prožil dětství během let, kdy došlo k největšímu boomu školských zařízení v Afghánistánu, to pro neznalého je těžko k uvěření. Znamená to, že pravděpodobně nikdy nechodil do školy, že neměl a nemá přístup k informacím a vzdělání. Každý, kdo má tímto způsobem zúžené vidění světa je snáze ovlivnitelný. Stačí najít jednostranné argumenty, které na první pohled vypadají pravdivě a spolehlivě a není důvod jim neuvěřit. Zvláště pokud je člověk mladý a má horkou hlavu, potom se i za nereálné ideály bije hlava nehlava a nemyslí na následky svého počínání.

Naděje, která neumírá

Konec příběhu vyjadřuje určitou naději, nenechává čtenáře ve zcela pesimistickém rozpoložení, malinké světýlko v dálce přeci jen svítí. Stařec odchází pěšky z dolu a na cestě jej přepadne pocit nespravedlnosti a bezmoci. Proti lžím se nelze bránit, jako se nelze bránit proti vysoké politice mocností. Autor nás však nechává věřit, že Murád se vrátí do své vesnice, že nezklame svého otce ani prastaré tradice a svou zemi. Naději v budoucnost vyjadřuje symbolicky uzlíček s jabloňovými květy, který se pohupuje na zádech starého muže při jeho cestě domů.

V rozhovoru, který Atíq Rahímí poskytl v roce 2004 řekl:

Napsal jsem tuto novelu v roce 1996, právě když se Taliban dostal k moci. Myslel jsem si, „Proč? Proč tohle násilí?" Během sovětské války tu bylo tolik msty, taková katastrofa. Taliban vzešel z téhle katastrofy. Je důležité vědět odkud vzešel. Chtěl jsem ukázat tři generace Afghánistánu. Dastagír, starý muž, představuje minulost Afghánistánu, její tradice, zvyky, čest. To je ta starší generace. Jeho syn představuje mou generaci. Pracuje v dole, on je generace mudžáhidů, chaos. Jásín, vnuk, je budoucnost. Je hluchý, handicapovaný válkou. Je stálá pravda, že mezi generacemi neexistuje komunikace. Má generace, generace mudžáhidů a komunistů, nemá žádné spojení s minulostí nebo budoucností.[7]

[7] Dialogue with Atiq Rahímí. //www.afghanmagazine.com/2004_11/profile/atiqrahimi.shtml. 12.03.2008

Autor v předchozích větách vyjádřil rozpory uvnitř afghánské společnosti, které se pokusil přeneseně vyjádřit ve své knize. Zdá se, že je tedy potřeba nalézt společnou řeč, aby spolu všechny generace Afghánců mohly hovořit. Jejich téma je totiž společné, blaho země, i když to zní jako otřepaná fráze. Doufejme, že nejmladší generace se i přes své znevýhodnění poučí z minulých chyb a ubrání se okolním tlakům, i když poslední vývoj tomu příliš nenasvědčuje.

V textu se na několika místech vyskytují narážky na etnickou a náboženskou příslušnost hlavních hrdinů, i když konkrétně řečena není. Šikmé oči starce, jeho modlitba o pomoc k chalífovi ´Alímu a sebebičování Muráda, které nejčastěji provozují ší´ité. Z těchto indicií se můžeme domnívat, že Dastgír a jeho rodina byli Hazárové. V Afghánistánu tradičně znevýhodňované etnikum. Další faktor složité vnitropolitické situace země. Obyvatelstvo složené z mnoha národnostních a náboženských skupin, takže nejenom dialog mezi generacemi, ale také dialog mezi jednotlivými etniky je nutný, aby se nalezlo východisko z neutuchajícího konfliktu.

ÚTĚKY DO BEZPEČÍ V POVÍDKÁCH ÁSEFA SOLTANZÁDEHO

Ve sbírce povídek Na útěku se ztrácíme (*Dar guríz gom míšavím*) rozpracovává její autor Ásef Soltánzáde etické problémy spojené s následky válečný událostí. Spojujícím tématem všech osmi v ní obsažených povídek je útěk či cesta z dosahu bolesti. Soltánzáde strávil velkou část života v Íránu, proto i jeho styl psaní je ovlivněn současnou tamní literární produkcí. Projevuje se to na některých místech textu jakoby zbytečnými romantizujícími vsuvkami, které však pro íránské a afghánské čtenáře, kteří se rádi dojímají, zesilují emoční působnost příběhu. Jazyk, který Soltánzáde používá, je sice afghánská perština – darí, ale objevují se v ní výrazy, které patří výhradně do slovníku íránské perštiny – fársí. Příkladem je užívání íránského názvu auta ve fársí *mašín* místo afghánského *mutar*. Pro čistě afghánské výrazy, které by byly pro íránské čtenáře nesrozumitelné, se nachází na dolním okraji stran vysvětlivky.

POVÍDKA MY VŠICHNI JSME SE ZTRATILI

Povídka My všichni jsme se ztratili (*Má hamegí gom šude ím*) vypráví události jednoho večera mladého manželského páru. Je psána psychologizujícím stylem a skrze vnitřní hlasy obou hlavních postav nahlíží do jejich nitra. Svou formou se zcela vymyká ostatním zvoleným ukázkám. Není to jen pesimismus a beznaděj, který z povídky čiší a jímž je přeplněna, ve čtenáři po jejím přečtení zůstane naprostý zmar. Autor zpočátku nedává tušit, jak dramaticky se bude děj vyvíjet.

Obligátní symbolika

Na samém počátku textu se objevuje popis zničené zahrady, kde zůstala kvést jediná květina. Je možné chápat tento výjev jako pohled na válkou zpustošenou zemi, mikrokosmos, který kopíruje makrokosmos kolem, jehož je součástí. Současně ona květina může představovat zatím silnou a hrdou ženu, hrdinku povídky.

Nyní dorazila k záhonu květin, pohlédla na uschlé květiny s lítostí. Její pohled padl na větvičku červené růže. Jen jediná větévka v celé zahradě zůstala zdravá. Sama k sobě si řekla: „ i jí uschly lístečky" a odštipovala suché lístky prsty. Květina rychle uvadala.

Autor nás pomalým tempem vede pomocí dalších statických popisů k dramatu zraněného ochrnutého muže, který nemůže snést pomyšlení, že jeho žena odešla. Patetický obraz manželství rozděleného symbolicky i na fotografiích, které jako němé věci ilustrují a předurčují budoucnost, je pro současného evropského čtenáře poněkud příliš romantizující a připomíná románky růžové knihovny, ale na druhé straně odpovídá klišé průměrných íránských povídek, a tedy tomu, co místní čtenář očekává.

Na holé stěně visely fotografie mladé ženy a muže ve svatebním oblečení s úsměvem na tváři. Sklo bylo roztříštěné a rámeček nakřivo, fotografie ženy se svezla k jedné straně rámečku a fotografie muže ke druhé. V mysli mu uvízlo prázdné místo, kde bývala fotografie jeho ženy.

Bezmoc

Právě pohled na zničené svatební fotografie se pro muže stane impulsem, aby si poprvé uvědomil, co se vlastně stalo a začal se proti tomu bezmocně bránit.

Křik muže se rozléhal po prázdném pokoji, proběhl chodbou, zatočil se v prázdných pokojích domu a vrátil se: ne, nechoď! Vrať se! Muž si stáhl deku, otočil se na bok a zůstal ležet na břiše. Nemohl dýchat. V tu chvíli se natáhl k oknu.

Tady nastává první vrchol povídky, atmosféra vnitřního tlaku bezmocného člověka se konečně uvolnila výbuchem křiku, aby nás autor v dalším odstavci nechal zas trochu uklidnit vzpomínkami na minulost.

Útěky do minulosti

-Byla tvoje matka hezká?
-Všechny matky jsou přece hezké.
-A co já? Teď, když ještě nejsem matkou?
-Ty jsi vždycky ze všech nejkrásnější.
Zaradovala se. Se smíchem řekla: *„takhle nemluv.“*

Avšak tento únik do bezproblémové minulosti je uzavřen opět palčivou připomínkou současnosti. Teprve nyní dává spisovatel poprvé tušit to, co muže nejvíc tíží a čeho se nejvíce obává.

-Kolik žen vytrhly z náručí jejich manželů. Kdybych byla na jejich místě, co bys dělal?
-...-...
Správně, co bych udělal? Nemůžu na to ani pomyslet, že by si někdo jiný přivlastnil moji ženu... a že by ji líbal ..... hlava se mi z toho rozskočí.

Od tohoto místa povídky začíná být způsob vyprávění výrazně komplikovanější. Vnitřní hlas muže, jeho představy a jeho iluzorní dialog s manželkou se postupně více a více promíchává se skutečností. Máme tu jednak nestranného vypravěče, který popisuje vnější podobu skutečnosti, jako by ji snímal filmovou kamerou. Tento vypravěč je

totožný s autorem a poodkrývá nám některé další pocity hlavního hrdiny, které se nedozvídáme z jeho vnitřních myšlenek.

Do uší mu dolehlo vzdálené tikání hodinových ručiček. Otevřel oči. Nadechl se čerstvého vzduchu. Pohlédl na květinovou zahradu, která v šeru zářila jako lampa. Zvedl hlavu. Bolest mu znovu v zádech zaryla ostrý dráp. Sundal ruce z okraje okna, hlavu a trup s námahou vtáhl dovnitř.

Realita versus sen

Hrdinův stav na pomezí bdění a halucinací je způsoben opětovným otevřením se jeho zranění, a postupnou ztrátou krve, což zapříčiňuje, že se hrdina nachází na pokraji snu a sám nedokáže rozeznávat realitu od svých představ. Nevíme, zda si plně uvědomuje, k čemu se jeho manželka odhodlala, zdá se, jako by dosud doufal, že nebude nucena obětovat svou čest, aby jej zachránila a pokouší se vší silou myšlenky obrátit jiným směrem. Morální dilema, zda stojí nezměrná oběť ženy za mizivou naději na jeho uzdravení se začíná vkrádat do mužových myšlenek.

Ani čtenář není již schopen rozeznávat, které věty ve vnitřní konverzaci patří muži a které ženě, zde se postupně nabízí dva možné způsoby pochopení a interpretace probíhajících událostí. O to složitější je situace v tom, že perský jazyk používá pouze jeden rod, takže rozpoznání podle gramatických znaků nám zde nemůže pomoci. Zdá se, že záměrem autora bylo vyvolat v nás pocit neurčitosti a váhání, jako by víc záleželo na našich očekáváních a představách o vývoji děje, než na představě autora, text plně nechává pracovat naši fantazii. V podstatě jsme však každým dalším momentem četby nuceni přehodnocovat své předchozí závěry a blížíme se odhalení trpké pravdy.

Ze vzpomínek, které se muži honí hlavou, se dozvíme o bezvýchodné situaci, do které se manželé dostali, že museli prodat veškerý majetek a již jim nezbývají prostředky na živobytí.

-Pojď, vezmi ty hodinky a prodej je. Dala´s mi je sama, tak jsou tvoje.

-Ach, jsou to svatební hodinky? Kolik dní před naší svatbou otec říkal: co koupíme ženichovi, co takhle hodinky? Maminka řekla: Koupíme mu pořádné hodinky. Koupili ti tyhle, teď se netrap. Jednou ti koupím sama jiné.

Proč otáčí hlavu. Nechce snad, aby viděl slzy v jejích očích? Nebo snad nechce, aby viděl její uši bez náušnic? Tak proto...
Jak je to dlouho, co jenom ležím, neprodali jsme pouze nábytek z domu, ale i všechno její zlato. Všechno padlo na léky a doktory pro mne. Až budu zdravý, určitě jí to jednoho dne vynahradím. Kde je teď? Tolik se pro ni trápím. Kolik je?

Celá povídka je napsána v krátkých, úderných větách, které urychlují tempo vyprávění a zarývají se čtenáři pod kůži. Prostřední část vyprávění je věnovaná hlavní hrdince, která se rozhodla zachránit manžela penězi, jež chce získat prostitucí. Znovu se objevuje vnitřní rozhovor, o kterém je těžko určit, zda patří ženě či jejímu manželovi.

„Ne, ne s tím nechoď, s tím tě jet nenechám...na něj se nedá spolehnout.“
„A co tenhle?“
„S tím taky ne.“
„Tak pak s kým půjdu?“
„Počkej, musí se objevit nějaký gentleman!“

Naděje

Jedná se o okamžik, kdy již žena bezvýchodně směřuje k realizaci svého rozhodnutí. Přesto tu je stále naděje, že se nad její situací někdo ustrne a poskytne jí peníze bez ztráty cti. Tomu věří spíše její manžel, než ona sama, metaforicky tuto naději vyjadřují hvězdy na obloze, které sice není vidět, jejichž existence je však nezpochybnitelná.

Kdyby tak ty mraky odpluly, objevily by se hvězdy. Vím, že hvězdy na obloze jsou.
Zatím v tom městě gentleman...

Nakonec se přeci jen objeví někdo, kdo by mohl mladému páru pomoci, ať už to bude něco stát či ne. A opět slyšíme mužův hlas, který se vmísí do hovoru ženy a cizince. V podstatě tu najednou máme dvě oddělené konverzace spojené v jednu. Rozhovor

muže se svou manželkou a rozhovor manželky s cizincem. Autor nás znovu nechává na vážkách, zda se vše odehrává pouze v mladíkově fantazii, či zda jeho vnitřní hlas v duchu rozmlouvá se ženou, ve stejném okamžiku, kdy ona rozmlouvá s cizincem. V závěru této konverzace se mladík obrací přímo na neznámého muže a žádá jej o pomoc, opět bychom se přiklonili tedy spíše k výkladu, že vše je pouze výplodem mužova zranění.

„Pojď dovnitř."
Žena stále zvažovala: *Má jít dovnitř nebo se vrátit? Lze se ještě vrátit?*
„Ještě není pozdě. Vrátím se!"
„Dobře, promluvíme si. Možná najdeme nějaké východisko."
„Vrať se, nechoď, snažně tě prosím. Nechci žádné jídlo."
„A co léky? Lékaři říkali, že pokud nebudeš operován, zůstaneš ochrnutý."
„Ať si, ať jsem třeba chromý. Nech mě umřít. Kéž by mi ta střela na utrhla hlavu a já na místě umřel."
„Už nám nikdo nepůjčí."
„Podívej, zkus si půjčit od toho pána, jen nechoď dovnitř. Pane! Podívejte se pane gentlemane. To je moje žena. Je úplně čistá a nevinná. Doteď tyhle věci nedělala. Nechte ji takovou, ať zůstane bez poskvrny. Zachovejte se velkodušně a dejte jí nějaké peníze. Až se uzdravím, stonásobně vám to vrátím.

Vypravěč se nyní znovu vrací do domu manželů, kde zraněný stále palčivěji podvědomě cítí, jakou zátěž pro svou ženu představuje, i když se této myšlence stále úpěnlivě brání.

„Teď jsem kvůli raketě...a ty taky kvůli mně...proč jen ty kvůli mně?"...
Muž se překulil na záda. Vztáhl ruce a rozvázal ženský šátek, kterým měl ovázanou ránu. Pečlivě ohmatal stehy na ráně, napadlo ho, že pokud se rána otevře, zmenší se bolestivý tlak v jeho prsou a bude se mu snáze dýchat. A taky měl pocit, že čím více krve odteče z jeho rány, tím mu bude lépe.

Jeho reakce je také podvědomá, ve svém stavu není schopen logicky uvažovat, nebo naopak? Nebo je jeho rozhodnutí již nyní založeno na jediném možném řešení nastalé situace? Zde nás spisovatel opět nechává, abychom si své vysvětlení našli a zdůvodnili sami. Nenechá nám však na rozmyšlenou příliš času a rychle nás odvádí do domu

neznámého, kde se situace vyvíjí v ženin prospěch. Neznámý se ženou přívětivě rozmlouvá, dozvíme o jeho rodině, kterou již stihl poslat za hranice, i že on se chystá odjet za nimi. Už se radujeme, když se muž rozhodne nezištně ženě pomoci. Věnuje jí značný obnos bankovek. V tomto momentě si čtenáři oddechnou a znovu začnou věřit ve šťastný konec, ale autor jim ještě jednou vyrazí dech, aby je znovu zviklal a vystrašil.

Žena uložila peníze do kabelky. Vyndala čádor a navlékla si ho.
„A teď jestli dovolíte."
Stoupla si. Muž řekl: „kampak?"
Žena ztuhla, krve by se v ní nedořezal. Z tváře jí zmizel úsměv.
„Domů, manžel na mě čeká."

Je to poněkud krutá hra s city čtenáře, ale hned v zápětí přichází opět uvolnění.

„Váš dům je daleko, dovolte mi vás tam odvézt."
Žena se v klidu nadechla. Oba dva vyšli ven. Nastoupili do auta. Muž se rychle rozjel.

Až sem by zřejmě všechno pro íránské úřady bylo přijatelné, i když žena uvažovala, že se stane prostitutkou, neudělala to, ač spíše než o její vůli, šlo o shodu šťastných událostí a zásah osudu. Problém nastává právě nyní, celý poslední odstavec tvoří vnitřní hlas jejího manžela.

Žena se loučí. Muž najel autem na silnici a jede pryč. Žena stojí a dívá se. Teď muž dojel na konec ulice a zabočil. Až když auto zmizelo z dohledu, přišla žena k sobě. Kabelku svírá v ruce. Zamíří do uličky. Rychle kráčí. Míjí první stavení, druhé stavení...dojde ke třetímu. Jeho zeď je velice dlouhá. Plocha dvora má několik hektarů. Kráčí ještě rychleji...Teď došla ke čtvrtému domu. Kéž by náš dům byl na téhle straně ulice. Slyším zvuk jejích kroků. S ťukáním se blíží. Pojď rychleji, zabíjíš mě tím svým příchodem. Teď dorazila před naši bránu. Z rychlé chůze nemůže popadnout dech. Chvilku postojí a zhluboka se nadechne. Teď napřímí ruce a zatlačí do dveří. Dveře se otevírají...Proč není slyšet zvuk otevírajících se dveří? Právě teď otevírá dveře a žena vstupuje dovnitř...Proč není slyšet zvuk dveří? Znova říkám, teď tlačí do dveří...znovu není slyšet zvuk dveří. Určitě do domu vchází potichounku...přesto zvuk dveří...aby nerušila někoho v ulici...Ne, v naší ulici není nikdo, koho by šlo rušit...pak tedy proč?

Smrt jako vykoupení?

Znovu jsme jako čtenáři na pochybách. Vrací se žena skutečně domů? Stala se předchozí událost s gentlemanem, který jí dal peníze, aniž by ji připravil o čest? Nebo vše proběhlo pouze v manželových představách? Rozhodnutí zůstává opět na čtenáři, k čemu se přikloní.

Autor nás pouze seznámí s tím, že manžel učinil poslední krok k tomu, aby nebyl dále vystavován fyzickým a duševním mukám.

A muž si i poslední steh rozpáral prstenem...

Možná pro moderního Evropana je třeba připomenout důležitost slova *námúz* (mužská čest). Čest nelze obětovat pro záchranu vlastního života, čest je důležitější než život sám. Ztratit život v souboji o čest není hanbou, ale zabít sám sebe, je možné si tímto způsobem uchránit čest? Žena svou čest nechtěla obětovat, aby přežila sama, ale aby přežil on, ženská láska je schopná přinášet oběti, které jsou za hranicemi běžných pojmů. Jenže bylo by pro muže možné žít s takovou potupou? Pokud by dopustil, aby jeho manželka obětovala svou čest, připravil by o čest i sám sebe. Nedokázal svou ženu zabezpečit, stal se pro ní takovou přítěží, že se rozhodla pro nejpotupnější, ale zřejmě jedinou cestu, jak jej zachránit. O to symboličtějším je nástroj, kterým si vzal život, snubní prsten.

ZÁVĚR

Nejhorší zkušeností, kterou válka bezpochyby do života obyvatel Afghánistánu přinesla bylo narušení dosavadních sociálních struktur. Pro autory se nejpalčivějším problémem stala samota jednotlivce, který je nově nucen bez záštity a podpory své rodiny, klanu, kmene, popř. vesnice, tedy společenství, které mu dosud zajišťovalo oporu, řešit tíživé životní situace. Všichni autoři, nehledě na jejich názorová a sociální východiska, řeší ve svých textech podobnou otázku.

Synáček v povídce Spožmaj Zarjáb je donucen trávit týdny a měsíce o samotě v podzemní kobce, jeho matka se samotná vydává pustou krajinou, aby nalezla chlapcovy doklady a tím i nový život pro ně oba.

U Atíqa Rahímího je takovým osamělým hrdinou Dastgír. Stařec, který zůstal sám pouze s dítětem po boku, když vesnici, kde žila celá rodina zničilo bombardování sovětské armády. A opět je na samotném Dastgírovi pustit se na cestu za synem a sdělit mu smutnou novinu o smrti blízkých a zničení rodné vsi a pobití všech příbuzných.

Ochrnutý manžel z povídky Ásefa Soltánzádeho zůstává sám v prázdném domě, zatímco jeho žena sama, jde do neznámé části města, aby se pokusila prostitucí získat peníze na jeho operaci.

Individualita jedince je v tradičních afghánských společnostech potlačena na úkor (či v zájmu) vyššího společenského celku. Oproti modernímu evropskému konceptu, který individualitu člověka považuje za nezbytnost a učí jí každého již od dětství, je Afghánec učen být kolečkem v důmyslném hodinovém strojku příbuzenských vztahů. Rozrušení těchto společenských vazeb představuje pro hrdiny povídek nepřekonatelnou překážku a vede k jejich dezorientaci v nové situaci.

Další téma, které je v současné povídkové tvorbě pro afghánské autory stěžejní, je degradace člověka v důsledku války a ztráta jeho cti. Opět se v různé podobě objevuje u všech autorů.

Synáček je popisován jako zvíře, jako hmyz, který přijímá potravu, vyprazdňuje se a postupně přichází o vše, co v něm bylo lidské. Dastgírova snacha ztrácí svou lidskou čest a váženost, když ji nahou během bombardování vesnice spatří její tchán a další muži. A nakonec Ásef Soltánzáde ukáže svou hrdinku v potupné pozici. Ve chvíli, kdy ji nedostatek prostředků dožene, k tomu, že je ochotna získat peníze tím, že se změní z člověka v předmět - v prostitutku.

Všichni autoři jako důležitý literární prostředek ve svých povídkách využívají symboliku. Od poněkud málo nápaditého způsobu, kterým to činí Soltánzáde, po složitý symbolický konstrukt spisovatelky Zarjáb. Její povídka je přímo nabitá symbolickými příměry, které tvoří druhou významovou vrstvu textu. Hlouběji v textu je ukrytá symbolika u Rahímího. Přesto, že ji na první pohled čtenář možná ani nezaznamená, je v příběhu přítomna, aniž by prvoplánově vystupovala na povrch.

Ernest Hemingway kdysi údajně řekl, že každá dobrá povídka musí obsahovat motiv smrti. Válka, kde se umírá ve velkém, musí tedy být ideální látkou pro spisovatele. Je samozřejmě možné podotknout, že je smrt přirozenou součástí života, avšak ve své přirozené podobě, a ne v podobách, které jí dává válka. Smrt je samozřejmě přítomna i v povídkách, kterými jsem se v této práci zabývala. Ve válce smrt přichází náhle, nečekaně a bere na sebe ty nejhorší podoby. Člověk žije v neustálé obavě o svůj život i životy svých blízkých. Ve dvou našich povídkách se objevuje motiv sebevraždy. Sebevražda se jeví jako na první pohled jednoduché řešení mezní situace. V obou případech, kdy k sebevraždě přistoupili hrdinové v povídce, hraje svůj podíl na jejich rozhodnutí ztráta cti. Dastgírova snacha řeší sebevraždou v plamenech svou potupu. Avšak její smrt si podle starých nepsaných zákonů žádá odplatu a tedy další smrt. Princip pomsty vytváří řetězec násilí, z kterého není úniku. Jedním z důvodů proč se muž v Soltánzádeho povídce rozhodne vzít si život je také ztráta cti, jeho vlastní mužské cti i cti jeho manželky. Dalším důvodem je beznadějná situace ve které se oba nacházejí.

Ve všech povídkách se spisovatelé určitým způsobem snaží zeslabit krutou realitu, která jako by se nedala ve své syrové podobě akceptovat. Všichni využívají k vyprávění pomezí snu a skutečnosti, prolínání vzpomínek a minulých zážitků s aktuálním stavem vědomí aktérů příběhů. Atíq Rahímí jde dokonce tak daleko, že do textu umísťuje snové obrazy ve stylu magického realismu.

Současné období vývoje válečné prózy v Afghánistánu je dosud přirozeně v pohybu. Z naší pozice nelze zatím odhadnout, kde vznikají její předěly a nové vývojové etapy. Ne náhodou dominuje v současném literárním procesu útvar povídky. Je to dáno právě aktuálností tématu války, které právě povídka může reflektovat ve vší jeho šíři. Dosud neuběhla dostatečná doba, aby stádium mnohotvárnosti přešlo do stádia syntézy a objektivizace v míře, kterou to postmoderní literatura umožňuje. I když dva romány anglicky píšícího afghánského autora Chálida Hosejního napovídají, že proces změny již pomalu začíná. Současně je možné pozorovat pohyb k próze stále více filozofické, která však zachovává všechno bohatství citů a emocí. Patrná je též snaha o hlubokou analýzu individuální psychiky postav. Přerušení literárního vývoje a stále se nelepšící politická a ekonomická situace Afghánistánu způsobily, že v samotném Afghánistánu v současnosti vzniká minimum krásné literatury. Literáti žijí za hranicemi a pravděpodobně se již do vlasti nevrátí. Bude tedy muset vzejít nová generace afghánských spisovatelů, z těch, kteří svůj domov neopustili. I oni jistě budou válečné události reflektovat. Ale jaká tato generace bude? Diskontinuita způsobená změnami v politické oblasti se na vývoji afghánské literatury 20. století podepsala již několikrát a pokaždé trvalo nejméně jednu generaci, než se znovu podařilo proces vývoje nastartovat. Můžeme pouze věřit, že v době internetu a komunikačních technologií se tato doba výrazně zkrátí. Rádi bychom věřili v lepší budoucnost této země i její literatury, ale současný stav tomu příliš nenasvědčuje.

POZNÁMKA K PŘEPISU

Česká orientalistika navzdory své dlouhé existenci, dosud nevytvořila jednotný systém přepisu slov z arabštiny, perštiny či paštštiny do latinky, který by zohledňoval jak českou výslovnost, tak výslovnost i ortografii slov originále. V předkládané práci byl použit způsob přepisu, který vychází z obecně přijímaných pravidel s některými specifiky.

Hláska *„ejn"* (ع) není přepisována, pokud je prvním písmenem u vlastních jmen osob a neprojevuje se na jejich výslovnosti, uprostřed slov a u názvů organizací a děl je přepsána pomocí apostrofu (´).

Písmeno *„ghejn"* (غ) je zapisováno pomocí kombinace písmen „gh". Zatímco u písmena *„qáf"* (ق) byla dána přednost přepisu pomocí „q."

Koncové neznělé *„he"* (ه), které se vyslovuje jako samohláska, se zde zapisuje jako vyslovovaná samohláska oproti anglickému přepisu, který je přiznává a zapisuje např. Tudeh. Rozdíl je činěn v případě, že se ve výslovnosti „he" projeví, potom je i zde přepsána jako *„h"*.

Vazbu mezi slovy, tzv. ezáfet, zapisuji pomocí připojeného „-e" pokud následuje po souhlásce, po samohlásce jako „-je".

Žádný z afghánských jazyků nezapisuje krátké samohlásky, jejich výslovnost se proto mění v závislosti na dialektu mluvčího. Není tedy dost dobře možné vytvořit jednotný systém jejich přepisování. Běžné jsou variace u vokálů *„o"* a *„u"* dále mezi *„e"* a *„i"* a také *„e"* mezi *„a"*. Obecně se dá říci, že výslovnost afghánské perštiny se spíše blíží našim vokálům *„u"*, *„i"* a *„a"*, ale neplatí to bez výjimky.

Přepis dlouhých vokálů také obvykle variuje mezi „ó" a „á", zde byla zvolena většinou druhá možnost.

Problematické je používání přepisů jmen z perštiny do češtiny v případě, že autor žije v zahraničí a přepis jeho jména je již zažit v transkripci země, kde žije. Například české překlady afghánských autorů žijících v exilu obvykle vycházejí v našich nakladatelstvích s použitím právě oněch cizích přepisů. Může se proto stát, že jméno autora ve svém textu používám v českém přepisu, zatímco pokud uvádím jeho jméno ve spojení s konkrétním vydáním jeho díla, nechávám jej v přepise, který použil nakladatel, aby bylo možné knihu dohledat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ANÚŠE, H. ed.: Dánešnáme-je adab-e fársí. Adab-e fársí dar Afghánestán. Teherán. 1381 h.š. – 2002 n.l.

ASEER, A.M.: Àfghanistan im politischen Spannungsfeld zwischen den Grossmächten in den 1950er Jahren. Hamburk 1983

BEČKA, J.: Afghánistán. NPL, Praha 1965

BRADSHER, H.S.: Afghan Communism and Soviet Intervention. Oxford University Press, Oxford 1999

FACHRÍ, H.: Dástánhá va dídgáhhá. Pešávar 1379 h.š. - 2001 n.l.

GOMBÁR, E.: Moderní dějiny Islámských zemí. Karolinum, Praha 1999

GENETTE, G.: Fikce a vyprávění. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2007

GHAZNAVÍ, A. R.: Nasr-e darí-je Afghánistán. Balch. 1380 h.š. - 2002 n.l

HORÁK, S.: Afghánský konflikt. Public History a Petit. Praha. 2005

KAKAR, H. M.: Afghanistan: the Soviet Invasin and the Response 1979-1982. University of California Press, Berkely 1995

KORGUN, V.G.: Intelligencija v političeskoj žizni Afganistana. Nauka, Moskva 1983

LE SHAN, L.: Psychologie války. Jak pochopit její tajemnost a šílenost. BB/Art. Praha 2004

MAREK, J.: Dějiny Afghánistánu. Nakladatelství LN, Praha 2006

NASSIM, N.: Z Kábulu do Marseille. Volvo Globator. Praha 2003

RAHÍMÍ, A.: Země a popel. MF, Praha 2002

RASANAYAGAM, A.: Afghanistan. Modern History. I.B.Tauris, London. New York. 2005

RUBIN, B.R.: The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in the International System.

RYPKA, J. A KOL: Dějiny perské a tádžické literatury. Nakladatelství ČSAV. Praha 1956

SOLTÁNZÁDE, Á.: Dar guríz gom míšavím. Teherán 1381 h.š. – 2003 n.l

TAHIR, A.: AFGHANISTAN CRISIS: Imlications and Optitions for Muslim World, Iran, and Pakistan. Institute of Policy Studies, Islamabad 1982

TRÁVNÍČEK, J.: Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy. Host, Praha 2003

ZARJÁB, S.: Dašt-e Qábíl. Madžmu ´e dástán. Teherán. 1367 h.š. – 1989 n.l.

ČLÁNKY

BEČKA, J.: Khalilullah Khalili – Traditionalist and Innovator. OR 57. 1989. s.148-166

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://www.culturalprofiles.org.uk/Afghanistan/Directories/Afghanistan_Cultural_Profile/-771.html

http://www.vajehmagazine.com/archive

http://rahapen.org/

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=41753&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

http://www.diplomatie.gouv.fr/en/article-imprim.php3?id_article=4968

http://www.qantara.de/uploads/540/FWF_78 _Persian_Literature_in_Afghanistan_pdf